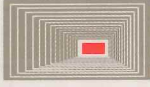

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

1 1998

Anatolia and the Bridge From
East to West in the Early Bronze Age

Yarımburgaz Mağarası

Die Entdeckung des Felsmonuments
in Hatip und ihre Auswirkungen über
die historischen und geographischen
Fragen des Hethiterreichs

Ortaköy-Şapinuwa Bir Hitit Merkezi

Tarihöncesi Dönemlerde
Anadolu ile Balkanlar Arasındaki
Kültür İlişkileri ve Trakya'da
Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları

The Aceramic Site of Aşıklı
and its Ecological Conditions Based on
its Floral and Faunal Remains

A Pollen Diagram From a River
Sediment in Central Anatolia

Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden
Keten/Linum ve Izgın/Eruca

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

YAYIN KURULU

Ufuk ESİN
Yayın Kurulu Başkanı

Mehmet ÖZDOĞAN

Sema BAYKAN

Bruce HOWE

Zafer KARACA

ONURSAL YAYIN KURULU

Ekrem AKURGAL
Sedat ALP
Halet ÇAMBEL
Jale İNAN
Nimet ÖZGÜÇ
Tahsin ÖZGÜÇ

DANIŞMA KURULU

Haluk ABBASOĞLU
İstanbul Üniversitesi
Sedat ALP
Türkiye Bilimler Akademisi
Ayda AREL
Ege Üniversitesi
Güven ARSEBÜK
İstanbul Üniversitesi
Nuşin ASGARİ
İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Güven BAKIR
Ege Üniversitesi
O. BAR YOSEF
Harvard Üniversitesi
Cevdet BAYBURTOĞLU
Ankara Üniversitesi

Marie-Claire CAUVIN
CNRS
Ali DİNÇOL
İstanbul Üniversitesi
Kutlu EMRE
Ankara Üniversitesi
Harald HAUPTMANN
İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü
Peter KUNIHOLM
Cornell Üniversitesi
Machteld MELLINK
Byrn Mawr Koleji
Nimet ÖZGÜÇ
Türkiye Bilimler Akademisi
Wolfgang RADT
İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü

YAZIŞMA ADRESİ

Sema Baykan - Uzman Arkeolog Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi, Beyazıt 34459 İstanbul, Türkiye
Tel: 0 212-519 45 92 Fax: 0 212-519 45 92

ISSN 1301-8566

Fiyatı: 2.000.000 TL Kurumlar: 5.000.000 TL Yurtdışı: \$ 30
Banka Hesap No: Türkiye İş Bankası Başkent Şubesi 4299 304210 452824

Yayın Yönetmeni: Zafer Karaca, Sanat Yönetmeni: Ödül (Evren) Töngür, Teknik Yönetmen: Duran Akca
Yayın Ekibi: Sema Subat-Alp Akoğlu Teknik Ekip: Aytaç Kaya-Yiğit Özgür

TÜBA (TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ)
TÜBİTAK Atatürk Bulvarı No: 221, Kavaklıdere 06100 Ankara, Türkiye
Tel: 0 312-427 06 25 Fax: 0 312-427 66 77
e-posta: tuba-ar@tubitak.gov.tr Internet: www.tuba-ar.tubitak.gov.tr

TÜBA-AR

Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

EDITORIAL BOARD

Ufuk ESİN
Editor in Chief

Mehmet ÖZDOĞAN

Bruce HOWE

Sema BAYKAN

Zafer KARACA

HONORARY EDITORIAL BOARD

Ekrem AKURGAL
Sedat ALP
Halet ÇAMBEL
Jale İNAN
Nimet ÖZGÜÇ
Tahsin ÖZGÜÇ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Haluk ABBASOĞLU
İstanbul University
Sedat ALP
Turkish Academy of Sciences
Ayda AREL
Ege University
Güven ARSEBÜK
İstanbul University
Nuşin ASGARİ
İstanbul Museums of Archaeology
Güven BAKIR
Ege University
O. BAR YOSEF
Harvard University
Cevdet BAYBURTOĞLU
Ankara University

Marie-Claire CAUVIN
CNRS
Ali DİNÇOL
İstanbul University
Kutlu EMRE
Ankara University
Harald HAUPTMANN
German Archaeology Institute in İstanbul
Peter KUNIHOLM
Cornell University
Machteld MELLINK
Byrn Mawr College
Nimet ÖZGÜÇ
Turkish Academy of Sciences
Wolfgang RADT
German Archaeology Institute in İstanbul

CORRESPONDENCE ADDRESS

Sema Baykan - Uzman Arkeolog Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi, Beyazıt 34459 İstanbul, Türkiye
Tel: 0 212-519 45 92 Fax: 0 212-519 45 92

ISSN 1301-8566

Price: 2.000.000 TL Institutions: 5.000.000 TL Foreign Countries: \$ 30
Bank Account No: Türkiye İş Bankası Başkent Şubesi 4299 304210 452824

Editing Manager: Zafer Karaca, Art Manager: Ödül (Evren) Töngür, Technical Manager: Duran Akca
Editing Team: Sema Subat-Alp Akoğlu Technical Team: Aytaç Kaya-Yiğit Özgür

TÜBA (TURKISH ACADEMY OF SCIENCES)
TÜBİTAK Atatürk Bulvarı No: 221, Kavaklıdere 06100 Ankara, TURKEY
Tel: 0 312-427 06 25 Fax: 0 312-427 66 77
e-posta: tuba-ar@tubitak.gov.tr Internet: www.tuba-ar.tubitak.gov.tr

İçindekiler / Contents

Önsöz Foreword

Anatolia and the Bridge From
East to West in the Early Bronze Age

*İlk Tunç Çağında Anadolu
ve Doğu'dan Batıya Köprü*

Machteld J. MELLINK1

Yarımburgaz Mağarası

Pleistosen Arkeolojisi İle İlgili Son Çalışmalara
1997 Gözüyle Özet Bir Bakış

Pleistocene Archaeology at the Cave of Yarımburgaz

Güven ARSEBÜK9

Die Entdeckung des Felsmonuments
in Hatip und Ihre Auswirkungen über
die historischen und geographischen
Fragen des Hethiterreichs

*Hatip Kaya Anıtının Keşfi ve Bunun Hitit Ülkesinin
Tarihi ve Coğrafi Sorunlarına Etkileri*

Ali M. DİNÇOL27

Ortaköy-Şapinuwa: Bir Hitit Merkezi

Ortaköy-Shapinuwa: A Hittite Center

Aygül SÜEL37

Tarihöncesi Dönemlerde
Anadolu ile Balkanlar Arasındaki
Kültür İlişkileri ve Trakya'da
Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları

*Recent Excavations in Eastern Thrace
and Contact Between the Prehistoric Cultures of
Anatolia and the Balkans*

Mehmet ÖZDOĞAN63

The Aceramic Site of Aşıklı and
its Ecological Conditions Based
on its Floral and Faunal Remains

*Akeramik Aşıklı Höyük yerleşmesinin
bitki ve hayvan kalıntılarına göre ekolojik koşulları*

Ufuk ESİN95

A Pollen Diagram From a River
Sediment in Central Anatolia

*Orta Anadolu'da
Bir Nehir Tortuluna Ait Polen Çizelgesi*

Henk WOLDRING105

Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden
Keten/Linum ve Izgın/Eruca

Orta Anadolu'da Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler

*Flax/Linum and Eruca, among the important oil
plants of Anatolia:
Linseed oil and Oil mills in Central Anatolia*

Fusun ERTUĞ113

Önsöz

Yurdumuzda her yıl üniversite öğretim üyesi olan arkeologlarımız 45'i aşkın sürekli kazı yönetmekte, müze uzmanlarımız 90 kadar kurtarma kazısı yürütmekte, ayrıca yine Türk arkeologları 70'e yakın yüzey araştırması gerçekleştirmektedirler. Söz konusu etkinlikler ile Türk bilimadamları çok değerli eserler gün ışığına çıkarmakta, ancak onların uluslararası alanda yayınlanmasını sağlayan bilimsel bir dergiden yoksun bulunmaktadırlar.

Gerçekten Türk Tarih Kurumu'nun yayınladığı Belleten dergisi pek seyrek olarak arkeoloji konusuna yer ayırmakta, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Anadolu dergisi ise ancak kesintilerle çıkmaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü de kapsamlı ve sürekli bir dergi yayınlama olanağını bulamamaktadır. Günümüzde Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün her yıl yayınladığı Kazı Sonuçları Toplantısı dergisi 10 yıldan beri her ne denli muntazam çıkmaktaysa da az kapsamlı oluşu nedeniyle ihtiyacı karşılamaktan çok uzak bulunmaktadır.

Batı dünyasında Almanya, İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Yunanistan başta olmak üzere birçok ülkede çeşitli arkeolojik konuları işleyen dergiler yayınlanmaktadır. Bilim dünyasında övgüye değer önemli yeri olan Türk arkeolojisinin de hiç olmazsa bir tek yayın organına büyük gereksinmesi vardır. Ancak bu derginin 300-500 sayfadan oluşması, bol, güzel resimli olması, özellikle yabancı dilde yazılmış makaleleri içermesi ve en önemlisi devamlı, kesintisiz yayınlanması gerekmektedir. Böyle bir derginin yaşama geçirilmesi için güçlü bir kaynak tarafından finanse edilmesi zorunluluğu vardır. Sayıları her yıl artan ve bilimsel konulara ayrılmış bütçesi yetersiz olan üniversitelerimizde nitelikli yayınların gerçekleştirilmesi olanak dışıdır. Aslında Atatürk'ün özellikle arkeoloji konularını işlemesi için kurduğu Türk Tarih Kurumu, böyle bir dergiyi kolaylıkla yaşatacak güce sahiptir. Ne var ki 1983'ten beri devletleştirilen, yeterli parası ve özel matbaası olan Türk Tarih Kurumu, arkeoloji konularına ilgisiz kalmaktadır.

Böyle zor bir durumda bulunan Türk arkeolojisine yardım arayanlar Türkiye Bilimler Akademisi'ne de başvurdular ve 1997 genel kurul toplantısı sırasında Akademi Başkanı Prof. Dr. O. Ayhan Çavdar ile yaptıkları konuşmada Prof. Dr. Ufuk Esin'in bilimsel yönetimi altında uluslararası çapta bir arkeoloji dergisi kurulması isteminde bulundular. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra bu önemli görevi TÜBA'nın, TÜBİTAK'ın da desteğini alarak üstlendiğini kıvançla öğrendik. TÜBA'nın bu önemli kararı ne denli övülse azdır; çünkü güçlü ve sürekli bir dergi, Türk arkeolojisi için olduğu oranda TÜBA ve TÜBİTAK için de bir prestij konusudur. İlk sayısı önümüzde olan bu yıllık yayın organına öngörülen koşullar altında bütün Türk arkeologlarının, özellikle yabancı dillerdeki yazılarıyla katkıda bulunmalarını bekliyoruz.

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal
Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Şeref Üyesi

Foreword

The number of archaeological projects run by the members of the Turkish Universities has been constantly increasing; the number of running projects now exceeding 45. Moreover, there are over 90 rescue operations being carried out by the staffs of the Turkish Museums; and each year there are now over 70 surface surveys which are propagated over various parts of the country. Due to this increased archaeological activity, extremely important recoveries are being made by Turkish scientists. However, they are lacking a scientific journal that would provide them with the opportunity of being published. Thus, it has not been possible to present their results to the scientific community.

In fact, the journal *Belleten* of the Turkish Historical Society (Türk Tarih Kurumu), at present, rarely gives space to archaeological issues; and the other journal *Anadolu (Anatolia)* of the Faculty of Languages, History and Geography of the University of Ankara, no longer appears regularly. Likewise, there is no regular periodical on archaeology published through the Faculty of Letters of the University of İstanbul. Although the Annual Excavation Reports published by the General Directorate of the Museums and Monuments, Ministry of Culture, has now been appearing regularly for 20 years, it is far from meeting our needs, as its coverage is extremely limited.

Throughout the Western World, in countries such as Germany, England, United States, France, Italy and Greece periodicals covering various issues on archaeology are regularly being published. Turkish archaeology, which has a praiseworthy place within the scientific world, needs at least one scholarly periodical of its own capable of publishing extensive papers well illustrated with appropriate photos and drawings. This should also be publishing papers in foreign languages. Moreover, it is most important that it should appear regularly without interruptions. For such a scientific journal to be published, it needs to be supported by a dependable sponsoring foundation. Nowadays, it is becoming more and more difficult to expect any universities, with their increasing numbers and with the insufficient budgets to publish journals of high quality. Actually, the Turkish Historical Society, which was found by Atatürk expressly for the study of archaeology, has the extensive means to enable such publications; but most regretfully, it was governmentalized in 1983, and now even though it is sufficiently funded and possesses of a printing-house, it no longer keeps an interest in archaeological issues.

To find a solution to the above mentioned problem of Turkish archaeology, some of the honorary members of the Turkish Academy of Sciences made the proposal during its general assembly, to publish an archaeological journal; and after consultation with the President of the Academy Prof Dr. Ayhan Çavdar, Prof Dr. Ufuk Esin has been proposed as the responsible editor of this publication. Subsequently, we were very glad to hear that TÜBA has taken the necessary decision to conduct this publication with the support of TÜBİTAK. This important decision of TÜBA is priceless as we are sure that the periodical will be distinguished among the scholarly world.

Herewith, we invite all our colleagues, especially Turkish archaeologists to contribute to this journal with their papers, particularly those written in foreign languages.

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL
Honorary Member of the Turkish Academy of Sciences (TÜBA)

Anatolia and the Bridge From East to West in the Early Bronze Age

*İlk Tunç Çağında
Anadolu ve Doğu'dan
Batıya Köprü*

Machteld J. MELLINK*

Keywords: Anatolia, Aegean, Cyclades, Early Bronze Age, Mesopotamia, Pushkin, Schliemann, Syria, Troy, Tarsus
Anahtar Sözcükler: Anadolu, Ege, Kiklad'lar, İlk Tunç Çağı, Mezopotamya, Puşkin, Schliemann, Suriye, Troya, Tarsus

Tarih öncesi Ege'de, doğu-batı bağlantıları hakkındaki yeni tartışmalar Batı Anadolu'nun Lefkandi'deki Kiklad yerleşmeleri ve kara Yunanistan'ın kıyılarındaki yerleşmelerle olan ilişkilerinin belirtilerini kapsamaktadır. Uzun kazı rekoru ile Troya ana başvuru kaynağıdır. Limantepe-Urla-Klazomenai'deki yeni çalışmalar önemli yeni verilerle bu bağlantılara katkıda bulunmaktadır.

Ege ilişkileri ayrıntılı olarak incelendiği zaman, Batı Anadolu kıyılarının, Orta, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye ile olan bağlantıları, belirtiler olmasına rağmen, daha az belgelenmiştir. Troya'daki A hazinesinde ele geçen altın takıların Alaca yakınındaki Eskiyaşar yerleşmesinde bulunanlarla yakın ilişkileri vardır. Arkeo-metallurji uzmanları bakırın, kalayın ve değerli madenlerin kaynaklarını ve yayılımını incelemektedirler. A hazinesindeki içki kapları Tarsus ve Eskiyaşar üzerinden geçiş yaparak Amuq J tabakasında görülen Kuzey Suriye gelenekleriyle bağlantı kuran altın ve gümüş kupalar şeklindedir. Troya II'nin sonuna ait kupa, Anadolu'nun İlk Tunç Çağının daha erken ve verimli bir evresine has olan depas'ın yerini alır. Troya, Afrodisias, ve Tarsus'da ele geçen, depas, maşrapa, çark yapımı kaseler ve geniş kırmızı açkılı tabaklar, ilk çanak-çömlek örneklerinin alışılmamış temsilcileridir. Bu repertuar Elmalı-Burdur bölgesine ve Eskişehir'in güney-doğusu'ndaki Küllioba yerleşmesine kadar yayılır, fakat Zircirli'nin kuzey-doğu'sundaki Gedikli'de kesin olarak ortaya çıkar. İlk Tunç III yerleşmelerinin Kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya ile olan ilişkileri, kara ve deniz yoluyla Toros Dağ'larından yapılan gümüş ticaretiyle bağlantılı Tarsus gibi şehirler üzerinden yapıyordu. Troya'yı, Tarsus kadar uzaktaki yerleşmelerle eşleştirmek için yapılan yeni yaklaşımlar henüz kesinlik kazanmamıştır. Birçok İlk Tunç I-II yerleşmeleri bu yeni gelişmelere katılmamaktadır ve Orta Anadolu (Kültepe, Alaca), bazı bağlantılar göstermekle birlikte, farklı kalmaktadır.

As the recent international symposium on the Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age (in Urla, October 18-19, 1997) showed, Early Bronze Age interconnections between the Anatolian West coast and the Aegean islands, especially the Cyclades as well as sites on the East coasts of the Greek mainland, are beginning to be evident enough to be analyzed and made part of the study of the economic and cultural development of early settlements in the Aegean area.

Much survey and excavation has been accomplished on the Greek side of the Aegean, and progress reports at Urla presented the current projects. On the Anatolian side, new excavations, especially the *İzmir Region Excavations and Research Project* under the direction of Hayat Erkanal, are yielding ample new data to refine the understanding of West-East Aegean relations in the Early Bronze Age. The new results at Li-mantepe - Klazomenai and Baklatepe are, from the Anatolian point of view, a much needed counterpart to the evidence which has been accumulating in the Troad from the days of Schliemann and Blegen to the present area of Korfmann's excavations.

Much of the previous speculation on Aegean interaction was indeed focused on Troy. The Homeric fame of Troy kept the site in the center of attention even if Schliemann started out with the wrong chronology, treating Troy II material as belonging to Priam's era, but giving it publicity before other Early Bronze Age treasures and their context were known.

At the present state of Aegean-Anatolian research, Troy II remains a major example of architectural organization, strategic coastal vigilance, social hierarchy, developed metallurgy, ample use of bronze and precious metal, production of metal and clay vessels for special drinking (and libation?) rituals, and the maintenance of contacts for trade and exchange on a major geographical scale, along with supply routes in the fertile orbit of the Troad's villages.

We can draw up a list of archaeological characteristics of Troy II (and, less successfully, of Troy III-V) and use it as a test chart for the measuring of East-West Aegean contacts. Along with the Western liaisons we have to probe not only the Anatolian contemporaries of Troy along the Aegean coast, but also inland sites and those along the Pontic and Mediterranean shores. Ultimately, the question of some form of contact with the early historical sites of Northern Syria and Mesopotamia has also to be considered, especially because it might yield clues to absolute chronology and economic-technological motivation of approaches in Eastern and Western direction.

It has become clear that navigation is a major factor in the development of the site of Troy and that exploitation of contacts that could yield direct access to copper as well as precious metals would be pursued. One of the most active branches of research in Trojan resources is the analysis of the tin bronze which became available in the early stages of Troy II, as well as the provenance of the silver and gold used for the manufacture of Priam's treasure. Lively exploration and discussion are conducted by Turkish, British, German and U.S. archaeometallurgists⁽¹⁾.

The archaeological and artistic approach to the study of the precious metal artifacts from Troy leads East into Anatolia as well as West to Poliochni on Lemnos.

The Eskiypapar treasure, found in the final Early Bronze III level of a large mound 6 km West of the modern town of Alaca, has close affinities to Troy in the shape of basket earrings (although less refined than those of Treasure A, 'Priam's'), beads and a gold torque⁽²⁾. Multiple references to the jewelry idiom represented at Troy are unmistakable and help to reveal interconnections of Troy with the area that was to become the Hittite coreland.

Much discussed, among the collection of Troy Treasure A, is the omphalos pan Schmidt Nos. 5817 and 5822, reunited on paper by K. Bittel in 1959 as he published a series of similar pans which had turned up in a shop in Çanakkale⁽³⁾. The Troy pan is now in the Pushkin Museum in Moscow, the handle in the Hermitage in St. Petersburg.

Eskiypapar yielded a small silver pan of this type⁽⁴⁾ and later examples of such pans are known from two Old Assyrian tombs in Assur and from an Old Babylonian tomb in the Hamrin area⁽⁵⁾. This type of pan was therefore known beyond the Tigris in the early second millennium B.C., but its Trojan context is earliest and strongest. The Troy pan is also the largest of the known series, and rather unwieldy, as the break of the handle demonstrates. The purpose of such pans is not yet agreed upon. The association of the Troy II pan with precious metal vessels suggests that it had a function in the context of privileged drinking ceremonies, possibly to provide some kind of snack that needed to be roasted. Whatever other guesses may be made, the difference in size and elegance between the Troy and Eskiypapar specimens has to be accounted for. A small silver pan of Eskiypapar type was listed by Schliemann as once belonging to Treasure J⁽⁶⁾. The group of looted pans from Çanakkale has lost all context, but their multiplicity suggests either a workshop or a residue of communal celebration.

The precious metal vessels from Treasure A are the best demonstration of Aegean and Anatolian interconnections. The most eloquent is the gold hybrid sauceboat Schmidt 5863, Pushkin 5, which is a Trojan variant provided with double spouts and handles. The handles are typical depas or tankard handles, symmetrical and providing ample space for a grip from either side. This turns the Early Helladic sauceboat into a drinking vessel to be shared by partners, like the depas which could not be put down safely on its base but

would be offered to a fellow drinker. The Troy II sauceboat was converted to serve as adepas by a craftsman who knew Early Helladic originals but worked in his own style and milieu.

It is chronologically significant that there is no depas in Treasure A. The closest relative is the silver two-handled tankard Schmidt 5873 which held the jewelry. Sauceboats in Greece are known from their clay versions, which were in wide use in Early Helladic II and must amply represent in Lerna III. No gold or silver sauceboat has been found in regular excavations, although the gold specimen from Arcadia is probably authentic⁽⁷⁾. Sherds of clay sauceboats were identified at Troy by Blegen's team in late Troy I context⁽⁸⁾. The sauceboat-depas hybrid Schmidt 5863 could have been made in Troy when the sauceboat was still familiar and the depas had been introduced early in Troy II.

The regular drinking vessels in Treasure A gold or silver handleless goblets holding small individual servings, Schmidt 5864-67, Pushkin 6-8. The gold cups, 7-8 cm high, have vertical or slanting ribbing as decoration; the silver cups are plain, as are two similar cups from Eskiypapar which have a more curvaceous profile⁽⁹⁾. In this category of luxury drinking vessels Treasure A betrays affinity to the new goblet fashions of the North Syrian and adjoining territories, evident in Amuq phase J and at Tarsus by the end of the Early Bronze Age⁽¹⁰⁾.

The group of vessels in Troy Treasure A also betrays affinity to North Syrian types in Schmidt 5862, Pushkin 4, the globular gold bottle which must have served as a container of special liquids, as did the many clay "Syrian bottles" that gradually made their way into Anatolia. Troy 5862 is ample in size and earlier in the comparative ceramic sequence. The Eskiypapar hoard had a silver Syrian bottle of slender type, grooved horizontally on the upper body⁽¹¹⁾. In any case, Treasure A has a

chronological range from early to late Troy II, which would be a normal phenomenon in a collection of jewelry and treasured belongings of an established wealthy center. The later features of the treasure point to contact with the North Syrian and Cilician cultural zones, which in turn have ceramic comparanda in the North Mesopotamian and Khabur area, with a good globular 'metallic' flask from Tell Chuera as a comparandum for Troy 5862⁽¹²⁾. The occasional depas which made its way to the Amuq in phase J or to sites like Tell Bi'a, Selenkahiye and Titriş⁽¹³⁾ in the Euphrates area belongs in a minor curio exchange category accompanying the trade contacts with Cilicia. In any case, the depas does not make a success in Syria as an exotic favorite in the manner of the 'Syrian bottle' in Anatolia, but this may be a matter of contents (perfumed oil?) in the latter instance.

Nevertheless, the sparse eastern diffusion of the depas can aid the archaeologist in tracing chronological links. The story might be more informative if we knew of foreign travels of precious metal vessels as a result of diplomatic alliances or warlike expeditions. A relevant instance may be seen on the Akkadian stela from Nasiriyah, if indeed booty shown brought in after an Akkadian victory includes a metal two-handled vessel of depas type⁽¹⁴⁾.

Mesopotamian connections of the gold jewelry types represented at Troy have been suggested for some of the earrings from treasure A, compared with a gold basket-earring from Ur by R. Maxwell-Hyslop⁽¹⁵⁾, who also considers some technical details of Trojan jewelry as of Mesopotamian origin.

The possibility of technical links in the manufacture of precious jewelry has also been raised by J.V. Canby, who pointed out that Early Bronze Age moulds for the casting of metal trinkets had an Anatolian link, with parallels for the earrings of Troy and figurines of nude women of the type fo-

und in Troy (Schmidt 6446)⁽¹⁶⁾. Traveling craftsmen might have spread some types of jewelry and trinkets from Mesopotamia to Anatolia and have left objects of strong Mesopotamian affinity as far away as Troy.

The link with Mesopotamia and Syria, incomplete though the material evidence is at present, presents itself as a remote privilege of Troy not shared by its Early Cycladic or Early Helladic neighbors. Poliochni has some traits in common with the metal trinket link referred to. Among the jewelry from the yellow period is a lead lion pendant which has parallels on the early trinket moulds.

Poliochni is one of the closest relatives of Troy, although it is not architecturally organized in the Troy fashion and may have maintained a different social structure of its own with local roots in its early periods. The same applies to the basic material inventory of the Poliochni houses. The imprint is local, with gradual signals of Anatolian interaction: one-handled tankards and depas appear in the red and yellow periods, along with tin bronze. Therion Lesbos is not participating in the Troy II evolutionary pattern, and dwindles before the liveliest Aegean-Anatolian interaction develops.

In Anatolia itself, the interaction of Troy with other prominent Early Bronze Age sites is unevenly known and in no case convincingly close. The most likely partners are coastal stations with good hinterland, including sites across the Hellespont: the Protesilaos mound and the unexcavated mound at Eceabat opposite Çanakkale. As Mehmet Özdoğan discovered through his extensive surveys of Thrace, Troy II sites are otherwise rare on the European side of the Dardanelles and the sea of Marmara.

Early Bronze Age sites in Northwest Anatolia are unevenly known after the locating of the so-called Yortan cemeteries, the ceramic harvest of which shows a steady tradition of Early Bronze I-II pitthoi

and handmade bowls, jars, pitchers, of consistent types. A few hints of Troy II incipience appear just before the relevant cemeteries cease to grow⁽¹⁸⁾.

Better evidence comes from the inland area of Demircihüyük where M. Korfmann's excavations of the habitation site have revealed a fortified circular compound with adjoined rectangular houses, a rather cooperative dwelling system, preserved principally in the Early Bronze I, II levels, again with local traits in the handmade ceramic repertoires overlapping with Troy I⁽¹⁹⁾. The excavations of the cemetery at Sariket by Jürgen Seeher⁽²⁰⁾ has provided evidence that the habitation site continued in the transitional Early Bronze II, III period, but went into a hiatus during the Troy II phase and until Middle Bronze. The cemetery near Bozüyük also ceased to be used at the end of Early Bronze II⁽²¹⁾.

The Troy II hiatus is a common phenomenon to many sites in the Troad, in the Demircihüyük zone, and to Therion. It is important to supplement our knowledge with evidence of surviving sites. Turan Efe has recently begun surveys in the Eskişehir - Kütahya area which yielded Early Bronze III material from Bahçeşehir and other sites. His new excavations at Küllioba yielded Troy II type pottery in abundance⁽²²⁾. This discovery is very helpful in reconstructing the network of sites that may have been active centers of trade and contact in the Early Bronze III period.

The lack of evidence for the crucial Troy II phase in the majority of known mounds in Northwestern Anatolia (including the Troad) is not just due to lack of exploration but to a change in settlement, economy and safety in the relevant period. If we look for convincing evidence of Anatolian sites coexisting with the most prosperous phase of Troy II, we have few stations to list. The points of comparison are: fortification and internal architectural organization of a site with evidence of a ruler's station and auxiliary buildings, developed

building techniques, local metallurgy both utilitarian (tin bronze) and luxury purposes (gold, silver); storage of supplies and wealth: ceramic fashions: wheelmade bowls, large red polished platters, depas, tankards, gradually all wheelmade; occasional appearance of Syro-Mesopotamian traits (e.g. lead figurines, use of decorative seal impressions on pottery),

Not all of these traits are likely to appear in any one comparable excavated site in Anatolia, but a partial overlap of evidence will also be meaningful. None of the coastal sites south of the Troad qualifies at present. Bayraklı-Old Smyrna has a prominent location and evidence of Early Bronze occupation, but remains unexcavated. Limantepe now takes its prominent place as a harbor site with an Early Bronze Age fortress of Troy I-II date, impressive with its curved stone-fitted bastion, presumed dimensions and stratified habitation levels in the fortress with fragments of early, sharply profiled sauceboats and an occasional example of a Troy II type depas⁽²³⁾. The exact stratification of the Helladic and Anatolian-Trojan ceramics awaits detailed publication, but the connection with Early Helladic sauceboats seems better represented so far than the depas link. The study of a long narrow architectural space as an example of a corridor-house is also in progress. The importance of the strongly fortified harbor site in Early Bronze II and III seems established through its size and densely stratified large buildings. Limantepe will contribute basic evidence to the question of Anatolian links with the Aegean world through the Bronze Age.

The signals from the early levels below the Heraion on Samos include the one-handled tankard and the bell-shaped two-handled bowl, the early depas, wheelmade buff plates, goblets of early and later type⁽²⁴⁾. At Iassos on the Carian coast our Early Bronze evidence is still restricted to the cemetery. Early Cycladic affinities are prominent⁽²⁵⁾.

If we move inland in Caria, the acropolis mound of Aphrodisias presents the first rich corpus of parallels for the Troy II complex. Probed in several trenches, a burnt level with rectangular houses revealed an inventory of typical Troy II pottery (depas, tankard, red platters, wheelmade bowls) with stacks of plates and bowls collapsed on their burnt shelves⁽²⁶⁾.

The next urban context with Troy II features, as we explore the coastal zone eastward, is Tarsus, well known for its Early Bronze III phase of new houses rebuilt after a destruction with conflagration. The ceramic list of Troy II types is complete and starts with some early predecessors not familiar at Troy, especially the two-handled bell shaped bowl and the tankard with a single handle put on the lower body. The development of the depas continues from the early tall type to flaring vessels with a flat or profiled base, ultimately reconciled with the North Syrian goblet tradition in wheelmade versions and leading to new hybrids in the Syrian goblet shape provided with a single handle of depas type. As at Troy and Aphrodisias, wheelmade bowls and red polished platters are amply represented, and the favorite finish for depa, carinated bowls and pitchers is a red polished slip. At the end of the Early Bronze III period the simple handleless goblet has made itself popular. Although the beginning of the 'Troy II phase' is sudden and follows a destruction of the houses in the main excavated trench, the end of the ceramic fashion is gradual and merges with the Syro-Cilician Middle Bronze repertoire.

The fortifications of the excavated part of Tarsus Early Bronze III were cut away in later remodeling of the slopes. If we look for signs of wealth in the houses, no treasures were left behind except for a small jar in room 74 with faience beads, bronze pins and earrings and a small piece of iron. Nearby lay some haematite weights⁽²⁷⁾.

The links of Tarsus were the land routes in the Cilician plain East-West and North thro-

ugh the Cilician Gates. Navigation reached the site via the Cydnus river with an inland harbor south of the town. The Early Bronze III connections of Tarsus could have been maintained overseas with East and West as well as by the land routes that had long served the trade needs of the Cilician center.

Mersin, less thoroughly explored by excavation for the third millennium B.C., has traces of similar Early Bronze III pottery and other Cilician sites may also contain good levels of this period.

The most surprising extensions of the Early Bronze III traits to the East of Cilicia were found in Bahadır Alkım's excavations at Gedikli Höyük in the İslahiye district along the road East from the Ceyhan river-crossing to Gaziantep. On the East side of the mound, Early Bronze III cremation burials were found in the necropolis⁽²⁸⁾. Along with the cinerary urns, pottery gifts appeared in the shape of depa, goblets, tankards and Syrian bottles. Enough of these are locally made to explain that Anatolian fashions had been adopted. Gedikli hitherto remains the easternmost Early Bronze site to have made the 'depas' tradition its own, thoroughly enough to feel the need to provide the dead with this drinking gear (or to require it at the funerary rites).

The strong sites for comparanda to the Troy II phenomena are therefore Aprodias, Tarsus, and Gedikli, which adds a question of its own about the introduction of cremation burials in the later stages of the Early Bronze Age. These three sites make their own pottery in the new fashion in great quantities (at Gedikli a small exploratory trench yielded 30 depa). At Tarsus, Early Bronze III botroi were filled to the rim with broken red polished platters, depa, tankards and buff wheelmade bowls. At Aphrodisias the new style platters and bowls stood in piles on the shelves in Early Bronze III houses.

Smaller signals of similar developments are found elsewhere in the coastal

zone. Karataş-Semayük in Northern Lycia had its own production of red polished tankards, still handmade in late Early Bronze II, wheelmade in the Early Bronze III phase and best represented as burial gifts. The Early Bronze III phase of Karataş does not last to the end of the millennium, and the depas does not appear in tombs, although fragments were found in habitation areas. Tankards are numerous and develop in profile, with reminiscences of bell-shaped cups⁽²⁹⁾. Wheelmade bowls and red platters appear in the ruins of megaron-type houses. Much pottery of the depas family was also collected from sites in the Burdur area, as can be seen in the Burdur Museum. All this begins to make a transitional Burdur-Elmalı zone for the area between Aphrodisias and Tarsus.

None of the authentic 'Troy complex' Early Bronze III shapes are adopted by potters in the proto-Hittite zone of Central Anatolia. The closest instance of tankards use is at Acemhöyük, where a two-handled tankard was found in the same pot-grave as a single-handled specimen with elegantly swung loop-handle on the lower body. Tahsin Özgüç discussed this and other instances of tankard and depas appearance at Kültepe, where imported wheelmade bowls occur with depas variants in levels 11b-12 of the mound⁽³⁰⁾. The imported depas becomes familiar enough to inspire a local variant at Kültepe and Alishar in the form of a rounded bowl with two depas handles; one wide red band is painted vertically on the external axis, another band covers the handles. One elegantly flaring depas from Kültepe level 12 has a wide red band on the sides between the handleless, a typical local experiment to adopt the depas.

As Tahsin Özgüç pointed out, there are points of contact to be traced in the ceramic and in the jewelry repertoire. These affinities belong to the most progressive partners in contacts from the Anatolian West coast to the centers of Anatolian cultural initiatives that later participated in

the Old Assyrian trade and the rise of literacy in trading centers.

In the Old Assyrian period glyptic usage and production will flourish in central Anatolia, whereas the 'depas' age is uneven in seal usage so far as excavated in Anatolia.

Troy has yielded very few stamp seals from its third millennium levels. The use of a stamp-cylinder to decorate a pithos with impressed zones is a habit transferred to the Aegean from the East and found in a single instance on Schmidt 2552. The ivory stamp-cylinder from Poliochni betrays its affinities to Early Dynastic seal carving⁽³¹⁾. Other examples come from Mersin and Tarsus, where the use of seals starts in Early Bronze II. There is still decorative use on pottery, but at Tarsus cylinder and stamp seal impressions occur on clay plugs in Early Bronze III⁽³²⁾. Here the contact with North Syria has its lasting effect, and Tarsus, unlike Troy, has the best of both worlds.

The concept of Anatolia as a bridge from East to West has some validity in the ambivalent position of Tarsus between its cultural partners in Northern Syria and its newly acquired West Anatolian - Trojan affinity. We cannot give Troy the sole responsibility of having instigated the changes in Tarsus at the end of Early Bronze II. The increasing strength of the 'depas' and affiliated complex in Caria, Lycia and even inland south of Eskişehir needs to be geographically investigated and the sites responsible for trade issuing from centers such as the silver mines in the Taurus (Bolkarmaden) need new attention.

Troy has the most extensive record of Early Bronze II-III excavation. The present excavations will weigh the importance of Trojan activities along all coasts of Anatolia, and its involvement in the reshaping of more than ceramic fashions in inland sites like Aphrodisias. We need to explore how autonomous some of the coastal and inland si-

tes were and whom to credit with Anatolian initiatives in the Aegean south of Poliochni. Intensive excavations of sites like Limantepe and inşallah some day the acropolis of Aphrodisias will provide archaeological facts and stratified material to be tested by

FOOTNOTES

(1) U. ESİN, 1967, Kuantitatif Spektrel Analiz Yardımıyla başlangıcından Asur Kolonileri çağına kadar Bakır ve Tunç madenciliği, İstanbul.

N. H. - Z. A. STOS-GALE, E. PERNICKA, P. BEGEMANN, F. SCHMIDT

STRECKER, Discussions in Oxford Journal of Archaeology from 1984 to 1997.

(2) T. ÖZGÜÇ, R. TEMİZER, 1993, Studies in Honor of Nimet Özgüç, Ankara: 613-628.

(3) K. BITTEL, 1959, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 74: 1-34.

H. SCHMIDT, 1902, Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer, Berlin. In text referred to by catalogue number: Schmidt XXI.

V. TOLSTIKOV - M. TREISTER, 1996, The Gold of Troy. New York, Moscow. In text referred to as: Pushkin XXX catalogue number.

(4) T. ÖZGÜÇ - R. TEMİZER, 1993, Studies in Honor of Nimet Özgüç, 619 , fig. 48a, b; 50.

(5) A. HALLER, 1954, Die Gräber und Gräfte von Assur. Berlin, Grab 20, 21; 10.pl. 10b, 21a.

(6) H. SCHLIEMANN, 1881, Ilios, New York, 503, 923.

H. SCHMIDT, 1902, Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer, 240, list of missing items, treasure J.

D. EASTON, 1984, "Priam's treasure.", Anatolian Studies XXXIV: 158.

(7) H.G. BUCHHOLZ - V. KARAGEORGIS, 1971, Altägäis und Altkypros, Tübingen: 1082.

(8) C. W. BLEGEN, 1950, Troy. The First and Second Settlements, Text, Princeton, 193, EH 448, 572.

(9) T. ÖZGÜÇ - R. TEMİZER, 1993, Studies in Honor of Nimet Özgüç, 617.pl. 116, 3.4.

A. TOKAR, 1992, Museum of Anatolian Civilizations. Metal Vessels, Ankara, 28, 29.

(10) H. GOLDMANN, 1956, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus II, Princeton. Clay goblets fig. 268; depas with goblet influence fig. 266, lower half.

R. J. - L. S. BRAIDWOOD, 1980, Excavations in the Plain of Antioch, Chicago.Fig. 338. Amuq J is also the context of a late type of depas, fig. 349.

(11) A. TOKER,1992, Museum of Anatolian Civilizations. Metal Vessels, Ankara, 43.

(12) H. KÜHNE, 1976, Die Keramik von Tell Chuera, Berlin, Pl. 7.6; fig. 68.

(13) P. SPANOS - E. STROMMENDER, 1993, Studies in Honor of Nimet Özgüç, Ankara, 125.

(14) E. STROMMENDER - M. HIRMER, 1962, Fünf Jahrtausende Mesopotamien, München, pl.119.

M. J. MELLINK, 1963, Anatolia VII: 101-115.

archaeometallurgists, geophysicists, dendrochronologists and a series of specialists who are equally eager to solve questions of contact, development, innovations and the growth of interdependent cultures in the final great prehistoric phase of Anatolia.

(15) K. R. MAXWELL - HYSLOP,1971, Western Asiatic Jewelry c. 3000-612 B.C., 1971, London, 51.

(16) J.V. CANBY,1965, Iraq XXVII, 42-61, Mesopotamian parallels 53, 58-59.

(17) L. BERNABO - BREA, 1976, Poliochni II, Rome, Pl. CCXXVa.

(18) T. KAMİL, 1983, Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia, Oxford, BAR International Series 145.

(19) M. KORFMANN, 1983, Demircihüyük I, Mainz and following volumes in series.

(20) J. SEEHER, 1991, Istanbul Mitteilungen 41, 97-124;

J. SEEHER, 1992, Istanbul Mitteilungen 42: 5-19.

(21) J. SEEHER, 1991, Istanbul Mitteilungen 41: 39-96.

(22) T. EFE, 1994, American Journal of Archaeology 98: 5-34.

T. EFE, 1996, XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II, 223-224, figs. 11-15.

(23) H. ERKANAL - S. GÜNEL,1996, XVIII Kazı Sonuçları Toplantısı I: 243.

(24) V. MILOJCIC, 1961, Samos I, Bonn, pls.46-47.

H. P. ISLER, 1973, Archaeology 26: 170-175.

H. J. WEISSHAAR, 1985, Archäologischer Anzeiger: 409-418.

(25) P. E. PECORELLA, 1984, La cultura preistorica di Iassos in Caria, Rome.

(26) M. S. JOUKOWSKY, 1986, Prehistoric Aphrodisias. Louvain-Providence, 36,168-172, 389 - 588.

(27) H. GOLDMANN, 1956, Excavations at Gözlükule, Tarsus II, Princeton, pl. 266. "treasure" in room 74, 33.

(28) U. B. - H. ALKIM, 1966, Belleten XXX, 1-57, figs. 31 - 36.

(29) J. L. WARNER, 1994, Elmalı-Karataş II, Bryn Mawr. pl. 165a, 175a; cf.

M. J. MELLINK, 1964, American Journal of Archaeology 68, pl. 80:14; pl. 81:18; 69, 1965, pl. 61:12; pl. 65:36, 71, 1967, pl. 76:9.

(30) T. ÖZGÜÇ, 1986, Ancient Anatolia. Essays in Honor of M. J. MELLINK, Wisconsin, 40-41,figs. 34-35 (Acemhüyük)

(31) J. GARSTANG, et.alii, 1939, Annals of Archaeology and Anthropology. 26, Liverpool, pls. LXXV, 17; LXXXI, 8.

L. BERNABO-BREA, 1976, Poliochni II, pl. CCLIV, 298-302. Compare also Samos,

H.P. ISLER, 1973, Archaeology 26: 175.

(32) H. GOLDMAN, 1956, Excavation at Gözlükule, Tarsus II, Princeton, pls. 397-398.

Yarımburgaz Mağarası

Pleistosen Arkeolojisi İle İlgili Son Çalışmalara 1997 Gözüyle Özet Bir Bakış

Pleistocene Archaeology at the Cave of Yarımburgaz

Güven ARSEBÜK*

Anahtar Sözcükler: Paleolitik, Taşbulgu, Çakmaktaşı, Mağara ayısı, Yarımburgaz
Keywords: Paleolithic, Lithic finds, Flint, Cave bear, Yarımburgaz

The joint excavations of Istanbul and California Universities at the Cave of Yarımburgaz during the field seasons of 1988-1990 were exclusively aimed to shed light on the Pleistocene cultures of the site. A Lower Paleolithic industry, similiar to the ones found in central, southern and eastern Europe was encountered in association with a diverse mammalian fauna. Studies showed that cave bears constitute 93% of all macromammal specimens recovered, interspersed with 1675 lithic finds. Using electron spin resonance, the site is dated to the middle of the Middle Pleistocene.

Yarımburgaz Mağarası İstanbul ili, Küçükçekmece ilçesi sınırları içinde, Altınşehir yerleşim yerinden Kayabaşı köyüne giden yolun kuzeyinde (sağında) ve hemen kenarında, Küçükçekmece gölünün ise 1.5 km kadar kuzeyinde yer alır. Karsitik Eosen kireçtaşı oluşumları içine bir akarsuyun etkisiyle açılmış olan mağara, girişi denizden 18.60m olan Yukarı ve gene girişi denizden 11.46 m olan Aşağı Mağara olmak üzere iki bölümden oluşur; her iki ağız da batıya, Sazlıdere vadisine bakar (Çizim 1). XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak farklı nedenlerle bilim dünyasının dikkatini çekmiş olan Yarımburgaz Mağarası'nda çeşitli araştırmalar yapılmış, bu arada arkeolojik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir (Özbaşaran 1995).

1988-1989-1990 yıllarında İstanbul (Güven Arsebük) ile Berkeley'deki California (F.Clark Howell) Üniversiteleri adına tümüyle "Aşağı" mağarada yapılan ve yalnızca Pleistosen arkeolojisi ile sınırlı olan çalışmalar değişik tarihlerde ana hatlarıyla arkeoloji dünyasına tanıtılmış olmasına rağmen (Arsebük 1993, 1995, 1996a ve 1996b; Arsebük-Howell-Özbaşaran 1991, 1992, 1993; Arsebük-Özbaşaran 1994/ Basıkda; Howell-Arsebük 1988, 1989; Howell-Arsebük-Farrand v.b.1990) tafonomi, taş teknolojisi ve arkeometri yöntemleriyle tarihlleme gibi farklı alanlarda ve özellikle de kazı sonrası dönemde gerçekleştirilen çalışmaları içeren toplu bir değerlendirme şimdiye kadar yayınlanmamıştı. Bu çalışmanın amacı da konu edilen eksikliği gi-

dermek, mağaranın jeomorfolojisi, fosil fauna ve tafonomisi ile taş endüstrisi konularında sağlanan son bilgileri aktarmak, elde edilen bütün verileri dönemsel çerçevesine oturtmak ve sonuç itibariyle de Yarımburgaz Mağarası'nın ülke prehistoryası içindeki yerini saptamaktır.

Arazi bölümü Dr. Mihriban Özbaşaran'ın yöneticiliğinde, üç yıl süreyle, her biri ortalama 40'ar günlük kampanyalar halinde gerçekleştirilen çalışmalarda araştırılan alan Çizim 2'de gösterilmiştir. Aşağı Mağara'da araştırılabilecek türden geniş bir alanın ekibimizce hiç dokunulmadan bırakılmasının nedeni, gelecek kuşaklara yaptığımız işi ve tarafımızdan ulaşılan sonuçları (ileride gelişeceğinden kuşku duyulmayan yeni yöntem ve tekniklerin yardımıyla) denetleyebilmeleri için fırsat tanıma amacına yöneliktir (Resim 1).

Gerçekleştirilen jeomorfoloji çalışmaları (Farrand 1994; Farrand-McMahon / Baskıda) Eosen kalker oluşumlarının içine bir akarsuyun etkisiyle açılan Yarımburgaz Mağarası'nın "aşağı" bölümünün girişten yaklaşık 240m sonra biri kuzeye ve diğeri ise kuzeydoğuya yönelen iki kola ayrıldığını (Çizim 1), günümüzde her iki kolun da kör olduğunu, uzun kolun boyunun ise 600m'ye ulaştığını göstermiştir. Mağaranın dolgu kalınlığını saptamak amacıyla V-88 açmasında yüzeyden 5m derine inilmiş, son üç metrenin kültürel anlamda steril olduğu anlaşılmış ve/fakat ana kayaya ulaşılamamıştır.

Aşağı Mağara'daki jeomorfolojik birikintinin esas itibariyle üç farklı evrede gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Burada "evre" sözcüğü, kendi içinde çeşitli katmanlardan meydana gelen, ancak her biri kendisinden sonra oluşan "evre'den" belirli bir ara (*hiatus*) veya duran süreçle ayrılan aşama anlamında kullanılmaktadır.

Birinci evre [Evre 1] tarafımızdan ulaşılabilen en eski jeomorfolojik aşama olup, dibi tabakalar halinde kuvars kum ve ça-

kılcığını içerir. Bunun hemen üzerinde, içinde yer yer mağara tavanından düşen kireçtaşı parçaları da bulunan ve durgun bir suyun etkisiyle oluştuğu anlaşılan, çok ince kilden meydana gelen bir katmanla karşılaşılır. Bu katmanın üstü yoğun biçimde fosfatiktir ve belirli bir dönem boyunca hava koşullarının etkisi altında kaldığına işaret eder.

İkinci evre [Evre 2] içinde kuvars ve kuvarsit çakıllarının yoğun bir oranda bulunduğu, vişneçürüğümsü kahverengi bir artıkkilden oluşur. Bu katmanın ortalarında portakal renginde, üst kısımlarında ise içinde belirgin nitelikte dikey çatlakların bulunduğu kırmızımsı kahverengi bir başka artıkkil yer alır (Resim 2). Değinen bu dikey çatlaklar konu edilen katmanın uzun süre hava ile teması sonunda kurduğunu göstermekte, böylece mağarada birikimin yer almadığı ve katmanın üst kısmının dış etkenlere açık olduğu bir döneme işaret etmektedir. Bu aşamanın üst bölümlerinde bazı hayvan kemikleri ile az miktarda taş alet örneğine rastlanılması, mağaranın hayvanlar ve insanlar tarafından bu ikinci jeomorfolojik evrenin sonlarına doğru kullanılmaya başlandığını göstermektedir.

Üçüncü evre [Evre 3] ilk iki oluşumdan çok farklı bir yapılanma gösterir; içinde bol miktarda kaya parçasına rastlanmasına rağmen aralarında bir bağ (matriks) yok denecek kadar azdır. İlk iki evre susal kökenli yavaş bir oluşuma işaret ederken, bu son evre (olasılıkla) bir zelzeleye bağlı olarak mağara tavanından kopan kaya parçalarıyla birlikte (Resim 2) görel olarak kısa bir süre içinde oluştuğu görünümünü vermektedir. Bu evre gerek fosil fauna ve gerekse Alt Paleolitik Çağ'a ait kültür kalıntıları bakımından Yarımburgaz'ın asıl tabakasını oluşturur. Bu yazıda konu edilen arkeolojik nitelikteki tüm veriler, üçüncü evrenin tamamı ile onun altındaki ikinci evrenin en üst bölümünden elde edilmiştir. Üçüncü evrenin üzerinde ise karışık durumda yüzey top-rağı bulunmaktadır.

Yarımburgaz Mağarası ülkemizde Pleistosen'e ait katmanlarda çeşitli fosil hayvan kalıntılarının kültürel belgelerle birlikte yoğun bir biçimde elde edildiği ve ayrıntılı tafonomi çalışmalarının uygulandığı (Stiner-Arsebük-Howell 1996; Tsoukala [Baskıda]) ender buluntu yerlerinden biridir (Resim 3,4). Hayvansal kalıntıların günümüze ulaşma durumları, içinde bulundukları hiperalkalinli ortamdan ötürü mükemmel denecek bir düzeydedir. Yarımburgaz fosil faunasının oluşumunun temelinde üç farklı ögenin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunları (önem sırasına göre) kış uykusuna yatan ayılar, kuytu bir yerde karınlarını doyurmak için mağaraya kemik taşıyan etçiller ve o dönem insanı oluşturur. Başta kurt ve tilki olmak üzere bazı etçillerin mağaralara kemik taşıdığı bilinen bir vakıadır. Bu arada insanların konu edilen etçillerin yiyeceklerine ortak oldukları ve/veya onların da bu tür yerlere belirli miktarda kemik getirdikleri varsayılabilir. Ancak, saptanabildiği kadarıyla Yarımburgaz'da dönem insanının mevcut kemiklere müdahalesi son derece azdır. Aynı bağlamda, insan eliyle oluşturulan taş alet sayısının çokluğu ile doğrudan insan etkileriyle bağdaştırılabilecek türdeki hayvan kemiğinin azlığı arasında izlenen bu ters orantı, burada yaşadıkları süre boyunca fosil insanların hayvansal gıdanın dışındaki bazı başka yiyecek türlerini tercih etmiş oldukları, daha ziyade bitkisel gıdalarla beslendikleri olasılığını akla getirmektedir. Ele geçen memeli'lere ait sayısal fosil veriler aşağıda özetlenmiştir:

Görüldüğü gibi Yarımburgaz fosil faunası %93 gibi çok büyük bir yoğunlukla ayılara ait kalıntılardan oluşmaktadır; diğer etçiller %3, otçullar ise %4 gibi küçük oranlarla temsil edilirler. Mevcut ayı kalıntılarının ayrıntılı bir incelemesini gerçekleştiren Tsoukala'nın (Baskıda) ele geçen ikinci alt azı dişi (M_2) sayısını esas alarak yaptığı hesaba göre, burada erkek, dişi, yavru, gelişkin ve yaşlı olmak üzere en azından 42 bireyin yaşamış olması söz konusudur. Mevcut kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla Yarımburgaz'da, biri iri yapılı (*Ursus deningeri*) ve diğeri ise daha ufak tefek bir bedensel yapı gösteren (*Ursus cf. arctos*) olmak üzere en azından iki farklı ayı türünün bulunduğu, bunların zamansal anlamda kısmen örtüştükleri de kesinlik kazanmıştır. Konu edilenler içinde *Ursus deningeri*'nin çok büyük oranda egemen olduğu, bu türe ait kemik bulguların yoğunluğundan anlaşılmaktadır. Çalışmalar sırasında kalıntıları ele geçen çok iri bir türün ise daha geç dönemlere ait *Ursus spelaeus* olma olasılığı da vardır.

Ursus kemiklerinin tafonomisi ve üzerlerindeki çeşitli hasar izleri, bu canlının Yarımburgaz Mağarası'nı kış uykusuna yatmak için bir in olarak kullandığını ve büyük ölçüde de gene bu kış uykusu sırasında öldüğünü göstermektedir. Sayıca az olmasına rağmen ayılara ait uyluk (*femur*) gibi bazı büyük kemiklerin üzerinde iri etçillerin diş izlerine rastlanması söz konusu izlerin gene ayılar tarafından oluşturulduğunu, başka bir deyişle de yamyamlığa ait izler olduğunu, düşündürmektedir. Ayıların ön ve arka ayak ke-

Memeli cinsi	Diş sayısı	Kemik sayısı	Diş+Kemik sayısı	Toplam %'si
Otcullar	42	109	151	≈ 4
Ayılar	761	3159	3920	≈ 93
Diğer etçiller	33	79	112	≈ 3
TOPLAM	836	3347	4183	100

mikleri (*metapodial* ve *phalange*) üzerindeki küçük diş izlerinin ise kemirgenlere ait olması akla yakın gelmektedir.

Eldeki verilerden tartışmasız bir şekilde görüldüğü gibi Yarımburgaz Mağarası'nın bir yandan ayılar, diğer yandan insanlar tarafından Pleistosen'deki onbinlerce yıla yayılan bu uzun ortak kullanımını "farklı amaçlar ve zamanlar" ile açıklamak olasıdır. Yaşam biçimleri birbiriyle ters düşen ve aynı mekanı, aynı anda birlikte kullanma olasılığı olmayan bu iki canlı türünün arasında organik veya doğrudan hiç bir bağın bulunmadığı da kesindir. Ayıların Yarımburgaz Mağarası'nı kış aylarında, kış uykusuna yattıkları bir in olarak kullandıkları, insanların ise aynı yerden yılın başka mevsimlerinde (kuşkusuz ayıların mağarayı terkettikleri dönemlerde) geçici barınak olarak yararlandığı ve bu farklı kullanımın çok uzun süreler boyunca dönüşümlü olarak devam ettiği ele geçen belgelere dayanarak ileri sürülebilir. Kanımızca Yarımburgaz'da, Orta Pleistosen'de, uzun bir süre 20-25 kişiden oluşan çeşitli boyların (*fratri*lerin) belirli dönemlerde yaşamış olduğu varsayılabilir.

Ele geçen otcul hayvan cinslerinin Yarımburgaz faunası içindeki yerinin %4 gibi küçük bir değer oluşturması ve bulgu sayısının da toplam 151 örnekle sınırlı kalmasına rağmen bunların ait oldukları hayvanların çok çeşitli olması dikkat çekicidir. At (*Equus caballus*), olasılıkla yaban eşiği (*Equus hemionus* ?), karaca (*Capreolus* aff. *süssenbornensis*) alageyik (*Dama* sp.), kızıl geyik (*Cervus elaphus*), *Megalocero* ssp. olarak bilinen çok iri bir geyik, Avrupa bizonu (cf. *Bos primigenius*), bizon (*Bison* cf. *priscus*), yaban domuzu (*Sus scrofa*), yaban keçisi ve/veya ibeks (*Capra* aff. *aegagrus*, *Capra* cf. *ibex*), olasılıkla gazal (*Gazella* sp.) ve türü saptanamayan su aygırına (*pachyderm*) benzer bir memeli'ye ait fosil belgeler ele geçmiştir. Bu canlıların bedensel kalıntılarının Mağara'ya etcil hayvanlarca taşınmış olması büyük olasılıktır.

Tüm hayvansal bulguların yalnızca %3'ünü (112 adet) oluşturan *Ursus* dışı et-ciller arasında irili-ufaklı olmak üzere *Pantera* (*leo* ve olasılıkla *pardus*) ve *Felis* (*caracal* ve *sylvestris*) türü kediler, benekli sırtlan (*Crocota crocuta*), kurt (*Canis lupus*), tilki (*Vulpes* spp.) ile olasılıkla çakal (*Canis aureus* ?) ve küçük bir sansargile ait fosil kemikler bulunmuştur. Bu canlıların belirli zamanlarda Mağara'da yaşayıp, sonra orada mı öldükleri (doğal ortamlarının Aşağı Mağara mı olduğu) yoksa kalıntılarının dışarıdan başka hayvanlar tarafından mı getirildiğini saptama olasılığı bulunmamıştır.

Konumumuz gereği, Yarımburgaz Mağarası Pleistosen Çağı bulguları içinde kuşkusuz bizleri doğrudan ilgilendiren buluntu türü o dönem insanın oluşturup, kullandığı taş aletlerdir ve bu bulgular ayrıntılı olarak da yayınlanmıştır (Kuhn-Arsebük-Howell 1996). Üç yıl boyunca devam eden çalışmalarımız sonunda, tümünü aynı teknokültürel çerçeveye içinde değerlendirdiğimiz taş endüstrisine ait toplamı 1675'i bulan ve dönemi için çok yüksek bir sayıya ulaşan miktarda *in situ* buluntu ele geçmiştir (Çizim 3-6). Farklı bir deyişle, ele geçen taş aletlerin bizatihi kendileri ile bunların tabakalanmalarında, ham maddeden yararlanma ile yapım teknolojilerinde ve son olarak da oluşturulan ürünlerin biçimlerinde önemli farklara rastlanmadığı gerekçesiyle ele geçen tüm taş endüstrisinin türdeş bir bütünü oluşturduğu ve aynı genel kültür çerçevesi içinde yer aldığı kabul edilmiştir.

Taş endüstrisinin oluşturulmasında üç farklı taş cinsinden (ham maddeden) yararlanılmış olduğu görülür. Kullanımlarındaki yoğunluk sırasına göre bunlar çakmaktaşı, kuvars ve kuvarsittir. Bu üç temel ham maddenin dışında kalan ve çok daha az oranda kullanılmış olan maddeler tarafımızdan "diğer" gurubu altında birleştirilmiştir.

Ele geçen çakmaktaşı örneklerinin %95'inden fazlasında yoğun ve hatta çok yoğun patinalaşma saptanmıştır. Taşın ya-

pasını etkileyecek düzeydeki bu kimyasal değişimin nedeni, örneklerin çok uzun süreyle hiperalkalinli taban suyu içinde kalmış olmalarından kaynaklanabilir.

Yarımburgaz'da alet yapımında kullanılan kuvars yarı saydam olup, süt beyazı kristalli bir oluşum gösterir. Çekirdekten yonga çıkartılma aşamasında midye kabuğu varî değil, köşeli kırılma eğilimi gösterir. Çoğu kuvars türünün aksine hayli serttir; oluşturulan aletlerin kenarlarının hem uzun ve hem de düzgün olması da işte bu özelliğin kanıtıdır. Kuvarsit ise oldukça iri taneli bir yapı göstermesine rağmen türdeş ve serttir. Bu niteliğinden ötürü de kuvarsit yumrularından iri ve/fakat kesitleri çok kalın olmayan yongalar elde edilebilmiştir.

Günümüze tüm olarak ulaşabilen kuvarsit çekirdek ve çekirdek aletlerinin ortalama boyu 9.8 cm'dir. En büyük örneğin boyu ise 17.1cm olarak ölçülmüştür. Buna karşılık çakmaktaşı çekirdeklerinin ortalamasının 6.3 cm (en uzununu 16.2 cm), kuvars örneklerinin ise 5.8 cm (en uzununu 11.3 cm) olduğu saptanmıştır.

Kullanılan ham madde türü ne olursa olsun, oluşturulan aletlerin günümüze değişime uğramadan ulaştıkları vurgulanmalıdır; kenarlar keskinliklerini muhafaza etmektedir. Yarımburgaz taş endüstrisinde suda taşınan örneklerle özgü aşınma izlerine rastlanmaz.

Aşağıdaki tablo, Yarımburgaz taş endüstrisini oluşturan örneklerin türsel dağılımını ve kullanılan ham maddeleri göstermeye yöneliktir:

Arada zaman zaman kaymaların olmasına rağmen Yarımburgaz Alt Paleolitik insanının taş endüstrisinde gerek ham madde seçimi ve gerekse seçtiği bu ham madde cinsinden oluşturacağı alet türü konusunda bazı somut tercihlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Göreli olarak az yararlanılan bir taş cinsi olan kuvarsit (237 adet) tüm buluntu sayısının (1675 adet) yalnızca %14'ünü oluşturmaya rağmen, satır ve kıyıcı satırlardan oluşan çekirdek aletlerin dörte üçü (%75'i) bu taştan oluşturulmuştur. Kuvars ise, tıpkı çakmaktaşı gibi, ağırlıklı yonga aletlerin yapımında kullanılmıştır. Gerek çakmaktaşı ve gerekse kuvars yongalara düzeltinin uygulandığı mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Çakmaktaşıyla kıyasla kuvars yumrularından yonga çıkartılmasında çift yönlü, çekiç-örs tekniğinin daha yoğun bir şekilde uygulandığı söylenebilir.

Taş endüstrisinin türsel dağılımına bakıldığında ise yonga alet örneklerinin (538 adet) çok belirgin bir şekilde ağır bastığı ve bunların sayısının çekirdek aletlerinkinden (64 adet) yaklaşık sekiz kat fazla oluşu dikkati çeker. Aynı bağlamda karşılaşılan ilginç bir husus da düzeltili yongaların tüm bulguların içindeki sayısal çokluğudur- tek başına yonga alet

Türü	Çakmaktaşı	Kuvars	Kuvarsit	Diğer	Toplam
Çekirdek	60	41	35	3	139
Çekirdek alet	10	5	48	1	64
Yonga alet	398	94	40	6	538
Tüm yonga	147	22	32	12	213
Kırık yonga	111	16	20	6	153
Artıklar	373	119	62	14	568
TOPLAM	1099	297	237	42	1675

sayısı (538 adet), tüm taş bulguların (1675 adet) neredeyse üçte biri kadardır. Kullanılan ham maddeye bağlı olarak arada bazı farkların bulunmasına rağmen, bir genellemeye gidilecek olursa yonga aletlerin boylarının küçük olduğu ve ortalama 4-5 cm kadar oldukları söylenebilir. Yarımburgaz'da Levallois tekniği hiç uygulanmamıştır.

Ele geçen artık sayısının (568 adet) gö-reli olarak az olması da ilginçtir. Kazı aşamasında çıkan bütün kültür toprağının elekten geçirildiği göz önünde bulundurulduğunda (başka bir deyişle göz-den kaçma olasılığının neredeyse hiç bulunmamasına rağmen) artıkların sayısındaki bu azlık, aletlerin ilk biçimlendirilmesinin dışarıda bir yerde yapıldığı ve daha sonra örneklerin ana hatlarıyla şekillendirilmiş olarak Mağara'ya getirildiklerine işaret edebileceği gibi, Yarımburgaz fosil insanların taş teknolojisi konusundaki üstün başarısını da ifade edebilir. Bu bağlamda, Yarımburgaz taş endüstrisini meydana getiren örneklerin ilk bakışta kaba ve hatta ilkel görünümlü olmalarına rağmen gerçekte hiç de böyle olmadıkları, daha dikkatli bir bakış sonunda ise bunların çok işlevsel oldukları ve başarılı bir teknolojinin ürününü oluşturdukları görülür. Belki de Yarımburgaz taş aletlerinin kullanımları sırasında gerçek anlamda işe yaramarları için teknolojik olarak ne gerekiyorsa yalnızca onun yapıldığı, gereksiz ayrıntılar için emek ve zaman harcanmamış olduğu söylenebilir.

Yarımburgaz taş endüstrisinde çekirdek türü aletler belirgin bir şekilde azınlıktadır. Çekirdek aletlerin sayısı (64 adet), yonga aletlerin (538 adet) %12'si dolayındadır. Ele geçen 64 adet çekirdek aletin % 95 gibi çok büyük bir çoğunluğu da (61 tanesi) satır/kıyıcı satır türündendir. Geriye kalan üç örnekten iki tanesi "ön ikiyüzeyli" (*proto-biface*) olarak sınıflandırılmıştır- bu aşamada Yarımburgaz'da Acheul tipi tek bir ikiyüzeyli örneğine dahî rastlanılmadığı özellikle

vurgulanmalıdır. Çekirdek alet türüne giren son örnek ise kuvarsitten yapılmıştır; satır veya kullanılmış iri yonga olarak sınıflandırılabilir. Üzerinden tek yönde yonga çıkartılan satırların sayısı, çift yönlü yongaların çıkartılmasıyla oluşan kıyıcı satırlardan fazladır. Çekirdek türü örneklerin boyları 3.3 cm ile 17.1 cm arasında değişirse de ortalama uzunlukları 8-10 cm kadardır.

Yarımburgaz Alt Paleolitik Çağ taş endüstrisinin tekno-kültürel anlamda ülke prehistoryası içindeki yeri nedir? Sağlanan veriler bir bütün olarak ele alındığında, burada bir yandan bulguların içinde gerçek iki yüzeylilere rastlanmaması ve Levallois teknolojisinin hiç uygulanmamış olması, diğer yandan satır ile kıyıcı satırlara birlikte dişli ve sarp kenarlı, yoğun düzeltili, biçimsel anlamda birbirinin pek de eşi olmayan yongaların bol miktarda ele geçmesi, bu endüstrinin hem güney Avrupa'nın Tayac ile benzeri (Lumley 1976a, 1976b; Rolland 1985) ve hem de orta ve doğu Avrupa'nın satır ve küçük alet endüstrileri (Svaboda 1987, 1989) ile ilgili olabileceğini akla getirmektedir. Coğrafi anlamda bir uç dahî olsa, Orta Pleistosen'de aynı özelliklere sahip bulgulara Asya'nın orta kesimlerinde de rastlanıldığı hatırlatılmalıdır (Clark 1993; Davis-Ranov-Dodonov 1980). Bu gerçekler göz önüne alındığında, kanımızca, Yarımburgaz benzeri endüstrileri güneydoğu Anadolu (Albrecht ve Müller-Beck 1990; Bostancı 1961) ve Yakındoğu (Bar-Yosef 1994) gibi genelde Acheul türü iki yüzeylilerin egemen olduğu endüstrilere rastlanan bir yörede değil, bölge olarak Trakya'ya çok daha yakın olan doğu ve/veya orta Avrupa'da aramak akla yakın gelmektedir.

Ancak, Yarımburgaz kültür tabakalarında yalnızca bir yonga ve satır endüstrisi ile karşılaşılmasına rağmen, yüzeyde de olsa, (genel anlamda) İstanbul yöresinde iki yüzeyli örnekler de bulunduğuna göre (Jellinek 1980; Özdoğan 1982),

belki burada da güneybatı Avrupa'da olduğu gibi, en azından belirli dönemlerde, araç-gereç yapımının bu iki değişik tekniğine de rastlanıldığı, büyük bir olasılıkla da bunların hem farklı zaman dilimleri içinde ve hem de farklı kültürlerce oluşturulan ürünlere işaret ettiği söylenebilir. Üstelik, son zamanlarda Karain'in alt tabakalarında Tayac benzeri bazı bulguların saptandığı da hatırlanacak olursa (Otte-Yalçınkaya-Kozłowski v.b. 1995) sorunun gerek çok yönlü ve gerekse karmaşık olduğu gerçeği daha da iyi anlaşılır.

Bu aşamada altı çizilerek vurgulanması gereken hususlardan biri de belirli bir süredir geçerli olarak kabul edilen bir varsayımın Yarımburgaz bulgularının ışığında terkedilmesi (veya en azından tekrar gözden geçirilmesinin) gerektiğidir. Orta Pleistosen'de doğu Avrupa'da genelde küçük boy taş aletlerle karşılaşılması (Svaboda 1989) ve bu arada bir yandan Acheul türü iki yüzeylilere diğer yandan ise Levallois teknolojisi ile oluşturulan yongalara rastlanılmamasının nedeni olarak da bunların yapımı için elverişli boy ve kalitede ham maddenin yokluğu ileri sürülmekteydi (Rolland 1985). Avrupa'nın en güneydoğusunda yer alan Yarımburgaz bulguları bu yargının gerçeklerle bağdaşmadığını açıkça göstermiştir: Yarımburgaz'da taş endüstrisinin oluşumunda kullanılan ham madde(ler) hiç de öyle düşük kaliteli ve/veya küçük boyutlu değildir. Hatırlanacağı üzere, iyi kaliteli bazı yumru örneklerinin boyu 17 cm'i aşmaktadır. Bu boydaki bir yumruyu Levallois çekirdeği olarak kullanmak mümkün olduğu gibi, böyle bir örnekten rahatlıkla iki yüzeyli de oluşturulabilir. Görüşümüze göre Yarımburgaz'da gerçekleştirilen son çalışmalar, Orta Pleistosen'de yaşamış olan kültür guruplarının 'yöresel malzemenin yararlanmak zorunda oldukları gerekçesiyle bazı özel aletleri oluşturmalarının olanaksız olduğu' doğrultusundaki görüşün geçersiz olduğunu kanıtlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, alet

yapımında kullanılan bazı teknolojilere belirli bölgelerde rastlanmasına karşılık diğerlerinde benzer teknolojilerle hiç karşılaşılması, yapısal anlamda gerçekleştirilmesi zaten mümkün olmayan bir 'zorunluluktan' değil, daha ziyade arzuya bağlı bir 'tercih' meselesinden (istenirse buna 'gelenek' de denebilir) kaynaklanmaktadır.

Yarımburgaz, ülkemizde arkeometri ile ilgili tarihlendirme yöntemlerinden bir kaçının uygulandığı sayıca çok az olan Paleolitik yerleşim yerlerinden biridir (Blackwell-Schwarcz-Farrand/T.y.; Blackwell-Schwarcz-Porat v.b. 1990). Yarımburgaz'daki kazı çalışmaları sırasında, $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ tarihlendirme yöntemini gerçekleştirmek amacıyla 15 farklı örnek alınmış, ancak alınan bu örneklerin daha sonraki laboratuvar analizinde aşırı gözenekli oluşları, özün aşınımı ve organik malzemenin yoğunluğu gibi nedenlerle bunların bir bölümünden yararlanma olanağı fiilen gerçekleşmemiştir. Sonuç sağlanabilen (*collophane*) bir örnekten elde edilen (ve $^{230}\text{Th}/^{232}\text{Th} = 1.25$ varsayılan) düzeltilmiş tarih ise 156 ± 24^{20} ka olarak saptanmıştır. Kanımızca $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ tarihlendirme yönteminin gerçekleşmesinde kullanılan örnek sayısının sınırlı olması nedeniyle ulaşılan bu sonucun "şimdilik" kaydıyla değerlendirilmesinde yarar vardır.

Yarımburgaz'da, ESR (*Electron Spin Resonance*) yöntemiyle gerçekleştirilen tarihlendirme çalışmalarında (stratigrafik olarak Paleolitik bulgularla aynı tabakada ele geçen) *Ursus deningeri*'ye ait 10 azı dışından yararlanılmıştır. Minenin kalın olmaması nedeniyle, yaş tesbiti için çoğu dişten yalnızca tek bir örnek alınmakla yetinilmiştir. Elde edilen ESR tarihlerine toplu olarak bakıldığında, bunların kendi içinde gerçek bir uyum sergiledikleri görülür. Konu edilen dişlerin ait olduğu dönemi (dolayısıyla da birlikte ele geçen kültürel belgelerin yaşını) erken radyasyon emilimi (EU /

early uptake) varsayıldığında 130-160±10-20 ka, çizgisel radyasyon Emilimi (LU / linear uptake) kabul edildiğinde 200-220±20-30 ka ve yakın zaman radyasyon Emilimi (RU / recent uptake) öngörüldüğünde de 270-390±40-60 ka olarak kabul etmek gerekir.

Yarımburgaz Mağarası bulgularının paleontolojik yönden leitmotiv'ini kuşkusuz, *Ursus deningeri* oluşturur. Avrupa'da benzer faunanın saptandığı ve arkeometriye dayalı tarihlemelerin gerçekleştirildiği yerlerle Yarımburgaz verilerin anlamlı bir uyum içinde olduğu da görülür. Örneğin, Belçika'da Belle Roche buluntu yerinde, içinde *Ursus deningeri*'ye de rastlanan Orta Pleistosen faunası $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ yöntemiyle >320±50 ka, Britanya'da Pontnewydd gene $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ yöntemiyle 300±50 ka ve Almanya'da bulunan Ehrinsdorf'daki Aşağı Traverten ise 200-240 ka tarihlerini vermiştir (Blackwell-Schwarcz-Farrand/ T.y.). Bu koşullar altında, Yarımburgaz'da izotop evrelerinden 7 veya 8'e

işaret eden tarihlerin benzer buluntu yerleriyle genel bir birlik içinde olduğu söylenebilir. Çizgisel radyasyon Emilimi kabul edildiğinde Yarımburgaz bulgularının izotop 7'nin başlangıç aşamalarına (200 ile 220 ± 20-30 ka), yakın zaman Emilimi öngörüldüğünde ise izotop 8'e (270 ile 390 ± 40-60 ka) ait olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle, Yarımburgaz Mağarası Orta Pleistosen arkeolojik bulgularının ülkenizin arkeometrik yöntemlerle tarihleri saptanmış (bugün için bilinen) en eski örneklerini oluşturduğu ve kültürel bağlarının da olasılıkla Anadolu ve/veya Yakın Doğu'dan ziyade batıda aranması gerektiği söylenebilir. Taş endüstrisine ait ele geçen örneklerin dünyanın diğer yerlerindeki çağdaşlarına kıyasla sayıca fazlalığı, hiç kesintisiz devam eden ve ortalama kalınlığı 1.5 m'den fazla olan kültür tabakaları da bu Alt Paleolitik iskân yerinin fosil insanlarca kullanım süresinin görece uzunluğuna işaret eden kanıtları oluşturur.

KAYNAKÇA

- ALBRECHT, G. AND H.MÜLLER-BECK, 1990, The Paleolithic of Şehremuz Near Samsat on the Euphrates River- Summary of the Excavation Findings and a Morphology of the Handaxes, *Paléorient-Hommage à Francis Hours*, 76-86.
- ARSEBÜK, G., 1993, Yarımburgaz: A Lower Paleolithic Cave Site Near Istanbul. M.FRANGIPANE et.al. (eds.), *Between the Rivers and Over the Mountains*. Università di Roma "La Sapienza", Roma, 123-136.
- ARSEBÜK, G., 1995, "İnsan", "İnsanlık" ve "Prehistorya", Halet Çambel İçin *Prehistorya Yazıları*. Graphis Yayınları, İstanbul, 11-26.
- ARSEBÜK, G., 1996 a, The Oldest Stratified Site Yet Known in Turkey: The Cave of Yarımburgaz, *Von Halys zum Euphrat- Thomas Beran Festschrift*. Ugarit Verlag, Münster, 1-13.
- ARSEBÜK, G., 1996 b, Trakya'da Eski Bir Yerleşim Yeri: Yarımburgaz Mağarası Alt Paleolitik Çağ Bulguları, *Anadolu Araştırmaları XIV-Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan*. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 33-50.
- ARSEBÜK, G., F. C. HOWELL, M. ÖZBAŞARAN, 1990, Yarımburgaz 1988, *XI.Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara, 9-38.
- ARSEBÜK, G., F. C. HOWELL, M. ÖZBAŞARAN, 1991, Yarımburgaz 1989, *XII.Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara, 17-41.

ARSEBÜK, G., F. C. HOWELL, M. ÖZBAŞARAN, 1992, Yarımburgaz 1990, *XIII.Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara 1-21.

ARSEBÜK, G., M. ÖZBAŞARAN, 1994, Yarımburgaz Mağaraları: Pleistosen'den Bir Kesit, *XI.Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 17-27.

ARSEBÜK, G., M. ÖZBAŞARAN, (Baskıda), Pleistocene Archaeology of the Cave of Yarımburgaz in Eastern Thrace/Turkey, Publication of the First International Conference on the Paleolithic of Greece and its Adjacent Areas, Cambridge.

BAR-YOSEF, O., 1994, The Lower Paleolithic of the Near East, *Journal of World Prehistory* 8, 211-265.

BOSTANCI, E., 1961, Researches in South-East Anatolia, The Chellean and Acheulean Industry of Dülük and Kartal, *Anatolia* 6, 89-162.

BLACKWELL, B. A., H. P. SCHWARCZ, W. R. FARRAND, Electron Spin Resonance (ESR) and $^{230}\text{Th} / ^{234}\text{U}$ Dating at Yarımburgaz, Turkey. [Yazarın uhdesinde olan yayınlanmamış bir çalışma].

BLACKWELL, B. A., H. P. SCHWARCZ, N. PORAT, F. C. HOWELL, G. ARSEBÜK, 1990, Electron Spin Resonance (ESR) Dating of Ursus Teeth from Yarımburgaz Cave, Turkey, *Geological Society of America, Abstracts with Programs* 22A, 120-121.

CLARK, J. D., 1993, African and Asian Perspectives on the Origin of Modern Humans. AITKEN, C., C. STRINGER, P. MELLARS (eds.), *The Origin of Modern Humans and the Impact of Chronometric Dating*. Princeton University Press, Princeton, 148-178.

DAVIS, R. S., V. A. RANOV, E. A. DODONOV, 1980, Early Man in Soviet Central Asia, *Scientific American* 243, 130-137.

FARRAND, W. R., 1994, Geoarchaeology of Yarımburgaz Cave, Turkey, BERMUDEZ, J., J. ARSUAGA, E. CARBONELL (eds.), *Evolución Humana en Europa y los Yacimientos de la Sierra de Atapuerca*, Vol.I Junta de Castilla y León, 19-36.

FARRAND, W. R., J. P. MCMAHON, (Baskıda), History of the Sedimentary Infilling of Yarımburgaz Cave, Turkey, *Geoarchaeology*.

HOWELL, F. C., G. ARSEBÜK, 1988, Yarımburgaz Cave. Report on Investigations in the Cave of Yarımburgaz (Marmara, Turkey). Unpublished Report Submitted to Committee on Research and Explorations. National Geographic Society.

HOWELL, F. C., G. ARSEBÜK, 1989, Report on Investigations and Current Status of Research in the Cave of Yarımburgaz (Marmara, Turkey), 1989 Field Season. Unpublished Report Submitted to Committee on Research and Explorations, National Geographic Society.

HOWELL, F.C., G. ARSEBÜK, W. FARRAND, W. VON KONIGSWALD, H. P. SCHWARCZ, 1990, Report on the Preliminary Status of Research in the Cave of Yarımburgaz (Marmara, Turkey), 1989 Field Season. Report Submitted to the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.

JELINEK, A., 1980, Collections of Paleolithic Materials from Valleys on the East Side of the Bosphorus. H. ÇAMBEL-R.J.BRAIDWOOD (eds.), *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 319-327.

KUHN, S. L., G. ARSEBÜK, F. C. HOWELL, 1996, The Middle Pleistocene Lithic Assemblage from Yarımburgaz Cave, Turkey. *Paléorient* 22/1, 31-49.

de LUMLEY, H., 1976 a, Les civilisations du Paléolithique inférieur en Provence. In Lumley, H. de, (éd.), *La Préhistoire Française 1*. Editions du CNRS, Paris, 819-851.

de LUMLEY, H. 1976 b, Les civilisations du Paléolithique inférieur en Langedoc méditerranéen et en Roussillon. de LUMLEY, H. (éd.), *La Préhistoire Française 1*. Editions du CNRS, Paris, 852-874.

OTTE, M., I. YALÇINKAYA, J. KOZLOWSKI, O. BAR-JOSEF, H. TAŞKIRAN, 1995, Evolution technique au Paléolithique ancien de Karain, *L'Anthropologie* 90, 529-561.

ÖZBAŞARAN, M., 1995, The Historical Background of the Researches at the Caves of Yarımburgaz, *Readings in Prehistory- Studies Presented to Halet Çambel*. Graphis Yayınları, İstanbul, 27-39.

ÖZDOĞAN, M., 1982, Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları, *Türk Arkeoloji Dergisi* 26/1, 37-48.

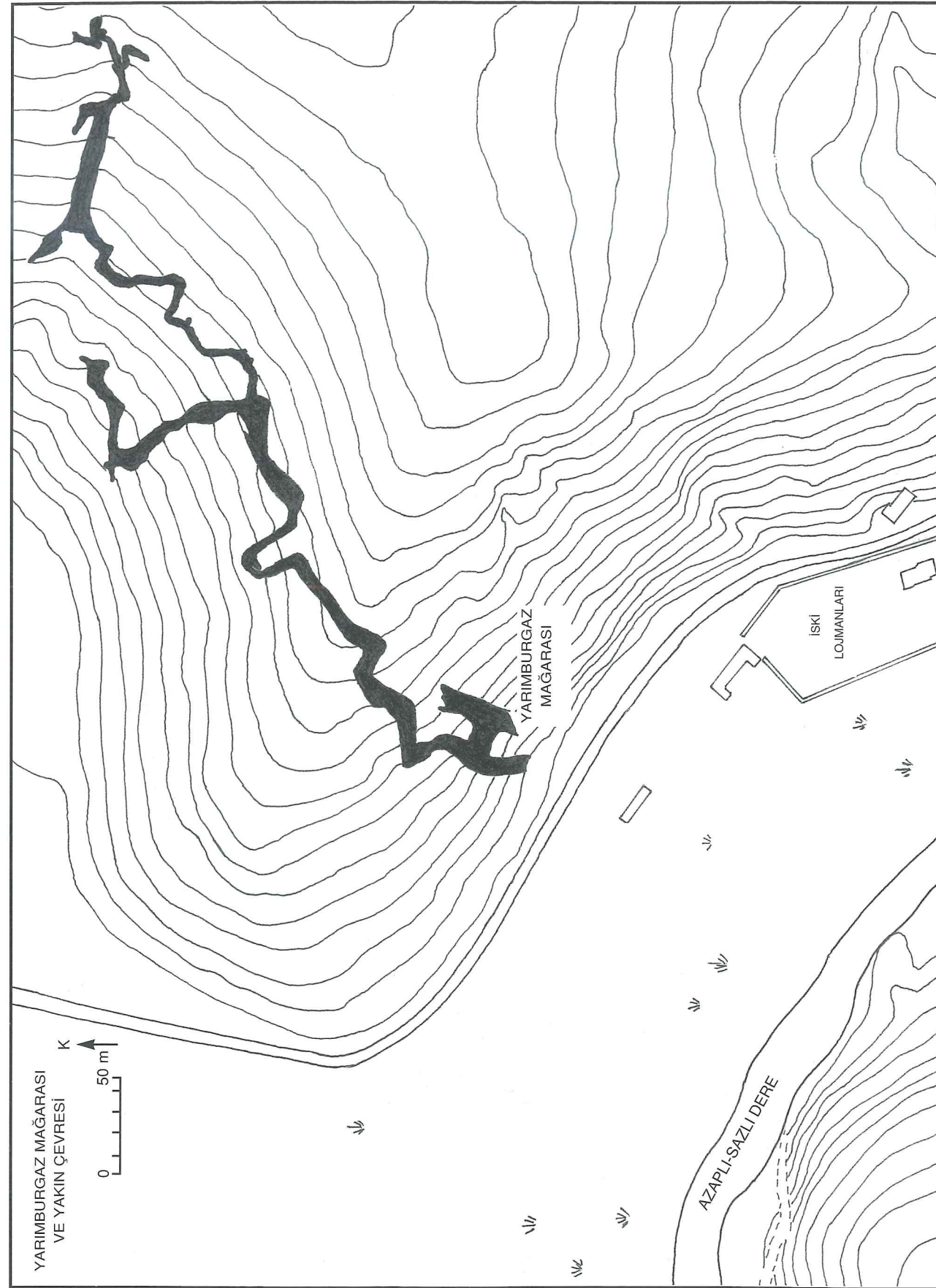
ROLLAND, N., 1985, Recent Findings from La Micoque and Other Sites in South-Western and Mediterranean France: Their Bearing on the "Tayacian" Problem and Middle Paleolithic Emergence. BAILEY, G.N. - P. CALLOW (eds.), *Stone Age Prehistory: Studies in Memory of Charles McBurney*. Cambridge University Press, Cambridge, 121-151.

STINER, M. C., G. ARSEBÜK, F. C. HOWELL, 1996, Cave Bears and Paleolithic Artifacts in Yarımburgaz Cave, Turkey: Dissecting a Palimpsest. *Geoarchaeology* 11/4, 279-327.

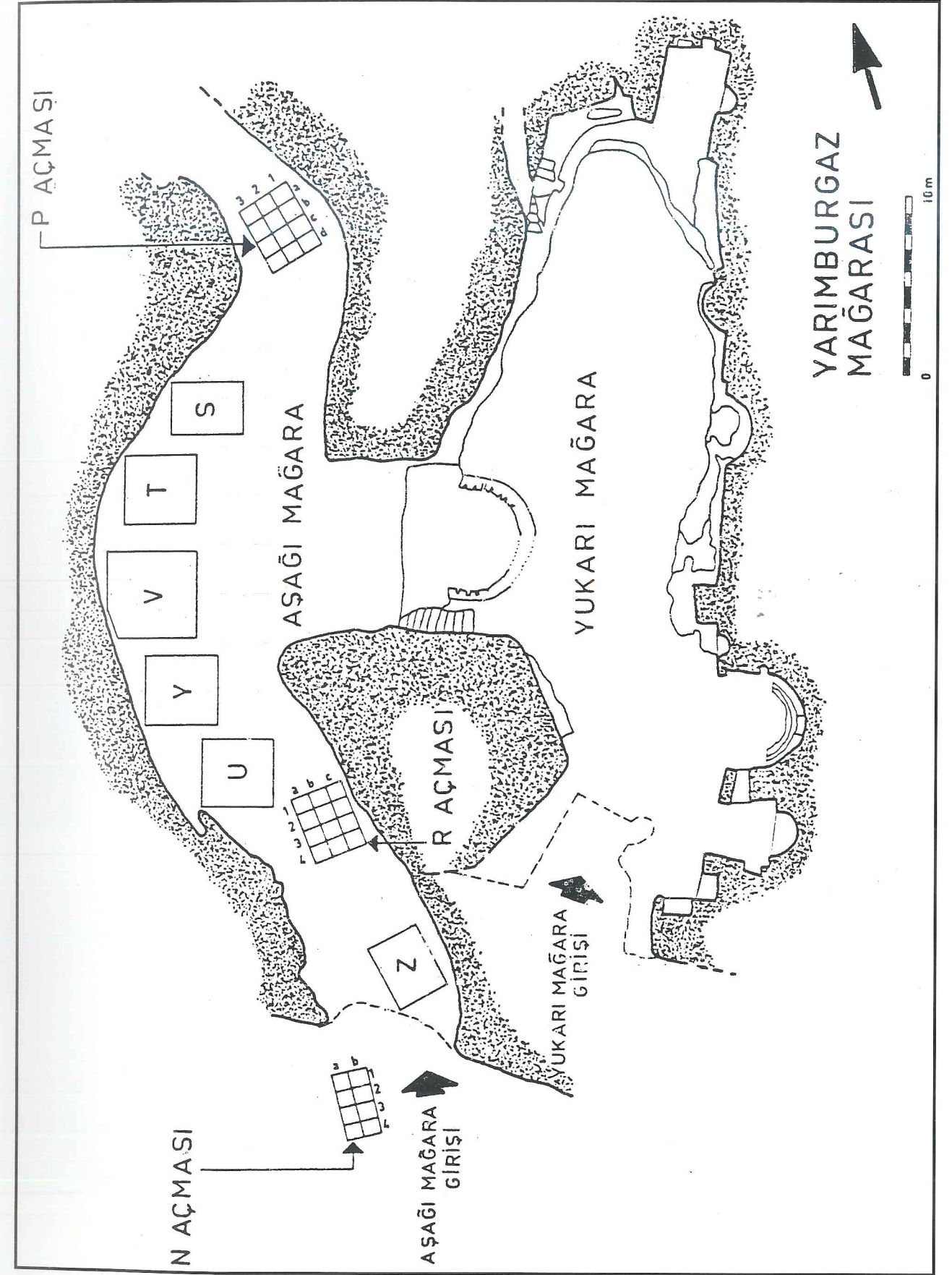
SVABODA, J., 1987, Lithic Industries of Arago, Vértesszöllös and Bilzingsleben Hominids: Comparison and Evolutionary Interpretations. *Current Anthropology* 28, 219-227.

SVABODA, J., 1989, Middle Pleistocene Adaptations in Central Europe. *Journal of World Prehistory* 3, 33-70.

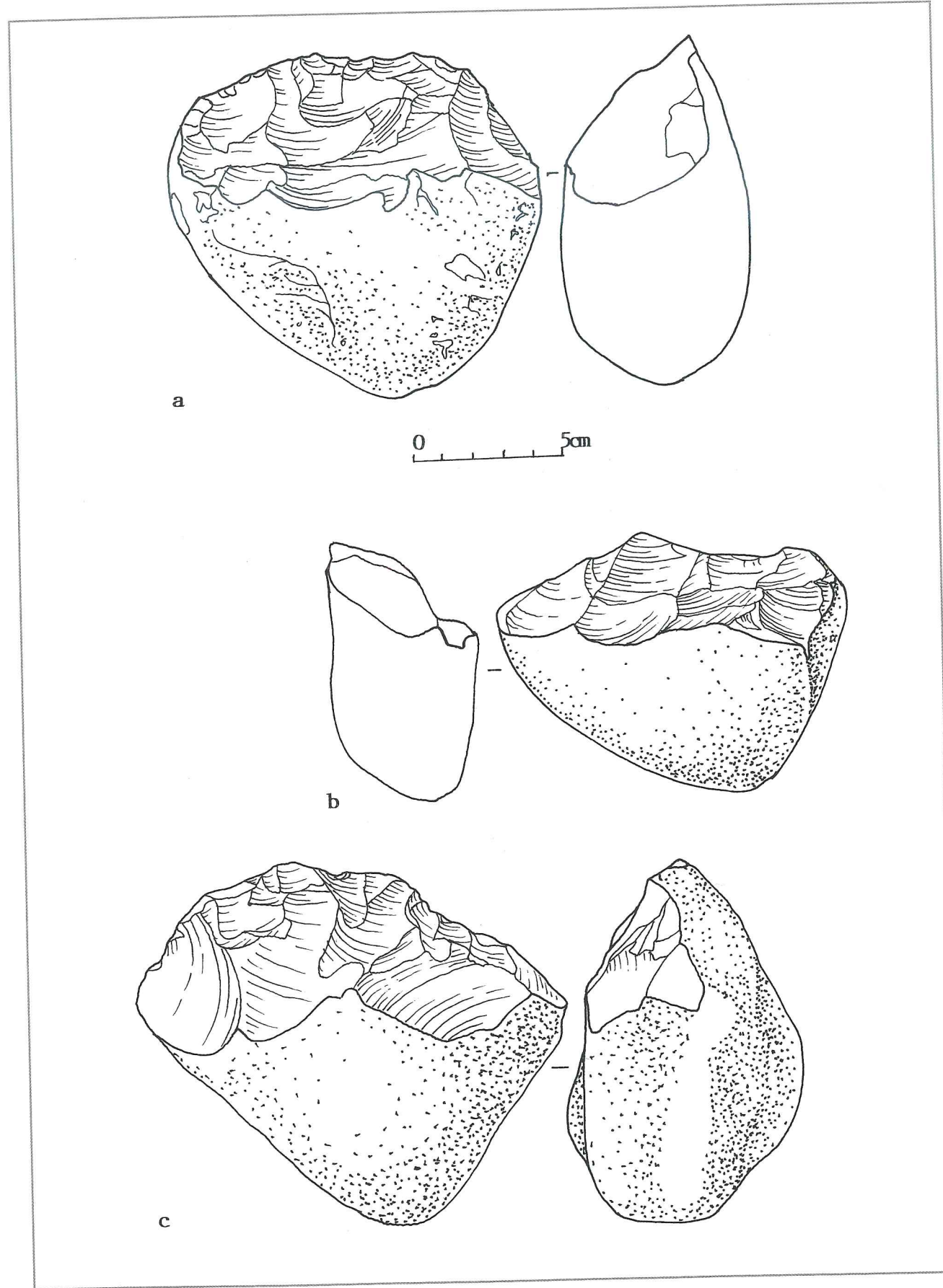
TSOUKALA, E., (Baskıda), *Ursidae* from Yarımburgaz.

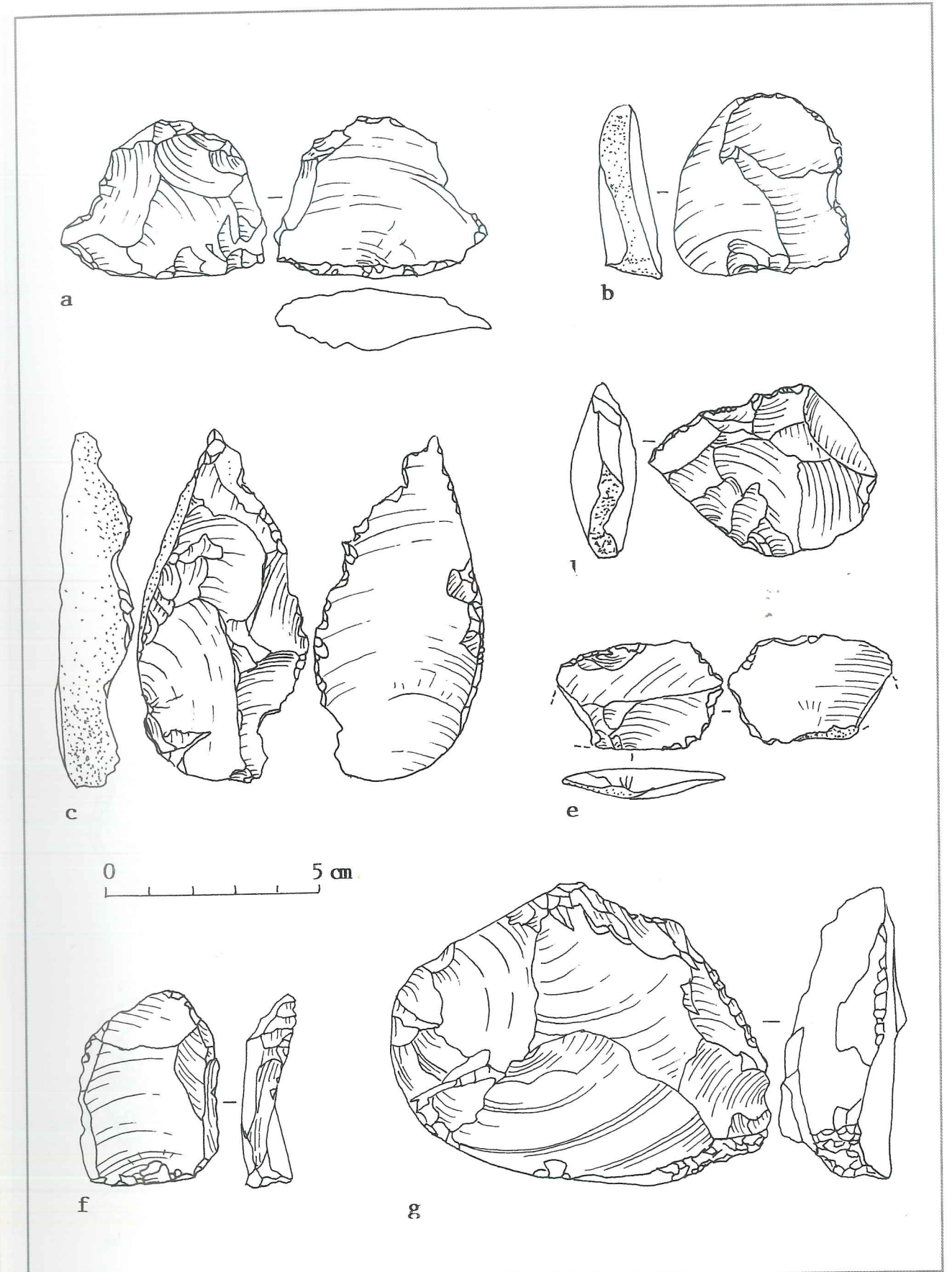
Çizim 1: Yarımburgaz Mağarası ve yakın çevresi

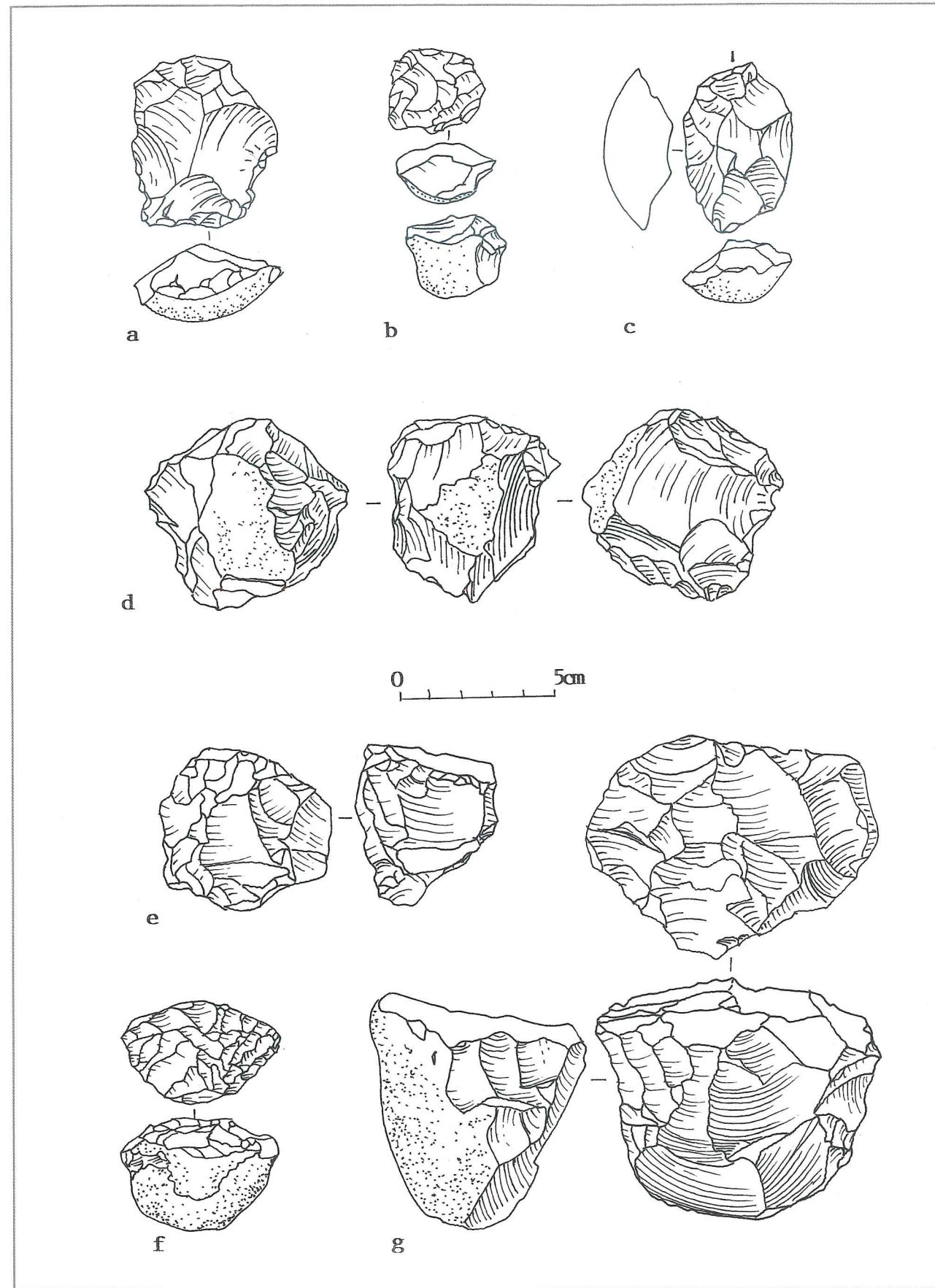
Çizim 2: 1988 - 1990 dönemi çalışma alanları

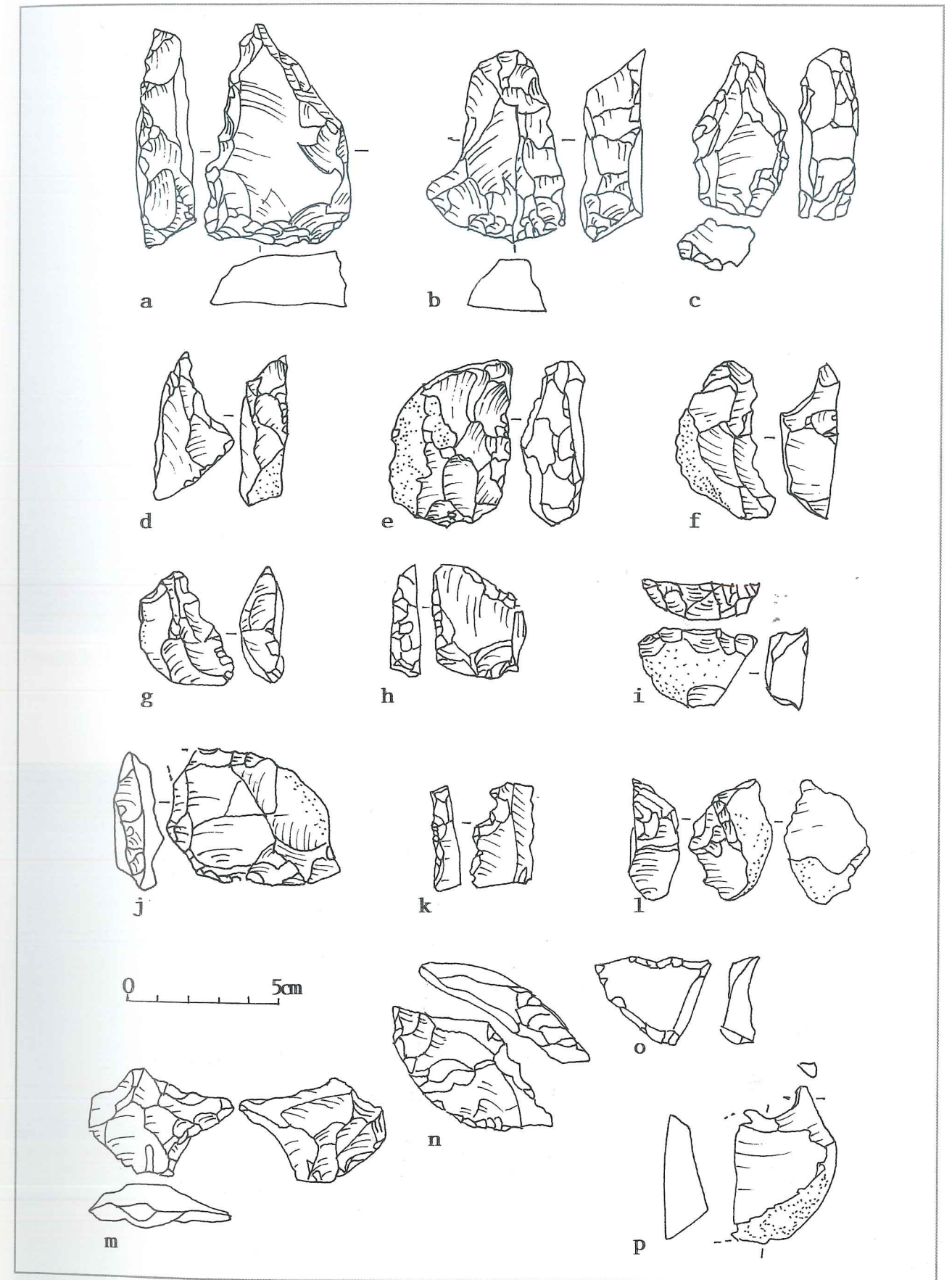
Çizim 3 : Taş endüstrisine ait örnekler

Çizim 4 : Taş endüstrisine ait örnekler

Çizim 5 : Taş endüstrisine ait örnekler

Çizim 6 : Taş endüstrisine ait örnekler

Resim 1: Yarımburgaz Mağarası'nda arkeolojik çalışmalar

Resim 2: (Yukarıdan aşağıya) 3. ve 2. Jeomorfolojik evreler

Resim 3: *Ursus deningeri*'ye ait in situ kafatası

Resim 4: *Ursus deningeri*'ye ait altçene kemiği

Die Entdeckung des Felsmonuments in Hatip und ihre Auswirkungen über die historischen und geographischen Fragen des Hethiterreichs

*Hatip Kaya Anıtının Keşfi
ve Bunun Hitit Ülkesinin
Tarihi ve Coğrafi
Sorunlarına Etkileri*

Ali M. DİNÇOL*

Schlüsselwörter: Hethiter, Felsmonumente, Hatip, Kurunta, Tarhuntassa
Anahtar Sözcükler: Hititler, Kaya Anıtı, Hatip, Kurunta, Tarhuntassa

Konya kent merkezine 17 km, uzun yıllardır kazıların yapıldığı Karahöyük'e 5 km uzaklıkta, Hatip Kaynakları üzerinde bulunan Hitit kaya kabartması ve "Büyük kral, kahraman, Muvatalli'nin oğlu, Büyük Kral, kahraman, Kurunta" olarak çevrilebilen Hitit Hiyeroglifleri ile yazılmış lejandının 1996 yılında bilim dünyasına sunulması ile elde edilen sonuçların, Hitit tarihinin son dönemi ve Hitit coğrafyasının sorunları ve özellikle Tarhuntassa ülkesinin lokalizasyonu konularına sağladığı katkılar ve neden olduğu yeni problemler, bu makalede tartışılmaktadır.

Die Hethitologie wird mit Recht häufig als eine junge Wissenschaft bezeichnet, nicht nur weil die Sprache relativ spät entziffert wurde, sondern auch weil die Entdeckungen, die für das eindeutige Verständnis der politischen, sozio-ökonomischen, juristischen oder religiösen Beschaffenheiten der hethitischen Gesellschaft vom Belang sind, noch nicht als abgeschlossen gelten. Die Intensität der Forschungen auf den archäologischen und philologischen Bereichen in den letzten drei Jahrzehnten förderten ständig Ergebnisse, wodurch unsere Rekonstruktion mancher historischen Ereignisse oder Lokalisation bestimmter geographischen Namen sich manchmal rasch veralten oder unter dem Licht der

neuen Gegebenheiten einer Revision bedürftig werden. Jedoch gibt es auch Fälle, in denen die alten Theorien durch neuere Forschungsergebnisse bestätigt werden, oder mit diesen in Einklang gebracht werden können. Seit den späten sechziger Jahren wurden drei bisher unbekannte Könige, Tahurwaili, Muwatalli I und Kurunta der hethitischen Königsliste einverleibt. Vom Anfang der siebziger Jahre her sind drei hethitische Städte, Tapigga-Maşat, Sapinuwa-Ortaköy und Sarissa-Kuşaklı durch systematische Ausgrabungen, zusammen mit ihren Tontafelarchiven zutage gebracht. Die Funde der Dokumentation zur Geschichte, sowie zur Kunst und Kultur scheinen nicht erschöpft zu sein. Dies besagt auch

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Hititoloji Anabilim Dalı Beyazıt 34459 İstanbul / Türkiye

die Entdeckung des neuen Felsmonuments mit seiner Hieroglypheninschrift in der Nähe von Konya, das manche neue historische und historisch topographische Probleme aufwerfen und manche schon bestehende wiederbeleben wird.

Das Monument auf der Felsmassive an der Quelle von Hatip ist nur ca 17 km vom Stadtzentrum von Konya und knapp 5 km vom bekannten Ausgrabungsort Karahöyük entfernt. Trotz seiner günstigen Lage, wurde die untere Hälfte des Reliefs erst im Jahre 1993 von Herrn Osman Ermişler, Museumsassistent im Konya Museum, gesehen, dessen Entdeckung als eine kurze Nachricht in einer lokalen Zeitung (die Ausgabe am 20. 6. 1993 von Yeni Konya) erschien. Im folgenden Jahr wurde das Ort vom Forschungsteam unter der Leitung von Herrn Dr. Hasan Bahar, Hilfsdozent für Alte Geschichte an der Naturwissenschaftlich-Pilosophischen Fakultät der Seldschuk Universität in Konya, besucht, der manche Hieroglyphenzeichen und deswegen die wahre Bedeutung des Denkmals erkannte. Als der Verfasser dieser Zeilen mit Frau Doz. Dr. Belkis Dinçol¹ (beide an der Lehrstuhl für Hethitologie der Universität Istanbul) im Mai 1996, für die Entzifferung der hieroglyphischen Legende aufs Gesuch von Dr. Bahar, in Hatip eintrafen, war die Oberfläche des Reliefs und der Inschrift hinter der Gottesfigur, deren Gestaltung sich dem Monument an Karabel sehr ähnelt, von einer Mannschaft der Bergsteigern der Universität Seldschuk, an denen sich auch Dr. Bahar anschloß, mit Bürsten von der Schmutz- und Mooschicht gesäubert, welche sich seit Jahrhunderten wegen der Feuchtigkeit, zwischen dem Fels und den hochgewachsenen Bäumen angesammelt hatte. Es war diese dichte Vegetation, die das Monument versteckte und erst vor einigen Jahren für den Bau der Betonbecken vor der Wasserquelle für Forellenzucht von der lokalen Bürgermeisterschaft entfernt wurde.

Wie oben schon darauf Aufmerksam gemacht wurde, erweist das Relief der nach rechts schreitenden Gottesfigur, die einen Bogen geschultert hat und außerdem mit einem Dolch an dem Gurt und mit einer Lanze in der vorgestreckten linken Hand bewaffnet ist und sich mit einer dreihörnigen Spitzmütze, kurzer Tunika und Schnalbelstiefeln angezogen hat, eine auffallende Ähnlichkeit zum Felsmonument am Karabel. Der interessierte Leser sei für die Einzelheiten des Reliefs auf die vorigen Berichte von Hasan Bahar verwiesen (Bahar 1996; Bahar et al. 1996: 42 ff) da er für die Archäologie selber verantwortlich ist, obwohl unsere historische und geographische Deutung sich von denen, in seinen eigenen Veröffentlichungen vorgeführten Meinungen völlig abweicht (Dinçol und Dinçol 1996; unser Beitrag am III. Internationalen Kongreß für Hethitologie in Çorum, September 1996, dessen Text hoffentlich 1998 erscheinen wird), die wir auch hier kurz berühren werden.

Die Inschrift befindet sich hinter der Figur fast auf dem gleichen Niveau mit ihrem Ellbogen, geschrieben mit Hieroglyphen in Relief auf dem glattgemeißelten, etwa 2 m langen (s. Bahar et al. 1996: 43) Teil der Felsoberfläche, die teilweise durch tiefe Risse und Absplitterungen zerstört ist, wodurch manche Zeichen verlorengegangen und andere schwer zu erkennen sind. Die von rechts nach links laufenden Zeichen ergeben mit Ergänzungen die folgende Inschrift (Abb. 1; Abb. 2):

CERVUS-ti MAGNUS. REX
[HEROS Mu] wa-ta-li
MAGNUS.REX HEROS INFANS

*Kurunta, der Großkönig, [der Held],
der Sohn des [Mu]watalli, des Großkönigs,
des Helden.*

Der Wortlaut der Inschrift stimmt mit dem der Legende des Felsmonuments Sirkeli (die Ausführungen Börker-

Klähns über die Abwesenheit der Volute über dem Königszeichen und das Logogramm für Sohn sind uns nicht überzeugend; wir würden -Meriggi 1975: Nr 148 zufolge- eine simple Emendierung beider Desiderata vorziehen; s. Börker-Klähn 1982: 99 - 100) völlig überein. Es ist auffallend, daß in den beiden Inschriften in der Titulatur "Labarna" fehlt und es keine Angabe über das Land gibt, worin die Könige herrschen -da es ja nicht Usus in den Felsinschriften ist. Der Titel "Labarna" wird in den Hieroglypheninschriften ab Tuthalija IV. zusammen mit dem Zeichen "Großkönig" in die Titulatur eingeführt (cf. Otten 1989: 14 - 15). Daß Kurunta hier noch der älteren Tradition zur Zeit Muwatallis folgt, könnte als ein Hinweis auf seine Verbundenheit mit seinem familiären Ursprung erklärt werden. Außerdem bildet diese Legende die erste eindeutige Filiationsangabe von Kurunta.

Kurunta ist keine unbekannte Persönlichkeit in der Hethitologie. Er erschien schon in mehreren Belegen als "der König von Tarhuntassa", die mit der Entdeckung der Bronzetafel (Otten 1988) im Jahre 1986 in den Brennpunkt der Studien rückten. Seine Thronbesteigung wird in der Autobiographie Hattusilis III. (CTH 81) erwähnt (Otten 1981: 28 - 29; obwohl er selber auf diese Textstelle keinen Bezug in Otten 1988: 6 f nimmt). Aus dem beschädigten Kontext dieses Belegs geht hervor, daß er der Sohn Muwatallis ist, was durch das Felsmonument von Hatip jetzt endgültig bewiesen wird. In seiner "Déclaration" (CTH 96), die auch mit seinem Siegel, worauf er den Titel PRINZ führt (SBo II 5; auch 6 und 7 gehören dem Prinzen Kurunta), gesiegelt ist, berichtet Kurunta aus eigenem Munde, daß er "Königssohn" ist und bezieht sich auf seine Investitur in Tarhuntassa durch Hattusili und Puduhepa (s. Beckman 1989/90: 291). In einer anderen gesiegelten Tafel (CTH 97), deren Siegelabdruck absichtlich getilgt worden ist, sind von der Erleichterung

der militärischen Verpflichtungen Kuruntas als König von Tarhuntassa die Rede (Beckman 1988/89: 291 - 293), welche auch in dem Vertrag mit Ulmi-Tesup von Tarhuntassa (CTH 106) wiederholt werden.

Die Entdeckung der Bronzetafel, die den lückenlosen Text eines Vertrages zwischen dem hethitischen Großkönig Tuthalija IV. mit dem König von Tarhuntassa, Kurunta, beinhaltet, verursacht zwei Gruppen von Fragen, die für die Rekonstruktion besonders der letzten Phase der hethitischen Geschichte von großem Interesse sind:

1- die Probleme, die mit der Person Kuruntas verknüpft sind, nämlich die Frage nach seiner Genealogie, seiner möglichen Identität mit Ulmi-Tesup, und in diesem Zusammenhang, die Frage nach der Dauer und dem Schicksal seiner Herrschaft und der chronologischen Einordnung seines Vertragwerks;

2- die Probleme um die Lage und Größe des Landes Tarhuntassa, um den Status seines Herrschers und den Zusammenbruch der politischen Einheit des Hethiterstaates.

Mehrere Forscher haben in ihren Aufsätzen und Büchern, in denen sie sich direkt mit diesen Themen befassen, in den Besprechungsartikeln über die Veröffentlichung der Bronzetafel von Otten, oder in Arbeiten wo sie anderes Material bearbeiten, die aber indirekterweise eine Beziehung zu dieser Problematik haben, zu oben erwähnten Fragen Stellung genommen. Da es nicht unser Anliegen ist, im beschränkten Rahmen dieses Aufsatzes, uns mit dem Sachverhalt kritisch auseinanderzusetzen, begnügen wir uns hier nur damit, auf die Arbeiten zu verweisen, die für uns die wichtigsten Argumentationen enthalten: van den Hout 1989; Beckman 1989-90; Hoffner 1989; Imparati und Daddi 1991; Klengel 1991; Heinhold-Krahmer 1991-92; Ho-

¹ Für ihre großzügige Hilfe und Unterstützung sprechen wir hier unseren innigsten Dank aus.

uwink ten Cate 1992; Sürenhagen 1992; Beal 1993; Gurney 1993; Imparati 1995; Hawkins 1995: 61 - 65; van den Hout 1995; Sürenhagen 1996; Singer 1996, 1997. Studien, die den Schwerpunkt mehr auf die Grenzen des Landes Tarhuntassa oder die Lage der Stadt Tarhuntassa verlegt haben, sind: Beal 1992; Gurney 1992; Börker-Klähn 1994; Alp 1995; Bahar et al. 1996: 42 - 54. In diesen, in der chronologischen Reihenfolge zitierten Bibliographie (mit Verweisen auf älteren Werken vor dem Jahre 1988), die -wie oben schon angedeutet ist- keineswegs zur Vollkommenheit strebt, unterscheiden sich die geäußerten Meinungen hinsichtlich der Person Kuruntas grosso modo in den folgenden Punkten: a- Kurunta und Ulmi-Tesup sind Namen der einen und derselben Person; der erste ist der Thronname, der zweite ist der Geburtsname. In diesem Falle kann der Ulmi-Tesup Vertrag vor der Bronzetafel datiert werden.

b- Ulmi-Tessup ist Kuruntas Nachfolger und der Ulmi-Tesup Vertrag kommt zeitlich nach der Bronzetafel. Es sind auch Varianten von diesen Hauptmeinungen, deren Anhänger ein Interregnum von Ulmi-Tesup annehmen, oder den Sahurunuwa-Beleg, dessen Zeugen mit denen der Bronzetafel und des Ulmi-Tesup Vertrags im großen und ganzen übereinstimmen, anders datieren. Manche Forscher äußern Bedenken über die Textergänzung in der Autobiographie Hattusilis (IV, 62), wonach Kurunta als Brudersohn des Regenten erscheint. Andere beschäftigen sich mit der Frage, wer der abgesetzte tuhkanti (Kronprinz) und Bruder Tuthalijas vor ihm war. Auch darüber gibt es keine Meinungseinheit; für eine Partei ist er von Hattusili adoptierter Kurunta selber, für die andere ist er Nerikkaili. Die historische Topographie des Landes Tarhuntassa ist nicht frei von Problemen: eine annähernde Lokalisation konnte schon bevor der Entdeckung der Bronzetafel im klassischen Cilicia Aspera gemacht wer-

den (s. Forlanini 1988). Durch die aus der Bronzetafel gewonnenen Indizien, wie die Identifizierung vom Flußnamen Kastaraja mit dem klassischen Kestros = dem modernen Aksu und die Gleichsetzung der Stadt Parha mit klass. Perge wurde besonders die westliche Grenze mit Lukka einigermaßen präzisiert. Aber andere Fragen, ob das Hulaya-Flußland einen Teil des Landes von Tarhuntassa bildet, oder ob es den geographischen Namen desselben Staates ist, bestehen schon. Auch die nördliche und östliche Grenzziehung ist wegen lauter unlokalisierter Ortsnamen nicht klar. Die Diskussion über die Lage der Stadt Tarhuntassa dauert noch.

Das Felsmonument und seine hieroglyphische Legende bilden ein neues und wichtiges Dokument in der Problematik Kurunta und Tarhuntassa. Im folgenden fassen wir die Fakten kurz zusammen, die durch diese Entdeckung zutage kommen und überprüfen, ob sie für die Lösung der Fragen positive Beiträge leisten, oder ob sie neue Probleme aufwerfen.

Die Inschrift des Felsmonuments beseitigt jeden Zweifel über die Genealogie Kuruntas und gibt seinen Vater auf eingedeutiger Weise als Muwatalli an. Damit sollen die Theorien über die Adoption Kuruntas von Hattusili ausfallen, weil er ihn in der oben erwähnten Stelle seiner Autobiographie tatsächlich als "der Sohn seines Bruders" (IV, 62) bezeichnet (Imparati 1995:151). Ob diese Tatsache, die Annahme bestätigt, den abgesetzten tuhkanti (Bronzetafel II 43-44) mit Nerikkaili (wie von Klengel 1991: 228 ff vorgeschlagen ist; für die Anhänger dieser Meinung cf. Imparati 1995: 151 Fnt 46) zu identifizieren, ist noch dahingestellt. Bedenken, die über die Abwesenheit genealogischer Angaben über den Siegelabdrücken Kuruntas (Heinhold-Krahmer 1991-92: 158) geäußert sind, sollen beseitigt werden. In der Person Kuruntas einen letzten hethisch-

en Großkönig unbekannter Filiation zu sehen (Beal 1992 a: 560), verliert jede Begründung.

In der Inschrift führt Kurunta nur zwei Titel: Großkönig und Held. Es gibt hier keine Angabe über dem Land seiner Herrschaft, was ja nicht unbedingt zu erwarten ist. Auf den großköniglichen Felsmonumenten ist nicht üblich, den Namens des Landes zu erwähnen, da der Titel Großkönig bis zum Ende des Reiches ausschließlich dem hethitischen Regenten gehört (Gonnet 1979: 18 f, 25). Dieser Titel wird nur nach dem Zusammenbruch der hethitischen Autorität von Hartapu auf den Inschriften von Kızıldağ, Karadağ and Burunkaya (s. zuletzt Hawkins 1995: 63 - 65) verwendet. Es scheint aber so, daß die Abwesenheit dieser Angabe dazu Anlaß gibt, Kurunta als den König von Tarhuntassa aufzufassen (Bahar et al. 1996: 53; Singer 1996: 65). Die hethitischen Großkönige bezeichnen sich als "der König des Hatti Landes" nur in den keilschriftlichen Legenden ihrer Siegel. Mit den Hieroglyphen ist dieser Titel nicht zu finden. Deshalb kann die Abwesenheit einer solchen Aussage weder auf dem Felsmonument, noch auf den in Hattusa zutage geförderten Siegeln Kuruntas, kein Indiz dafür sein, ihn nicht als hethitischer Großkönig zu betrachten. Unserer Meinung nach könnte genau das Gegenteil behauptet werden: Herrscher der Kleinkönigtümer zeigen eine besondere Aufmerksamkeit, den Namen ihres Territoriums auf Hieroglyphensiegeln zu erwähnen. Auf den Siegeln von Tarcondemos, König des Landes Mira (Güterbock 1977: 111 - 16); Ini-Tesup und Talmi-Tesup, den Königen von Kargamis (Schaeffer 1956: RS 17.59, Abb. 32; RS 17.158, Abb. 34; Rs 17.226, Abb. 36) und Hattusili (III.) dem König des Oberen Landes (Beran 1957: Taf.XXIX, 9). Wir möchten die Tatsache unterstreichen, daß eben die Könige von Kargamis, mit denen der König von Tarhuntassa nach der Bronzetafel gleichberechtigt

sind, weder während der Dauer des Hattireiches, noch gleich nach seinem Ende (s. das Siegel von Kuzi-Tesup; Sürenhagen 1986 und Hawkins 1988) es nie gewagt haben, den Titel Großkönig zu führen. Auch der omnipotente König des Oberen Landes nimmt diese Titulatur für sich nicht in Anspruch. Deshalb ist die Meinung gar nicht überzeugend, Kurunta als einen zweiten, in Tarhuntassa rezidierenden Großkönig zu betrachten. Auf der anderen Seite, stellt es sich durch das Studium der Tarhuntassa Verträge sehr deutlich heraus, daß der Text auf der Bronzetafel "alle wesentlichen Elemente des klassischen Vasallenvertrages" enthält und die darin einverlebten Klauseln über die gegenseitigen Schutzverpflichtungen nicht "streng paritätisch" sondern "reziprok" (Sürenhagen 1992: 343 - 344) sind. Auch das bildet ein weiteres Indiz dafür, daß der hethitische Monarch in der Hierarchie höher gestellt ist.

Das Hatip Monument leistet keinen direkten Beitrag zur Lösung der Frage nach der Identität Kuruntas mit Ulmi-Tesup. Jedoch, die eindeutige Angabe über Muwatalli als der Vater Kuruntas unterstützt die Annahme, daß er seinen Söhnen zwei gleichklingelnde theophore Namen, Urhi-Tesup und Ulmi-Tesup gegeben haben könnte, weil er selber ein besonderer Verehrer von Tesup pihassasi gewesen war. Über die Zeit Kuruntas Machtergreifung in Hattusa sind wir im Dunkeln. Sein Machtvorhaben auf den hethitischen Thronen als legitimer Sohn Muwatallis scheint Kurunta trotz aller Bemühungen Hattusilis und Tuthalijas bewahrt zu haben. Selbst die übertriebenen Ausdrücken der Freundschaft und Treue in dem Vertragstext auf der Bronzetafel sehen als Tarnung wirklicher Absichten der Vertragspartner aus (s. Otten 1989: 11 - 12). Jedoch, war die Eidesleistung im hethitischen Glauben vor allem ein religiöses Phänomen, dessen Verletzung den Zorn der Götter auf den Eidbrüchigen lenken würde (Sürenha-

gen 1985: 89). Falls Kurunta ein solches Sakrileg ins Auge gefaßt hätte, wäre es in dem "späteren" Vertrag seines Nachfolgers nicht zum Ausdruck gekommen? Deshalb sind wir der Meinung, daß Kurunta und Ulmi-Tesup identisch sind, und, daß Kurunta seinen Anspruch auf den Thron erst nach dem Tode Tuthalijas verwirklicht haben könnte, weil er sich nun von seinem Eid befreit gefühlt haben möchte.

Das Felsmonument vom Großkönig Kurunta und seine Siegelabdrücke zeigen, daß seine Herrschaft auf dem hethitischen Thron nicht allzu kurz war. Die Eingliederung seines Namens in die bisher bekannte hethitische Königsliste macht die Revision der Regierungsjahre der letzten Regenten erforderlich. Jedes Thronjahr, das dem Kurunta zugeschrieben wird, verkürzt die Herrschaftperiode anderer. Wenn unser Annahme zu recht besteht, daß seine Thronbesteigung nach Tuthalijas Tod erfolgt hat, so würde die Herrschaftsdauer des Arnuwanda III etwa um die Hälfte verkürzt. Die Umstände am Anfang der Periode Arnuwandas wissen wir nicht. In seiner dürftigen Überlieferung erfahren wir auch nichts von einer innerdynastischen Revolte weder gegen ihn noch seinen Vater Tuthalija. Dagegen, eine ziemlich klare Andeutung auf einem Aufruhr in Hatti während der Herrschaft Arnuwandas entnehmen wir aus dem Aussage eines Holztafelschreibers (CTH 124), die aus der Zeit Suppilulijama II. stammt (Otten 1966: 171). Das "Abtrünnigsein der Einwohner von Hatti", über dessen Einzelheiten wir nichts wissen, könnte ein Hinweis auf den Staatsstreich Kuruntas und seine Auswirkungen über die gegnerischen Nachkommenschaft Muwatallis und Hattusilis sein. Kurunta sollte, als Hattusili ihn in Tarhuntassa inthronisierte, um angeblich seine Treue während des Kampfes mit Urhi-Tesup zu belohnen, aber eigentlich als legitimer Thronerbe ihn zu pazifizieren, ein erwachsener Junge im Alter von unge-

fähr 16 bis 18 Jahre sein. Demnach sollte Kurunta während seiner Investitur einen ziemlich fortgeschrittenen Alter von 65 - 70 Jahren erreicht haben. Die turbulenten Ereignisse, wovon ein anderer Text berichtet (CTH 125; Otten 1966: 171 und Otten 1976: 30 - 31) könnten vielleicht als ein günstigeres Milieu für die Revolte Kuruntas angesehen werden (wie Sürenhagen 1992: 371), aber es ist unwahrscheinlicher, daß er auch Arnuwanda überlebte. Über das Ende seiner Regentschaft ist die Überlieferung vorläufig stumm. Wer sein Nachfolger und bzw. der Gegner Suppilulijamas in seiner erfolgreichen Kampagne (s. die Südburg Inschrift; Hawkins 1995: 62) gegen Tarhuntassa war, können wir nicht erfahren. Kurunta soll, nachdem er als Großkönig über das ganze Hattiland verfügte, das Gebiet von Tarhuntassa in das Reichsterritorium eingegliedert haben, das nach seiner Herrschaft vielleicht schon während der Amtsperiode Arnuwandas, die nicht lang dauerte, mit Hilfe der Nachkommenschaft Muwatallis wieder seine Unabhängigkeit mit einem wahrscheinlich größeren Hoheitsgebiet, das auch Ikuwaniya einschloß, erlangte. Suppilulijama II. eroberte, nach seinem Bericht in der Südburg Inschrift, das ganze Land von Tarhuntassa.

Die Lage des Felsmonuments von Hatip trägt zur historischen Topographie von Tarhuntassa nicht viel bei. Hatip liegt 17 km südlich der Stadt Ikuna/Ikuwaniya, die sich vor der Machtübernahme Kuruntas in Hattusa in einem hethitisch kontrollierten Grenzgebiet befindet (Hawkins 1995: 54 f). Das ist aus der Abwesenheit jeglicher Verweise über Ikuwaniya bei der Grenzziehung in der Bronzetafel zu entnehmen. Als aber, Kurunta sein Monument bauen ließ, war Ikuwaniya und seine Umgebung schon Teil des Hattireiches (s. oben) geworden. Die Meinungen der Forscher, die die nördliche Grenze Tarhuntassas bis zum Salzsee=Tuz Gölü erstrecken wollen, sogar die Monumente von Eflatunpınar, Fasillar und

Köylütolu dem Regenten von Tarhuntassa zuschreiben wollen (Bahar et al. 1996: 53 - 54 und Karte 1), sind wegen des ungenügenden Beweismaterials nicht überzeugend. Ein so viel nach Norden eingedringenes Tarhuntassa wäre für die Arzawa-Züge Tuthalijas ein großes Hindernis gewesen. Auch die östliche Grenze von Tarhuntassa verdient es, mit einigen Worten erwähnt zu werden, obwohl das Kurunta Monument damit nichts zu tun hat. Diese kann u. E. nur dann bestimmt werden, wenn der Ortsname Saranduwa lokalisiert werden kann. Aber, es ist schwer daran zu glauben, daß wahrsch-

einlich die größte, sogar in den Hungersjahren die lebenswichtige Hafenstadt Ura, dem Kurunta abgegeben war (für die Lokalisation cf. Beal 1992 b; Bahar et al. 1996: 51; vgl. Singer 1996: 64 f). Wenn es tatsächlich der Fall wäre, wäre es mit einer Klausel über die Regulierung des gemeinsamen Gebrauchs in den Verträgen zum Ausdruck gekommen. In Hafenstädten konnten Kaufleute verschiedener "Staatsangehörigkeit" frequentieren und die Existenz der "Kaufleute des Königs von Tarhuntassa" ist (Singer 1996: 65 fnt 8) kein Indiz für die Zugehörigkeit des Hafens zum Hoheitsgebiet Tarhuntassas.

BIBLIOGRAPHIE und ABKÜRZUNGEN

- AfO = Archiv für Orientforschung.
 AnSt = Anatolian Studies.
 AoF = Altorientalische Forschungen.
 BiOr = Bibliotheca Orientalis.
 CTH = E. Laroche, Catalogue des textes hittites, Paris 1971.
 JCS = Journal of the Cuneiform Studies.
 MDOG = Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft.
 OLZ = Orientalistische Literaturzeitung.
 SBo II = H. G. Güterbock, *Siegel aus Boğazköy*, Teil II (AfO Beiheft 7), Berlin.
 SMEA = Studi micenei ed egeo-anatolici.
 ZA = Zeitschrift für Assyriologie.
- ALP, S. 1995, "Zur Lage der Stadt Tarhuntassa.", *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia*, Pavia: 1-11.
 BAHAR, H. 1996, "Ein neues hethitisches Denkmal in Konya-Hatip.", *Arkeoloji ve Sanat* 73: 6-7.
 BAHAR, H. - G. KARAUĞUZ - Ö. KOÇAK 1996, *Eskiçağ Konya Araştırmaları*, İstanbul.
 BEAL, R. H. 1992 a, "The Location of Cilician Ura.", *AnSt XVIII*: 65-73.
 BEAL, R. H. 1992 b, *The Organisation of Hittite Military (THeth 20)*, Heidelberg.
 BEAL, R. H. 1993, "Kurunta of Tarhuntassa and Imperial Hittite Mausoleum.", *AnSt XLIII*: 29-39.
 BECKMAN, G. 1989-90, H. Otten, *Die Bronzetafel aus Boğazköy (StBoT Beiheft 1)*, Wiesbaden 1988, Buchbespr. WdO XX-XXI: 289-294.
 BERAN, Th. 1957, "Siegel und Siegelabdrücke.", *Boğazköy III, Funde aus den Grabungen 1952-55* (K. Bittel et al.), Berlin: 4-58.

- BÖRKER-KLAHN, J. 1982, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, (Baghdader Forschungen IV), Mainz.
 BÖRKER-KLAHN, J. 1994, "Neues zur Geschichte Lykiens.", *Athenaeum LXXXII*: 315-330.
 DİNÇOL, A. - B. DİNÇOL 1996, "Hatip Anıtdaki Hiyeroglif Yazıt.", *Arkeoloji ve Sanat* 73: 8-9.
 FORLANINI, M. 1988, "La regione del tauro nei testi hittiti.", *Vicino Oriente* 8,7: 129-169.
 GONNET, H. 1979, "La titulature royale hittite au IIe millénaire avant J. C.", *Hethitica III*: 3-108.
 GURNEY, O.R. 1992, "Hittite Geography: Thirty Years On.", *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 215-221.
 GURNEY, O.R. 1993, "The Treaty with Ulmi-Tesub.", *AnSt XLIII*: 13-28.
 GÜTERBOCK, H. G. 1977, "The Hittite Seals in the Walters Art Gallery.", *The Journal of the Walters Art Gallery XXXVI (Fs. Kent Hill)*: 7-16.
 HAWKINS, J. D. 1988, "Kuzi-Tesup and the Great Kings of Karkamis.", *AnSt XXXVIII*: 99-108.
 HAWKINS, J. D. 1995, *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (SÜDBURG)* (StBoT Beiheft 3), Wiesbaden.
 HEINHOLD - KRAHMER, S. 1991-1992, "Zur Bronzetafel aus Boğazköy und ihrem historischen Inhalt.", *AfO 38/39*: 138-158.
 HOFFNER, H. A. 1989, "The Ulmestub Treaty (KBo IV 10 = CTH 106) with a New Join.", *Anatolia and the Ancient Near East*, Fs. Tahsin Özgüç, Ankara: 199-203. van den HOUT, Th. P. J.
 HOFFNER, H. A. 1989, "A chronology of the Tarhuntassa - Treaties.", *JCS 41/1*: 100-114.

HOFFNER, H. A. 1995,
Der Ulmitesub Vertrag / eine prosopographische Untersuchung, (StBoT 38) Wiesbaden.

HOUWINK ten CATE, Ph. H. J. 1992,
"The Bronze Tablet of Tuthaliyas IV and its Geographical and Historical Relations.", *ZA* 82: 233-270.

IMPERATI, F. - F. P. DADDI 1991,
"Le relazioni politiche fra Hatti e Tarhuntassa all' epoca di Hattusili III e Tuthaliya.", *Quattro studi ittiti (Eothen 4)*: 23-68.

IMPERATI, F. 1995,
"Apology of Hattusili III or Designation of his Successor?", *Studio Historiae Ardens (Fs. Houwink ten Cate)*, Leiden: 143-157.

KLENGEL, H. 1991,
"Tuthaliya IV von Hatti: Prolegomena zu einer Biographie.", *AoF* 18: 224-238.

MERIGGI, P. 1975,
Manuale di eteo geroglifico, Parte II, Roma.

OTTEN, H. 1966,
"Hethiter, Hurriter und Mitanni.", *Fischer Weltgeschichte, Die Altorientalischen Reiche II* (ed. E. Cassin et al.), Mainz: 102-176.

OTTEN, H. 1976,
"Zum Ende des Hethiterreiches aufgrund der Boğazköy-Texte.", *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.*: 22-35.

OTTEN, H. 1981,
Die Apologie Hattusilis III, (StBoT 24), Wiesbaden.

OTTEN, H. 1988,
Die Bronzetafel aus Boğazköy: Ein Staatsvertrag Tuthaliyas IV (StBoT Beiheft 1), Wiesbaden.

OTTEN, H. 1989,
"Die 1986 in Boğazköy gefundene Bronzetafel.", - Zwei Vorträge, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge und Kleinere Schriften 42, Innsbruck.

SCHAEFFER, C. F. 1956,
Ugaritica III (Mission de Ras Shamra, Tome VIII), Paris.

SINGER, I. 1996,
"Great Kings of Tarhuntassa.", *SMEA XXXVIII*: 63-71.

SINGER, I. 1997,
"T. van den Hout, *Der Ulmitesub-Vertrag / eine prosopographische Untersuchung* (StBoT 38) Wiesbaden 1995.", Buchbespr. *BiOr* LIV: 416-423.

SÜRRENHAGEN, D. 1985,
Paritätische Staatsverträge aus hethitischer Sicht (Studia Mediterranea 5), Pavia.

SÜRRENHAGEN, D. 1986,
"Ein Königssiegel aus Kargamis.", *MDOG* 118: 183-190.

SÜRRENHAGEN, D. 1992,
"Untersuchungen zur Bronzetafel und weiteren Verträgen mit der Sekundogenitur in Tarhuntassa.", *OLZ* 87: 341-371.

SÜRRENHAGEN, D. 1996,
"Politischer Niedergang und Kulturelles Nachleben des hethitischen Großreiches im Lichte neuerer Forschung.", *Vom Halys zum Euphrat (Fs. Beran)*, Münster: 283-293.

Abbildung 1: Die Gesamtansicht des Felsmonuments.

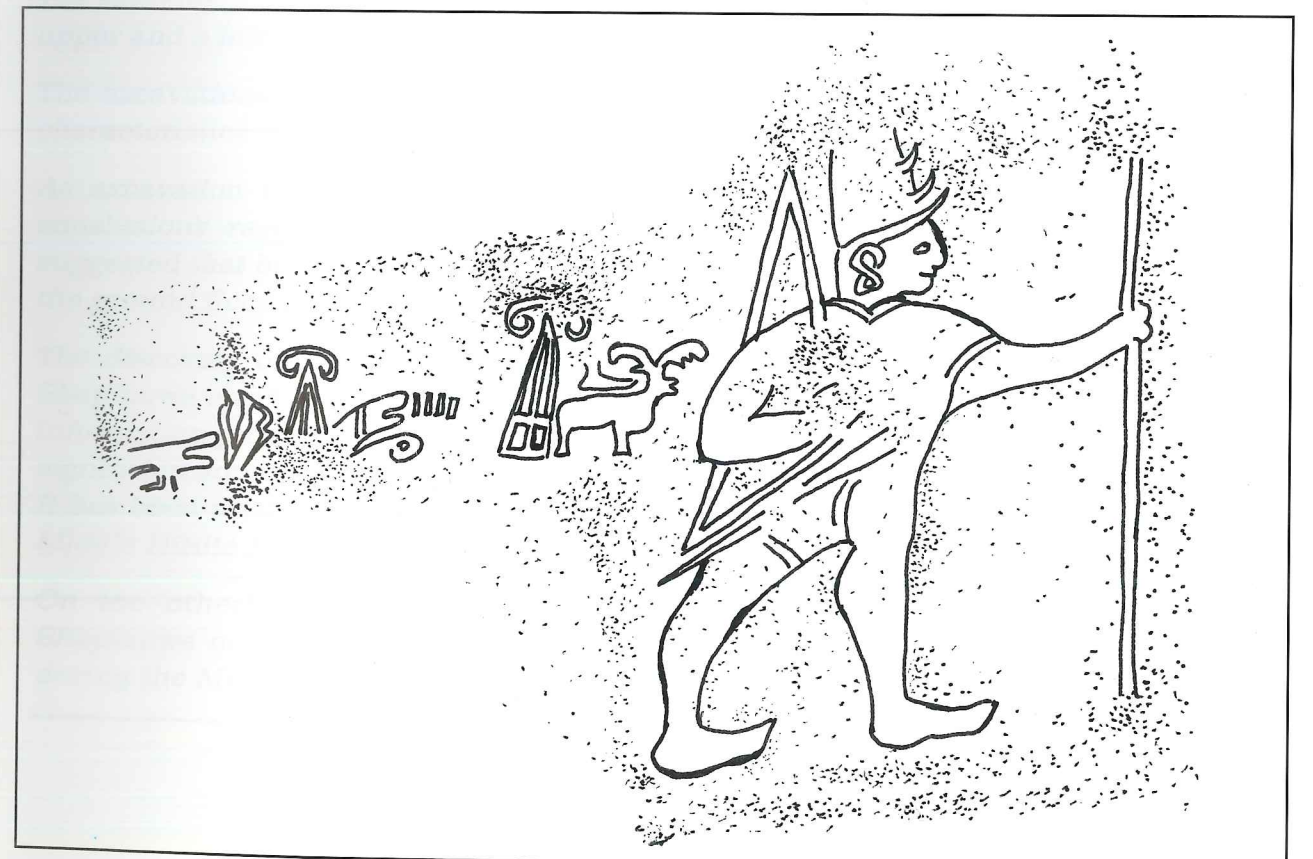

Abbildung 2: Die hieroglyphische Legende und die gottersdarstellung.

Ortaköy-Şapinuwa: Bir Hitit Merkezi

Ortaköy-Shapinuwa: A Hittite Center

Aygül SÜEL*

Anahtar Sözcükler: Hitit, Başkent, Şapinuwa, Ortaköy, Çorum.
Key words : Hittite, Capital, Shapinuwa, Ortaköy, Çorum.

The township of Ortaköy is situated 55 km northwest of Çorum, in the North of Central Anatolia. The Hittite City of Shapinuwa lies on a stepped plateau 3 km southwest of Ortaköy township.

The settlement occupied a large area 3 km in width and 2.5 km in length, divided into an upper and a lower part.

The excavations which began in 1990 are uncovering two buildings which possess the characteristics of monumental architecture.

As excavation of these structures is not yet complete, it is too early to draw any conclusions regarding the buildings usage or relation to one another. It may be suggested that building 'A' was a palace or some other official building. In building 'B', the ground floor was used as a large store room.

The discovery of a rich archive at Ortaköy is particularly important. The large town Shapinuwa and the cities related to it occupy a large geographical area. In light of the information provided by the archives, it is to be understood that this Hittite town was a significant administrative centre, as well as the capital in which The Great King resided. It has been established that most of the tablets of Ortaköy-Shapinuwa belonged to the Middle Hittite Period (14th Century B.C.).

On the otherhand, the archival information illustrates that the Hittite town of Shapinuwa occupied an area of 9 square kilometers and that it was settled not only during the Middle Hittite Period, but for a longer period than this.

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara / Türkiye
Bu makale Uludağ Üniversitesi Öğretim Görevlisi Dr.Mustafa SÜEL ile birlikte yayına hazırlanmıştır.

Giriş

Anadolu, tarihin en eski çağlarından itibaren, dünya ticaret yollarının kesiştiği coğrafi konumu, iklimi, zengin su ve maden kaynakları ile Önasya için hep önemli olmuştur. Çok erken çağlarda kentleşen, tarımı ve ticareti başarı ile gerçekleştiren Anadolu halkını, şehir beyliklerinden organize devlet düzeyine çıkaran Hititlerdir.

Hititlerin Anadolu'da hüküm sürdükleri zaman içinde yarattıkları yüksek uygarlığı inceleyebilmemiz için günümüze ulaşan buluntular oldukça azdır. Hititleri tanıyabilmemiz için en önemli merkez Boğazköy olmuştur. Ayrıca, Maşathöyük, Kültepe, Alacahöyük gibi merkezler de bilgilerimizi arttırmıştır. Günümüze ulaşan çivi yazılı Hitit belgelerinde, bu medeniyeti anlamamıza imkan verecek pek çok şehir ismi bulunmaktadır. Bu ismini tanıdığımız şehirlerin coğrafyaya yerleştirilmesi amacıyla, Boğazköy'ü merkez alan ve 60 km çapında bir alanda uygulanacak bir proje geliştirerek, yüzey araştırmalarına 1987 yılında başlanmıştır. Üç yıl süren çalışma dönemi sonunda, çağındaki adının Şapinuwa olduğunu tespit ettiğimiz Ortaköy Hitit Şehri keşfedilmiş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Bir Hitit Merkezi

Ortaköy İlçesi, Orta Anadolunun kuzeyinde ve Çorum il merkezinin 55 km güneydoğusunda, Boğazköy'ün ise kuşu-çumu 60 km kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Güneyinde Alan Dağları, kuzeyinde ise Karadağlar'ın yer aldığı günümüzün Ortaköy İlçesi, Çekerek Nehri'nin bir kolu olan Özderesi'nin yer aldığı vadide, batıdan doğuya doğru alçalan terasların oluşturduğu bir plato üzerindedir.

Şapinuwa Hitit şehri, Ortaköy ilçe merkezinin 3 km kadar güneybatısında, aynı plato üzerinde yer almakta ve Çekerek

Nehri'nin bir kolu olan Özderesi Vadisi'nin kuzey yamaçlarında, sekiler halinde uzanan bu plato üzerinde, yaygın bir yerleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir, bugünkü bilgilerimize göre, aşağı ve yukarı şehir olmak üzere, doğu-batı yönünde 3 km, güney-kuzey yönünde 2.5 km bir alanı kaplamaktadır (Res.1).

Biz, Hitit şehirlerinin çoğunun yüksek nüfus kapasitesine sahip olduklarına, bu nedenle de höyüklerin dışında aranmaları gerektiği görüşüne inanmakta ve bunu savunmaktayız. Bu konuda bizi destekleyen kaynakların başında çivi yazılı belgelerden elde edilen bilgiler gelmektedir. Bu kaynaklardan, bir tapınakta yediyüzden fazla kişinin çalıştığı ya da bir işevi - imalathane olan E GIŞ KIN.TI de ikiyüzsekiz personelin bulunduğunu bilmekteyiz⁽¹⁾. Bu kabaca bir hesaplama ile, tek yapıda aileleriyle beraber iki-üç bin kişi demektir. Bu düşünce, bir çok idari ve dini binaya sahip Hitit şehirlerinin oldukça fazla nüfusa sahip olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bilhassa, Şapinuwa, Şamuha, Tarhuntassa gibi zaman zaman idari merkez görevi de yapmış dini, idari önemleri büyük, geniş alanları kontrol eden şehirlerin nüfus kapasitelerinin ve fiziki büyüklüklerinin oldukça fazla olmasını anlamak mümkün olabilmektedir.

Bir eski yerleşme yeri tanıtılırken sahip olduğu su ve tarımsal kaynak zenginliği öncelikle ele alınmaktadır. Ortaköy Hitit Kenti için bunu söylemekte çok zorlanmaktayız. Burası, konumu itibarıyla geniş tarım arazisine sahip olmadığı gibi, su kaynakları da oldukça sınırlıdır. Ancak, Ortaköy Hitit Şehri son derece önemli bir stratejik konuma sahiptir. Şehir, doğusunda yer alan Göynücek - Amasya Ovası ve devamı olan Kelkit Vadisi ile batısında kalan Alaca - Sungurlu Ovaları ve burada yer alan Boğazköy'ü birbirine bağlayan önemli bir geçit üzerinde, kilit bir noktada yer almaktadır. Kentin doğusunda Göynücek Ovası'na kadar uzanan 20 km uzunluğunda, Çekerek Nehri'nin de içinde aktığı bir koridor

mevcuttur. Bu koridor üzerinde ise kilit noktaların seçilerek tahkim edildiği görülmektedir⁽²⁾. Biz bunlara ön savunma tesisleri diyoruz. Kentin, bu ön savunma tesislerini kullanarak son derece etkili bir savunma stratejisini benimsediğini kabul etmemiz gerekmektedir. Kent doğudan yaklaşan Kelkit - Yeşilirmak - Çekerek vadisinin en batısında ve en korunaklı noktasında yer almaktadır. Her iki tarafı da dik sıra dağlarla çevrili bu vadi bir taraftan tabanında akan Çekerek Nehri ile hayat bulmakta, diğer taraftan da bu nehir savunma amaçlı kullanılmaktadır. Şapinuwa Kenti önünde akmakta olan, Çekerek Nehri'nin kolu olan Özderesi boyunca yer alması muhtemel değirmenler şehrin endüstriyel yapısı için ayrıca bir ipucudur⁽³⁾.

Ortaköy Hitit Kenti'nin sırtını dayadığı batı tarafındaki tepeler oldukça diktir ve ormanlarla kaplıdır. Kent, batısındaki bu tepelerden her bakımdan faydalanmış olmalıdır. Su kaynakları ile yakacak ve kereste ihtiyacını gideren yoğun orman dokusu yanında bu tepelerin üzerinde, izlerini takip edebildiğimiz mimari kalıntılara bakarak, önemli bir bölümünde dini, askeri ve idari yapıların var olduğunu söyleyebilmekteyiz. Aynı zamanda savunma tesislerinin üzerinde yer aldığı ve yukarı şehir olarak kabul ettiğimiz bu bölgenin, aşağı şehir ile bağlantısının tespiti ile ilgili araştırmalarımız sırasında; Fıgla Tepesi'nin güneybatısında, aşağı şehri, yukarı şehre bağlayan antik bir yol ile şehrin yapılarında kullanılan taş malzemenin temin edildiği taş ocakları tespit edilmiştir.

Çekerek Vadisi'ndeki ön savunma tesislerinden, şehrin batısındaki bu askeri yapılaşmaya kadar görülen bir dizi önlem, bu şehri savunulması kolay bir müstahkem mevki haline getirmektedir. Böylece yüksek nüfusa sahip bu şehir, ayakta kaldığı sürece bölgedeki Hitit hakimiyeti devam etmiş ve Boğazköy'e giden yollar emniyet altında tutulmuş olmalıdır.

Ortaköy Hitit Kenti'nin etrafı bugün de ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda meşe, çam, ardıç gibi ağaçlar bulunmaktadır. Ancak Hitit çağında, burada çok daha sık ve güçlü bir orman dokusunun mevcut olduğunu düşünmekteyiz. Ortaköy Hitit Şehri'nde şu ana kadar yapılan kazı çalışmalarında 100 cm çap veren kereste kalıntıları tespit edilmiştir. Bu malzeme üzerinde yapılan çalışmalar burada üç cins ağacın kullanıldığını öğrenmemizi sağlamıştır. Bu ağaçlar çam, meşe ve sedirdir. Bilhassa, sedir ağacının varlığı oldukça dikkat çekicidir⁽⁴⁾. Prof. Dr. M. Darga, bir yapı ritualine dayanarak tapınak ve saray inşaatında kullanılmak için iyi cins kerestenin HUR.SAG Şakaddunuwa'dan sağlanabildiğini belirtmektedir⁽⁵⁾. Ord. Prof. Dr. S. Alp tarafından, Maşathöyük-Tapigga belgelerine dayanarak Şakaddunuwa Dağı Karadağlar olarak tanımlanmıştır⁽⁶⁾. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Karadağ silsilesi Ortaköy Hitit Kenti'nin 2 km kuzeyinde, doğu-batı yönünde bir duvar gibi uzanmaktadır. Bu da, zaman içindeki ağır tahribatın bu zengin orman dokusunu oldukça zayıflatmış olduğunu göstermektedir.

Ortaköy Hitit şehrinde kazı çalışmaları 1990 yılında başlamıştır⁽⁷⁾. İlk çalışmalar için, daha sonra 'A' binası adını vereceğimiz yapı kalıntısının bulunduğu alan seçilmiştir. Burası aşağı şehrin hemen hemen tam ortasında ve en hakim noktasında bulunmaktadır (Res.2).

İncelemelerimizden anlaşıldığına göre, zamanında binanın yer seçimi yapıldıktan sonra bu alanda bulunan küçük, tek katlı binalar yıkılmış ve bunların enkazı bu alanın düzeltilmesinde kullanılmıştır. Binanın oturacağı alandaki arazinin meyilli ise, doğu yönünde 4 m yi bulan bir dolgu yapılarak giderilmiştir⁽⁸⁾.

'A' binası, eksenini doğu-batı yönünde olan dikdörtgen bir yapıdır. Uzunluğu 100 m civarında olup, eni 25 m dir. Bina uzun aksına göre simetrik bir plan göstermektedir. Bu dikkat çekici bir özellik

olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bilindiği gibi Hitit mimarisinde, simetri gösteren planlar, kapı yapıları gibi bir kısım mimari dışında görülmemektedir.

Binanın doğu, batı ve güney yönlerinde her hangi bir eklenti görülmemektedir. Kuzey yönünde ise, binaya hem kuzeydoğu hem de kuzey-batı köşesinden eklentiler yapıldığı görülmektedir. Bu eklentilerle kuzey yönünde bir U görünüşü ortaya çıkmakta olup burası yapıların ortasında kalan alan, avlu olarak değerlendirilmiş olmalıdır.

Binanın bodrum katında 26 adet bölme bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi tam bir simetri gösteren bu bölmeler üst kat duvarlarını taşımış olmalıdırlar. Bu bölmeler değişik ölçülerdedir. İçlerinde 11x15 m ölçülerinde olan oldukça büyük mekanlar olduğu gibi, 2x3 m ölçülerinde olanlar da bulunmaktadır.

Bu anıtsal yapıdan günümüze sadece bodrum kat duvarları kalmıştır. Ancak, bodrum katının depo olarak kullanıldığına dair bir bulgu ile karşılaşılmamıştır. Kapı girişleri ve bölme aralarında geçitler mevcut değildir. Bu bölmelerin içinde üst katların yıkıntılarından başka bir buluntuya rastlanmamıştır. Ayrıca bodrum kata inişi sağlayan merdiven izleri de bulunmamıştır. Binamızın doğu yönünde dört sıra olarak görülen taş temel sıraları batı yönünde iki sıraya düşmektedir. Bütün duvarlar, bölme duvarları da dahil olmak üzere çift kabuklu "kiklop" tarzı inşa edilmiştir (Res.3). Kabuk bölümlerinde dikkatlice birbirine uydurulmuş iri bloklara yer verilmiş ve her iki yüze yerleştirilen blokların arası kırma taş ile doldurulmuştur. Bina'nın hemen hemen her noktasında iri blokların kullanıldığı, dış cepheye gelen yüzlerde muntazam yatay sıralamalar meydana getirildiği görülmektedir (Res.4). Taşların birbirleriyle birleştirilmesi mükemmeldir. Gerek poligonal gerekse dikdörtgen taş bloklarda derzler son derece dikkatlice hazırlanmışlardır. Dikdörtgen kesme taş bloklarda görülen ve taşların kilitlenme-

sini sağlayan şaşırtma sıralama sistemi, poligonal taşlarda üçgen taş kilitlerle takviye edilmişlerdir. Taşların yüzü ise daima bombelidir. Binanın batı ve güney-batı bölümündeki dış yüzlerde ise taş işçiliğinin en son evresi olan dikdörtgen kesme taş blokların⁽⁹⁾ yatay sıralamalar halinde kullanıldığı görülmektedir (Res.5). Geç Devir yapılarında görülen bu tarzın 14. yüzyılın ortalarına tarihlenen bu yapıda kullanılması, bu sistemin önceden bulunduğunu bize göstermektedir. Yapının iki metre genişliğe sahip bu temellerinin üzerinde herhalde kerpiç duvarlar yükselmekteydi⁽¹⁰⁾. Bina enkazının üzerini örten toprak tabakasının çok az oluşu kerpiç dokusunun *in situ* olarak günümüze kadar kalmasını engellemiştir. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda, duvarların binadan on metreden daha uzağa yıkıldığı tespit edilmiştir. Şiddetli bir yangın geçiren binanın 2 m genişliğindeki tuğlalardan duvarlarının uzun süre ayakta kaldığı daha sonra yavaş yavaş içeriye ve dışarıya doğru çöktüğü anlaşılmaktadır.

Bu yayılışa ve temel kalınlığına bakarak binanın bodrum katı dışında en az iki katın daha mevcut olduğunu kabul etmekteyiz. Kerpiçler 1-2 cm kalınlığında bir harç ile işlenmiştir. Ne var ki, büyük tahribat nedeniyle kerpiç duvarların sıvaları, tezyinat gibi süsleme unsurları, kerpiç yataklarında olması gereken, ahşap hatıllar bulunamamıştır. Bunu önce yangına sonra yoğun tarımsal faaliyete bağlamaktayız. Ancak, yapının bir nevi ahşap karkas metodu ile inşa edildiğini düşünmekteyiz. Olasılıkla taş bodrum katı inşa edildikten sonra taban döşemesi ve aynı zamanda kerpiç döşegi görevindeki sedir ağacı keresteler yerleştiriliyor ve 2 m genişliğindeki duvar kalınlığına uygun ahşap - karkas konstrüksiyon meydana getirilerek arasına kerpiç duvarlar inşa ediliyordu⁽¹¹⁾. Çok katlı bir binada, kerpiç gibi dayanıksız bir malzemenin meydana getireceği riskli ortam, bu ahşap-karkas sistem ile önlenmeye çalışılmış olmalıdır. Ayrıca binamızın mimarı / mimarları yer suyunun temellerdeki kılcal yükseli-

şini en baştan önlemeyi, hem kerpici, hem de ahşapları dikey ve yatay olarak işlenmiş kargir yapıyı korumayı ön plana almışlardır. Çünkü temel taş bloklarının hemen altında iki, yer yer üç kat halinde döşenen düzeltme ve yatak görevi yapan 5-8 cm çapındaki dere çakıllarından muntazam bir blokaj bulunmaktadır⁽¹²⁾. Böylece yer suyunun kireç taşı bloklardan uzaklaşması planlanmıştır. Kireç ve kumtaşı, bünyesinde fazlaca su bulunduran kayalardır. Mimar / mimarlar bunu bilmekte ve bu taşların altını izole edebilmek için taşıyıcı ve izole edici çakıl taşlarını kullanmaktadır. Dolayısıyla kuru kalan bloklar, ahşap, kerpiç altı döşemesine sağlıklı yataklık yapmaktadırlar⁽¹³⁾.

Anıtsal Hitit binasının ana yapısının kuzeybatı köşesinde yapılan çalışmalarda, binayla ilişkili bir başka yapıya rastlanmıştır (Plan 1). İçten içe 27 m uzunluk ve 3 m genişlik gösteren bu yapı, bitişik olduğu 'A' binası ile temel taşların kullanılışı bakımından benzer özellik göstermesine karşılık duvar kalınlığının farklılığı, ana aksların devamlılık göstermemesi ile ayrı ancak ilişkili bir yapı görünüşü vermektedir. Bu bina, tek katlı bir yapı olmalıdır. Zemin blokaj ile kaplıdır ve bu blokaj döşemenin üzerinde, ikisi kenarlarda biri ortada olmak üzere üç ayrı ocağın varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca, yapının bilhassa kuzey kısmında duvar önlerinde bol miktarda tabak, testicik ve çömlük parçaları ile karşılaşılmalıdır. Biz burayı bir hizmet binası olarak değerlendirmekteyiz (Res.6).

Yukarıda bahsettiğimiz anıtsal "A" Binasının 160 m kadar güneydoğusunda bir diğer anıtsal yapının varlığı keşfedilmiştir. 1995 yılından itibaren de üzerinde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Bu alandaki çalışmalarımızın ilk açmalarında -75 cm kodunda, kerpiç duvarlar ile karşılaşılmalıdır. Yer yer bir metrenin üzerinde yükseklik, 120 cm genişlik gösteren bu kerpiç duvarların yüzlerinde, 4-5 cm kalınlığında bir kaç kez üstüste yapılmış, perdahlanmış ve kireç boyalı sı-

valara rastlanılmıştır. Bu kerpiç duvarların hava şartlarından korunması maksadıyla alan, hafif çelik konstrüksiyon ile kapatılmıştır. Şimdi 500 m² ye ulaşan, kapalı bir alanda yapının kerpiç duvara sahip kısmı korunmakta ve bir taraftan da kazı ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

"B" binası adı verilen bu yapı, "A" yapısının düzgün, dikdörtgen ve simetrik planının aksine şaşırtmalı bir plana sahiptir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarla kuzey yönünde yanyana iki, doğu yönünde bir ve güneybatı yönünde bir oda açığa çıkarılmıştır. Bu odaların arasında kalan 300 m² ölçüsündeki alanın bir depo alanı olarak düzenlendiği görülmektedir (Plan 2). Kazı çalışmalarının ilerleyen safhalarında bu yapının planı tam olarak anlaşılabacaktır.

"B" binasının temel yapısında iki sıra halinde kullanılan kireç taşı bloklar "kiklop" tarzında inşa edilmişlerdir (Res.7). Taşların yerleştirilmesinde gelişmiş bir yatay sıralama gözlenmektedir. Bu yapıda temellerin içerisinde kalan alanın giriş katı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kazı alanının batısında, B' 38 planka-resinde, binanın kapı yapısı tespit edilmiş ve bu taş kapı yapısının 50 - 60 cm yükseklikteki kısmı kuvvetle yanmış olarak ele geçirilmiştir (Res 8). Giriş iki kısım halinde karşımıza çıkmaktadır. Doğudaki kapı kısmı bir metre genişlikte olup, kapı sövesi ele geçirilememiştir. Kapı kanatlarının bağlandığı kasanın ve kapı kanadının ahşap olduğu kanaatini taşımaktayız⁽¹⁴⁾. Taş kapı yapısından kalan parçalar yüksek ısı karşısında kabuk kabuk patlamıştır. Son derece itina ile işlenmiş kapı taşlarının üstünde bir taş lentonun varlığı tespit edilememiştir. Her iki kapının iç ve dışındaki alanlar siyah ve beyaz renkli 4 - 6 cm büyüklükteki çakılla döşenmiştir. Şimdilik kapı içindeki antre ve dışındaki iki metrelik kısmı açığa çıkarılan ve bina avlusuna uzanan bu çakıl döşeli alanda, güneye, dışa doğru % 15' lik bir meyil gözlenmektedir.

Bu kapılardan girildikten sonra 8x5 m ölçülerinde bir giriş alanına geçilmektedir. Bu alanın ortasına gelen yerde, Pers Çağı'na ait olduğu anlaşılan bir mezarın gerek inşaaası gerekse daha sonra soyulması sırasında bölge iyice karıştırılmış ve Hitit yapısının bu bölümünde oldukça fazla tahribat meydana gelmiştir.

Bu giriş alanından hemen sonra bir depo mekanı ile karşılaşmaktadır. Burada, şimdiye kadar 40'ı aşkın küp, çok sayıda küpcük ve uzun boyunlu testiler karşımıza çıkmıştır. Küpler çeşitli sıralar halinde, inşa edilen platformlara hemen hemen karın hizasına kadar gömülerek sıralanmışlardır (Res.9). Platformların aralarına genişlikleri 60 cm yi, derinliği 50 cm' yi bulan koridorlar inşa edilmiştir (Res.10-11). Bir küpün içinin temizlenmesi sırasında ele geçen, kulpuna nazaran 90° açılı şaşırtmalı ağzı bulunan bir maşrapa küp içindeki maddenin alımında kullanılmış olmalıdır (Res.12). Uzun boyunlu, yumurta gövdeli, sivri dipli testilerin boyları bir metreyi geçmektedir (Res.13). Ağzıları ince dokulu bir bez ile örtülü olup, kil bir topak ile mühürlenerek kapatılmıştır. Ele geçen tekstil parçası ve bir bulla bunu açıkça kanıtlamaktadır.

Küpler, ölçüleri farklı olmakla beraber bir buçuk metre ile iki metre yükseklik göstermektedirler. Genelde kulpları yoktur. Bazı örneklerde ise karın - omuz arasında dik duran küçük üçgen kulplara rastlanılmıştır. Omuz üzerinde, karında ve dibe doğru üç veya dört sıra halinde 4 cm' lik takviye kuşakları ile omuz - boyun arasında tek merkezli dairelerden oluşan 6-7 cm çapında bir simge gözlenmektedir. Küpler, çoğunlukla sivri dipli ve yumurta gövdeli olmakla beraber, düz dipli ve yumurta gövdeli örnekler de mevcuttur. Küplerin hamurları homojen, yoğun mineral ve iyi ezilmiş taş katkılı olup, iyi pişirilmiştir. Kiremit ve deve tüyü renkli astarlı örnekler mevcuttur. Küplerin yüzeyi iyi düzeltilmiştir. Ağız kenarı ise kuvvetle içe ve dışa çekik olup üstü düzdür.

"B" binasının kazısı sırasında tespit edilen bir önemli buluntu da binanın mimarisi ile ilgilidir. "A" binasında da ahşap - karkas - kargir sistemini kabul etmemize rağmen somut buluntuları ele geçirmek mümkün olamamıştır. "B" binasında ise bu ahşap taşıyıcı sistemin izlerini net bir şekilde görmekteyiz.

"B" binasında temel yapısını oluşturan "kiklop" taş temellerin hemen üstünde ahşap hatılların yerleştirildiği görülmektedir. Bu izole edici konstrüksiyonun üzerinde ise, 1x1 m ölçülerindeki ahşap dikmeler 1.50 ile 1.70 m aralıklarla yerleştirilmişlerdir⁽¹⁵⁾. Bilindiği gibi, Boğazköy'de Büyükkale A binasında bu ölçüler 92 cm aralıkla 50 cm' lik dikmeler, E binasında 50 cm aralıkla 50 cm kalınlıkla dikmeler olarak gözlenmektedir⁽¹⁶⁾. Yine Boğazköy Büyükkale'de duvar V-W / 10'da benzer bir uygulama gözlenmektedir. Ancak, dikmelerin olması gereken yerler için yazar " içine pişmiş toprak ve kül karıştırılmış dolgu " ifadesini kullanmaktadır⁽¹⁷⁾. Ortaköy 'B' binasında da bu dikme boşlukları yanık toprak, curuflar, yanık sıvalar ile dolu olarak bulunmuştur. Binayı yok eden şiddetli yangın sırasında önce çam ağacı ve meşe olduğu tespit edilen ahşap yapı elemanları tamamen yanmış ve yapının dağılan enkazı, ortaya çıkan dikme boşluklarına curuflaşmış olarak dolmuş olmalıdır.

Yukarıda kısaca söz ettiğimiz kazı çalışmaları ile açığa çıkarılan mimari buluntular yanında, şüphesiz ki bu yapılarda ele geçirilen Hitit çivi yazılı tablet arşivleri önemli bir yer tutmaktadır. Anıtsal 'A' binasında bugüne kadar 3 arşiv mekanına ulaşılmıştır. Bu arşivlere ait tablet ve parçalarının sayıları 3500'e yaklaşmıştır. Tablet ve fragmanlar yapının 1 ve 5 no'lu mekanlarında yoğun olarak ele geçmiştir. Bu bakımdan, bu mekanların üzerlerinde yer alan odaların büyük bir ihtimalle arşiv odaları olmaları söz konusudur. Üçüncü arşiv mekanı ise, binanın güney cephesinde bulunan bir alanda, yine üst katların çökmesi ile oluşan yıkıntılar arasında ele geçmiştir. 'B' binasında ise, 1997 kazı se-

zonunda bir arşiv odası açığa çıkarılmıştır. Bu mekanda tablet ve fragmanların sayıları otuza yakındır. Ancak yangın nedeniyle çoğu okunamaz durumdadır.

Ortaköy arşivlerinin büyük bir çoğunluğunu Hititçe metinler teşkil etmektedir. Önemli bir husus da, bu arşivlerde Hurrice ve Hititçe-Hurrice tabletlerin ele geçmesidir. Hurrice yazılmış tabletlerin önemli bir kısmının dini içerikli olması Hurri kültürünün Hitit kültürü üzerinde, özellikle dindeki etkisini açıkça göstermektedir.

Gerek filolojik gerekse arkeolojik somut verilerle, Ortaköy Antik Şehrinin Boğazköy-Hattuşa ve Maşathöyük-Tapigga gibi merkezlerden ele geçen Hitit tabletlerinden tanıdığımız önemli bir merkez olan Şapinuwa olduğu tespit edilmiştir⁽¹⁸⁾. Ortaköy-Şapinuwa tanımı tarihi coğrafyaya yeni boyutlar getirmiştir. Zira, Şapinuwa bilim adamlarınca daha önceleri Hurri bölgesine yakın olması gerektiği düşüncesi ile Boğazköy-Hattuşa'nın güneydoğusuna lokalize ediliyordu. Bu bakımdan, yazılı belgelerde Şapinuwa ile aynı coğrafi konumda bulunan birçok isim (Hanziwa, Şahumişa, Dahaşda, Kuwari, Kammama, Hutpa, Tata, Şapantalliya, Malazziya, Şupululiya, Şulupaşşi vb. gibi şehirler) de, bundan sonra Anadolu'nun kuzey-doğusunda aranacaktır.

Ortaköy arşivlerinin sağladığı bilgiler ışığında, bu Hitit kentinin önemli bir idari merkez, Büyük Kralın oturduğu başkent olduğu anlaşılmaktadır. Arşivlerdeki mektupların çoğunluğunu Hitit devletinin Büyük Kralına hitaben yazılmış görevli mektupları oluşturmaktadır. Özellikle, Ahhiyawa, Lukka, Alaşiya, Maşa, Lalanda, Alalha, Mira-Kuwaliya, Halpa, Ugarit gibi şehir ve ülkeler ile ilgili olan, yani Hitit dünyasının dört bir yanından Büyük Krala gönderilmiş olan mektupların burada ele geçirilmiş olması Büyük Kralın bir dönem için bu şehirde oturduğunu ve siyasi, idari, askeri ve dini işlerini burada yürüttüğünü göstermektedir⁽¹⁹⁾. Ayrıca, Boğazköy arşiv-

lerindeki tarihi bir metinde Şapinuwa şehri ve ülkesi merkezi bir anlam taşımaktadır. Burada, Şapinuwa ülkesine ve Hatti ülkesine ait olan ordular söz konusudur⁽²⁰⁾. Oysa metnin kopyasında Şapinuwa'dan söz edilmektedir⁽²¹⁾. Burada Şapinuwa Ülkesi açık bir şekilde Hatti ülkesinden ayrılmaktadır. Bu hususu, Şapinuwa'nın Hitit büyük kralının oturduğu ve devlet işlerini yürüttüğü bir yer olması da açıklamaktadır.

Boğazköy arşivleri içerisinde, Taşmişarri ve Taduhepa, hemen hemen istisnasız Orta Hitit dönemine tarihlenen, Hurrice olarak kaleme alınmış bir dizi metnin odak noktasında bulunmaktadır. Taşmişarri-Taduhepa kraliyet çifti Boğazköy metinlerinden de öğrendiğimiz üzere, Hurri temizlik ritüallerini Şapinuwa'da gerçekleştirmekte idiler. Kolofonlardaki ifadeye göre serilerin Şapinuwa'daki orjinal örneğe göre çoğaltıldığı belirtilmektedir.

Ortaköy arşivleri içerisinde, Hurri dilinde yazılmış tabletlerin önemli bir kısmını ağız temizleme (tövbe) ile ilgili ritüaller (itkalzi ritüalleri), yani Hurri temizlik ritüalleri teşkil eder. Bu metinler burada Şapinuwa'da hazırlanmış olup, ritual sahipleri Taşmişarri-Taduhepa kral çiftidir. Ayrıca bu ritual metinlerin yanısıra Ortaköy arşivlerinde yer alan, Büyük Kral ve Kraliçeye hitaben gönderilmiş mektuplar, Şapinuwa'da bir kral çiftinin varlığını göstermektedir. Böylece, Boğazköy metinlerinden de önemli bir dini merkez olarak tanıdığımız Şapinuwa'nın bir idari merkez olarak da önem taşıdığı ve özgün bir Hurrice belge birikimine de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İçerikleri bakımından birbirleri ile ilişkileri, paleografileri ve buluntu durumlarına göre 'A' yapısında keşfedilen Ortaköy-Şapinuwa tabletlerinin büyük bir kısmının aynı döneme ait oldukları tespit edilmiştir. Arşivlerdeki bu tabletlerin gerek Boğazköy gerekse Maşat tabletleri ile olan çağdaşlıklarının tespiti ve tarihleme için gerekli diğer veriler, Taşmişarri (III.Tuthaliya)⁽²²⁾- Taduhepa çiftine ait bel-

geler bu belgelerin Orta Hitit dönemine (14.yy) ait olduklarını göstermektedir⁽²³⁾. Ancak, 'A' yapısının büyüklüğü ve açığa çıkarılan temellerin sağlamlığına bakılacak olunursa, bu binanın uzun müddet kullanılması söz konusudur. Tabletlerin geniş bir alana yayılması, çeşitli konuları ihtiva etmesi de (fal ya da dini konulu metinler uzun bir zaman için geçerlidir) bu düşüncemizi olası kılmaktadır. Şapinuwa Hitit kentinin Büyük Kral II. Murşili (13.yy)'ye de hizmet verdiğini Boğazköy metinlerinden bilmekteyiz. Ortaköy-Şapinuwa'da bulunan Büyük kral II. Murşili'nin prensine ait bir mühür baskısı da bunu desteklemektedir. Bu da, 9 km² alana yayılan Şapinuwa Hitit şehrinin sadece Orta Hitit çağında değil daha uzun bir zaman iskan edildiğini göstermektedir.

Ortaköy - Şapinuwa kazılarında bulunan bazı diğer buluntuları öncelikle seramikler olmak üzere ele alarak inceleyebiliriz.

Şapinuwa seramikleri, tamamı çarkta yapılmış olup, yoğun mineral ve ince ezilmiş küçük taşcık, bazı mallarda mika katkılıdır. Bitkisel katkı hemen hiç görünmez. Kaliteli ürünlerde iyi pişmiş, iyi özlenmiş, homojen ve nitelikli bir hamur gözlenirken, kaba ürünlerde orta pişmiş ve orta nitelikli bir hamurla karşılaşırız. Bugüne kadar ele geçen parçalardaki hamur özelliklerine bakarak seramiklerimiz dört grup içinde incelenebilir. Kaba mallardan başlayarak yüksek kaliteli hamurlu mallara kadar dağılan bu gruplaşma içinde, gayet ince kaplar da bulunmaktadır.

Gövde şekillerinde, yumurta gövdeli kaplar çoğunlukta olmakla beraber yuvarlak gövdeli kaplar da mevcuttur. Kap şekillerinin çeşitleri olarak, yumurta gövdeli sivri dipli kısa veya uzun boyunlu testiler (Res.14), yuvarlak gövdeli kısa boyunlu küpçükler, çömlekler, çaydanlıklar, meyvalıklar, büyük veya küçük tabaklar (Res.15), kaseler, hydrialar, kadehler, vazolar, fincanlar (Res.16), çanaklar görülmektedir.

Pişmiş toprak buluntular içinde ayrıca ele aldığımız diğer bir grup da küplerdir. Bunlar "A" binasında ağız, gövde veya dip-ten parçalar halinde karşımıza çıkarken "B" binasında in situ olarak bulunmuşlardır. Ne var ki "B" binasındaki küplerin de tarımsal faaliyet nedeniyle boğaz ve ağız parçaları dağınık olarak ele geçmektedir. Büyük yangının neden olduğu çökme ile küplerin ağız parçalarını, içlerine düşmüş olarak bulmak mümkün olabilmektedir. Genel olarak ele aldığımızda Şapinuwa küpleri, oldukça büyüktürler, 175 cm boy veren ve 150 cm çap veren örnekler çoğunluktadır. Hamurları yoğun mineral ve iyice ezilmiş çok küçük taş parçası katkılıdır. Hamur rengi genellikle kiremit rengi olup, az sayıda sarımsı bej rengine de rastlanılır. Astar renkleri açık bej, deve tüyü veya krem rengidir. Genelde ağız çapları 50 cm kadardır. Ağız kenarları dışa çekik olup, ağız kenarlarının üstü düzeltilmiştir. Gövdeleri yuvarlak olup, çoğunlukla sivri diplidirler. Fazla geniş olmayan düz dipli örnekler de görülmektedir. Gövdelerinde iki veya üç adet kabartma bant görülmektedir. Bu bantların kabın direncini artırmak için yapıldığı açıktır. Omuz üzerinde iki veya daha çok, kabartma 4-6 cm çapında, 5-6 mm yükseklikte içiçe daire motifi görülmektedir⁽²⁴⁾. Sıvı veya kuru erzakı korumak için kullanılmış olmalıdırlar. Şu ana kadar ağızlarını kapatan pişmiş toprak kapağa rastlanılmamıştır.

Ortaköy seramikleri arasında bütün veya bütüne yakın kabartmalı kap bulunamamıştır. Ancak bugüne kadar süren çalışmalar sırasında ayrı ayrı alanlardan üç adet kabartmalı kap parçası ele geçmiştir. Bunlardan birincisinde hareket halinde olan bir geyiğin baş kısmı görülmektedir. Diğer bir parçada ise baş kısmı kırılmış bir hayvanın yürür haldeki vücut kısmı görülmektedir (Res.18). Bir diğer örnek ise, bir arslan kafasıdır. Kırıksık alnı, iri patlak gözleri ile korkutucu ifadesi belirginleştirilmeye çalışılan bu öne bakar tarzdaki yüksek kabartma baş alnın üst kısmı ile çene altı arasındaki bir çizgi hizasından kabın gövdesine yerleştirilmiştir (Res.17).

Şapinuwa kazılarında çanak çömlek dışında çokca bulunan bir diğer malzeme grubu üçgen objelerdir. Hemen hemen çoğunluğu taştan imal edilmiştir. Kireç taşı, mermer, kalker, çoğunluğu bazalt, bir miktarı da serpantin, diyorit, granit ve obsidiendir. Ölçüler daima farklı olmakla beraber çoğunluğu ikizkenar üçgen formundadır. Kısa kenar uzunlukları 6 cm'den 15 cm'ye kadar değişen ölçülerde örnekler mevcuttur. Dışa gelen yüzleri son derece iyi perdahlanmıştır. Perdahlı yüzün kenarları düzgün ve keskincedir. Buradan arkaya doğru 40 - 60 derecelik bir açı ile daralma mevcuttur. Kalınlıklar 2-4 cm kadar olabilmektedir. Bu dönük yüzlerde sıvaya montajını kolaylaştırıcı veya montaj yönünü belirleyici çentikler görülmektedir. Arka tarafta perdah veya ince düzeltme görülmez. Binalarımızdaki yangın nedeniyle bilhassa üst yüzlerinde curuflaşma olanlar fazladır. Ahşap üzerine monte edilmiş olduklarına ait hiçbir iz bulunmaz. Bazılarının dönük yan yüzlerinde keskin kenardan 2 mm sonra curuflaşmış toprak izi vardır. Bu da sıva üstüne koyulduğunu açıkça göstermektedir. Ortaköy kazılarının başlamasından itibaren bu malzeme, bulunuşu, bizzat kendisi, ölçüleri vb. özellikleriyle ille dikkatle takip edilmiştir. Bunların bir süsleme parçası olmadığı, daha çok hiyeroglif mühürlerde de çokca kullanılan iyilik işareti 'SIG5' niteliği ile koruyucu tanrıyı temsilen kullanıldığı ve bir rituel sembol olarak duvar sıvası üzerine monte edildiği düşüncemizi başından itibaren muhafaza etmekteyiz (Res.19) ⁽²⁵⁾.

Çeşitli taşların kullanıldığı diğer buluntu grupları topuz başları, ağırlıklar ve ağırşaklardır. Koleksiyonumuzda topuz başları zengin bir grubu oluşturmaktadır. Bir tanesi tam olmak⁽²⁶⁾ üzere elimizdeki koleksiyonu incelediğimizde çoğunluğun muskovite, biotite, riebeckite gibi granit çeşitleri yanında diorite, troctolite gibi taşlardan oluştuğu görülmektedir. Tamamı mükemmel işlenmiş ve parlatılmış olan bu malzeme grubu ölçüleri farklı olmakla beraber şekil olarak hemen hemen aynı görünüştedirler. Alt düz olup, gövde hafif

çe genişleyerek yükselir. İstenen yüksekliğe geldikten sonra yarım küre olarak gövde tamamlanır. Tam ortasından boydan boya geçen silindirik kovan çok düzgün bir biçimde açılmıştır.

Metal buluntular içinde keski, kama, iğneler, hançerler, ok uçları, çiviler, baltalar gibi çeşitler mevcuttur (Res.20)⁽²⁷⁾.

Bronz ok uçları içinde bilhassa 1994 yılında ele geçen bir ok ucu 7.3 cm boyunda olup, mükemmel bir işçilik göstermektedir⁽²⁸⁾. Bilhassa sivri uç formu dik katlice dizayn edilmiş boydan boya uzanan zıhı, sivri kanat uçları ile güzel bir örnektir (Res.21). Ayrıca toparlak ucu ile dört köşe gövde kesidi veren bir başka örnek ise, öldürme dışı, muhtemelen eğitim amaçlı kullanılmış olmalıdır.

Metal buluntular içinde en gösterişli ve ilginç buluntulardan biri de tunç bir bıçaktır (Res.22). Örneklerine Boğazköy ve Alacahöyük'te rastladığımız bu bıçak tipinin en iyi korunmuş olanı Şapinuwa bıçağı olmalıdır. Boğazköy'de demir olarak belirtilen örneklerle gövde olarak benzemektedir⁽²⁹⁾. 17 cm boyundaki gövdeden başka, 10 cm'lik kabzaya sahiptir. Kabzanın her iki yüzünde de ahşap veya kemik gibi bir dolgu olmalıdır. Dolgu yatağı bugün boş haldedir. Gövdenin bir yüzü keskindir. Altın ve gümüş gibi soylu metallerden yapılmış bir kısım buluntu da Şapinuwa kazılarında ele geçmiştir. Bunlardan bir kısmı safiha halindedir. Ayrıca şekillendirilmiş olarak da elimizde örnekler bulunmaktadır. Dairevi gümüş plaka, yarım küre şeklinde hem altın hem gümüş tanımlayamadığımız örnekler dışında ele geçen altın kalem, 3.1 cm boyunda ve 0.8 mm ağız genişliğine sahiptir. Yangın esnasında uç kısmı kendi üstüne dönmüştür. 1990 yılında bulunan altın takı oldukça entresandır. 2.7 x 2 cm ölçülerinde bu süs eşyasının Mısır'da örnekleri mevcuttur. 1.6 cm çapında bir daire yapan üçlü gövde - sapın ucunda bir lotus çiçeği ve sağlı sollu iki tomurcuk mevcuttur. Sapların dağılmaması için 1 mm kalınlığında yine altın, yuvarlak kesitli bir tel ile bağlan-

dığı görülmektedir (Res.23). Çiçek ve to-murcuklar da taç yapraklar renkli (mavi, bej ve siyah) toprakımsı bir macunla doldurulmuştur. Mısır örneklerine paralel bir saç süsü olarak kullanılmış olmalıdır. 1997 yılında bulunan bir gümüş çivi, rituel anlamlı bir yapı adak çivisini akla getirmektedir⁽³⁰⁾. 4.8 cm uzunluğunda ve 1.1 cm kalınlığındaki bu buluntunun ağzı keskin ve bozulmamıştır, baş kısmı hafifçe şişirilmiştir (Res.24). Ayrıca kurşun bir ağırlık dikkat çekicidir. Konik gövdesinin alt ve yan yüzlerinde bronz levhacıklar yerleştirilmiştir.

Ortaköy'de ele geçen malzemeler içinde dikkati çeken bir diğer grup da obsidien objelerdir. Fevkalade bir işçilik gösteren bu malzemeler dekoratif olarak kullanılmış olmalıdır (Res.25).

SONUÇ

Şapinuwa-Ortaköy, kazı çalışmaları çok yeni olan bir merkezdir. Halen aralarında 160 m mesafe bulunan 'A' ve 'B' binalarında ve çevrelerinde çalışmalar devam etmektedir. Anıtsal mimari özelliklere sahip her iki yapının da kazı çalışmaları devam ettiğinden bu yapıları ne maksatla kullanıldıkları ve birbirleriyle ilişkileri hakkında kesin sonuçlara varmak için henüz erkendir. Ancak, bugüne kadar yapılan çalışmalara dayanarak alınan ilk sonuçları şöyle özetleyebiliriz.

'A' binası simetrik planı itibarıyla dik-kat çekicidir (plan 1). Bina 100 m ye varan uzun eksenini ortasından ikiye katlandığında tam bir simetri vermektedir. Binanın doğu, güney ve batı yönlerinde yapılan çalışmalar sonucunda bir giriş bulmak mümkün olamamıştır. Ancak kuzey yönünde başlamış olan çalışmaların sonucu beklenerek bir değerlendirme yapılacaktır. 'A' binası ne maksatla kullanılmış olursa olsun, anıtsal ve en az iki katlı yapısıyla şehrin hakim bir noktasına inşa edilmiştir. Bu binada şu ana kadar ele geçen üç adet arşive ait 3500 e yakın tablet ve fragmanın içeriği daha çok resmi mektuplaşmaların çokluğu sonucunu vermekte-

dir. Bu mektupların çoğunluğu ise büyük kral ile ilişkilidir. Yani ya Büyük Krala gelmiş ya da Büyük Kral tarafından gönderilmiş mektuplardır. Bu sonuçlar dikkate alınarak bugün için bu binanın bir saray veya en azından bir resmi, idari bina olduğunu söylemek mümkün görülmektedir⁽³¹⁾.

'B' binası 'A' binasının dikdörtgen planına benzer bir plan vermemektedir (Plan 2). Ayrıca binanın kullanılış tarzı da farklılık göstermektedir. Bu bina bir büyük salon ortada olmak üzere dört bir yana gelişen kanatlara sahip bir yapıdır. Ancak bu yapının planı hakkında kesin neticelere varmak için çalışmaların ilerlemesini beklemek gerekecektir. Yine de bu binada bir kısım sonuçlara varılmıştır. Bunların en önemlisi binanın giriş yönünün ve kapısının bulunması ve giriş katının çok büyük bir depo olarak kullanılmış olmasının öğrenilmesidir. Binanın zemin katında yer alan bu deponun büyüklüğü, mimarisinin belli olması ile beraber değerlendirilecek, dini veya idari ne maksatla kullanıldığı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

'A' ve 'B' binalarının bir yön birliği içinde olduğunu görmekteyiz. Her iki binanın da kuzey-güney istikametindeki duvarları magnetik kuzeye göre 120° sapma göstermektedirler. Bu da şehircilik bakımından dikkat çekici bir neticedir.

Ortaköy'ün zengin bir arşive sahip olduğu bir gerçektir. Buradan sağlanan bilgiler ile Hitit Çağı Anadolu Tarihi coğrafyası, sosyal yapısı, idari yapılanması, dini ve askeri sistemleri ile ilgili konularda önemli cevaplara ulaşılabilecektir. Şapinuwa büyük bir şehir ve önemli bir merkezdir. Elimizdeki arşivin sağladığı bilgiler ışığında kendisiyle ilişkili şehirler ile birlikte geniş bir coğrafi alana yayılmaktadır. Kanaatimizce, buradaki çalışmalar öncelikle Hititler hakkında bilhassa Orta Krallık Dönemi için çok önemli bilgiler sağlayacaktır. Ayrıca Anadolu Tarihi için çok önemli olan Hurri Dünyasının bilinmeyenlerine ait bir çok soruya da cevaplar getirebilecektir.

Ortaköy'ün zengin bir arşive sahip olduğu bir gerçektir. Şapinuwa büyük bir şehirdir ve kendisi ile ilişkili şehirlerle birlikte geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Ortaköy arşivinin sağladığı bilgiler ışığında bu Hitit kentinin önemli bir idari merkez, Büyük Kralın oturduğu başkent olduğu anla-

NOTLAR

- 1 M. Darga, Karahna Şehri Kült Envanteri, 1973, İstanbul, 4.
- 2 Şapinuwa metinlerinden Büyük Krala yazılan mektuplarda çokça geçen "gözetleme noktalarında herşey iyidir." ifadesi burada iyi gözlenebilmektedir.
- 3 Şapinuwa Şehri'nin önemli bir özelliği de değirmenleridir. Bu değirmenlerde çalışan kör adamlar bir çok yazışmada geçmektedir. "Bütün körler Şapinuwa Şehri'ne yukarı götürüldüler. Burada on tane kör değirmende bırakıldı ve işte bak! onları araştırdım. Senin bana, isimleriyle yazdığın körler burada yoklar". S.Alp, Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük, 1991, Ankara, 228 vd.; A.Süel, Belleten C.LIX sayı 225, 1995, Ankara, 275 vd..
- 4 Kullanılan sedir ağacı üzerindeki çalışmalar Anadolu sediri olduğunu göstermekte olup artık bölgede tamamen kaybolmuştur. Dendrokronoloji çalışmaları Prof. Dr. P. Kuniholm tarafından yapılmıştır.
- 5 A. M. Darga, Hitit Mimarlığı/1, 1985, İstanbul, 57.
- 6 S.Alp, Belleten C.XLI, sayı 164, 1977, Ankara, 646.
- 7 A.Süel, XIV Kazı Sonuçları Toplantısı I, 1991, Ankara, 495 vd..
- 8 Benzer bir uygulama Kargamış D evinde görülmektedir. Bkz. C.L. Woolley, Carchemish II, 1921, London, 146.
- 9 Bazı bloklar 50 cm yükseklik ve 150 cm uzunluktadır.
- 10 "A" yapısı kerpiçleri için şu ölçüleri verebiliriz. 29 x 50 x 9, 31 x 47 x 10, 36 x 47 x 9, 23 x 37x11. "B" yapısı kerpiçleri için ise ölçüler şöyledir: 72 x 47 x 10, 43 x 22 x 10.
- 11 Benzer bir uygulamaya Prof. Özgüç de işaret etmektedir. Bkz.T. Özgüç, Maşat Höyük kazıları ve çevresindeki araştırmalar, 1978, Ankara, 4.
- 12 Çakılların sivri uçları aşağı gelecek şekilde kullanılmıştır. Döşeme, kil dolgu ile sıkı sıkıya yapılmıştır, daha sonra üstü yine kil ile karışık çorak toprak ile kaplanmış ve taş bloklar yerleştirilmiştir.
- 13 Oda tabanları, avlu tabanları ile ilgili malzeme analizleri daha sonra listeler halinde yayınlanacaktır.
- 14 Kapı kanatlarını taşıyan kapı dönme kazıkları, demir, tunç

KAYNAKÇA

- ALP, S., 1977, "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında", *Belleten*, XLI, sayı 164 : 637-647.
- HAAS, V., 1984, "Die Serien itkahi und itkalti des AZU-Priesters, Rituale für Tasmisari und Taduhepa sowie weitere Texte in bezug auf Tasmisari", *Corpus der hurritischen Sprachdenkmäer* I, Band I : XVII+500
- ÖZGEN, E., H.TEKİN, H.K.ENSERT, 1994, "Oylum Höyük 1991 ve 1993 Kazı Çalışmaları", XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 95-106.

şılmaktadır. Ortaköy-Şapinuwa tabletlerinin büyük bir kısmının Orta Hitit dönemine (14 yy) ait oldukları tespit edilmiştir. Ancak, elde edilen diğer bilgiler, 9 km² alana yayılan Şapinuwa Hitit şehrinin sadece Orta Hitit çağında değil daha uzun bir zaman iskan edildiğini göstermektedir.

veya taş söve yüksükleri, bu kazıkların üst bağlantı elemanlarına şimdilik rastlanmamıştır. Bkz. R.Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, 1975, Ankara, 171.

15 "B" binasının kazısı devam ettiğinden verilen ölçüler kazılan alandan alınan ilk sonuçlardır.

16 R. Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, 1975, Ankara, 98.

17 a.g.e., 100.

18 A.Süel, Belleten, C.LIX. Sayı:225, 1995, Ankara.

19 A.Süel,Belleten,C.LIX sayı 225, 276vd..

20 KBo XXVII 108+KUB XXI 44 Vs.II 24 vd..

21 Dup.KUB XLVII 26, KUB XXXII 32, KUB XXXII 21 Vs.II 6. Bkz.V.Haas, Corpus der hurritischen Sprachdenkmäer I, Band 1, 1984, Roma, 10.

22 Taşmişsarri'nin III.Tuthaliya ile aynı şahıs olduğu konusunda bkz. S.Alp, Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük, 1991, Ankara, 48 vd..

23 Ortaköy tabletlerinin tarihlenmesi konusunda A.Süel tarafından III. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Çorum 1996 'da sunulan bildiri Kongre Kitabı'nda basılmaktadır.

24 Biz bunu bir düğme kulp olarak yorumlamamaktayız.

25 Bu konudaki tespit ve düşüncelerimiz ayrıca ele alınacaktır. A.Süel- M. Süel, *Archéologia* 334, 1997, France, 74.

26 Yükseklik 9.8 cm, en geniş çap 8.1 cm, alt çap 5.8 cm

27 Örneklerine Boğazköy, Düdartepe, Alacahöyük, Korucutepe, Truva ve Tarsus'ta rastlamaktayız. Bkz. A. M. Karpe, *Altanatolisches Metallhandwerk*, 1994, Münih 74 vd..

28 R.M.Boehmer, Die Kleinfunde von Boğazköy, 1972, Berlin,Taf.XXVII,831, Oylumhöyük'te 1993 yılında bulunan okucu ile benzerliği için bkz. E. Özgen ve diğerleri,XVI Kazı Sonuçları Toplantısı I, 1994, Ankara, 103, şek.5.

29 R.M.Boehmer, Die Kleinfunde von Boğazköy, 1972, Berlin, Taf. XLVII, 1321, 1322.

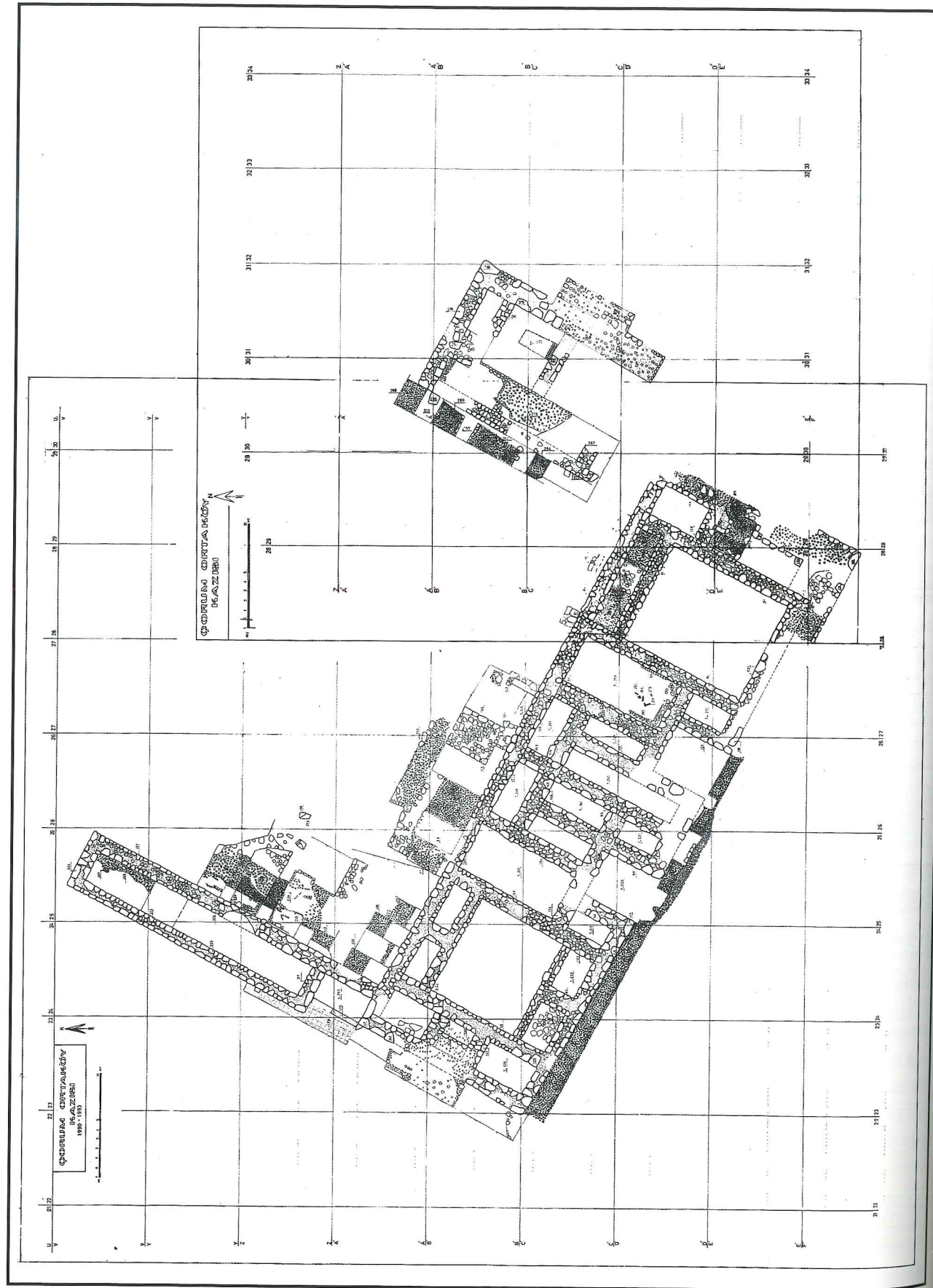
30 M.Darga. Hitit Mimarlığı I, 1985, İstanbul, 40.

31 Bu hususta Bkz A. Süel, Belleten, C.LIX. Sayı:225, 1995, Ankara, 280.

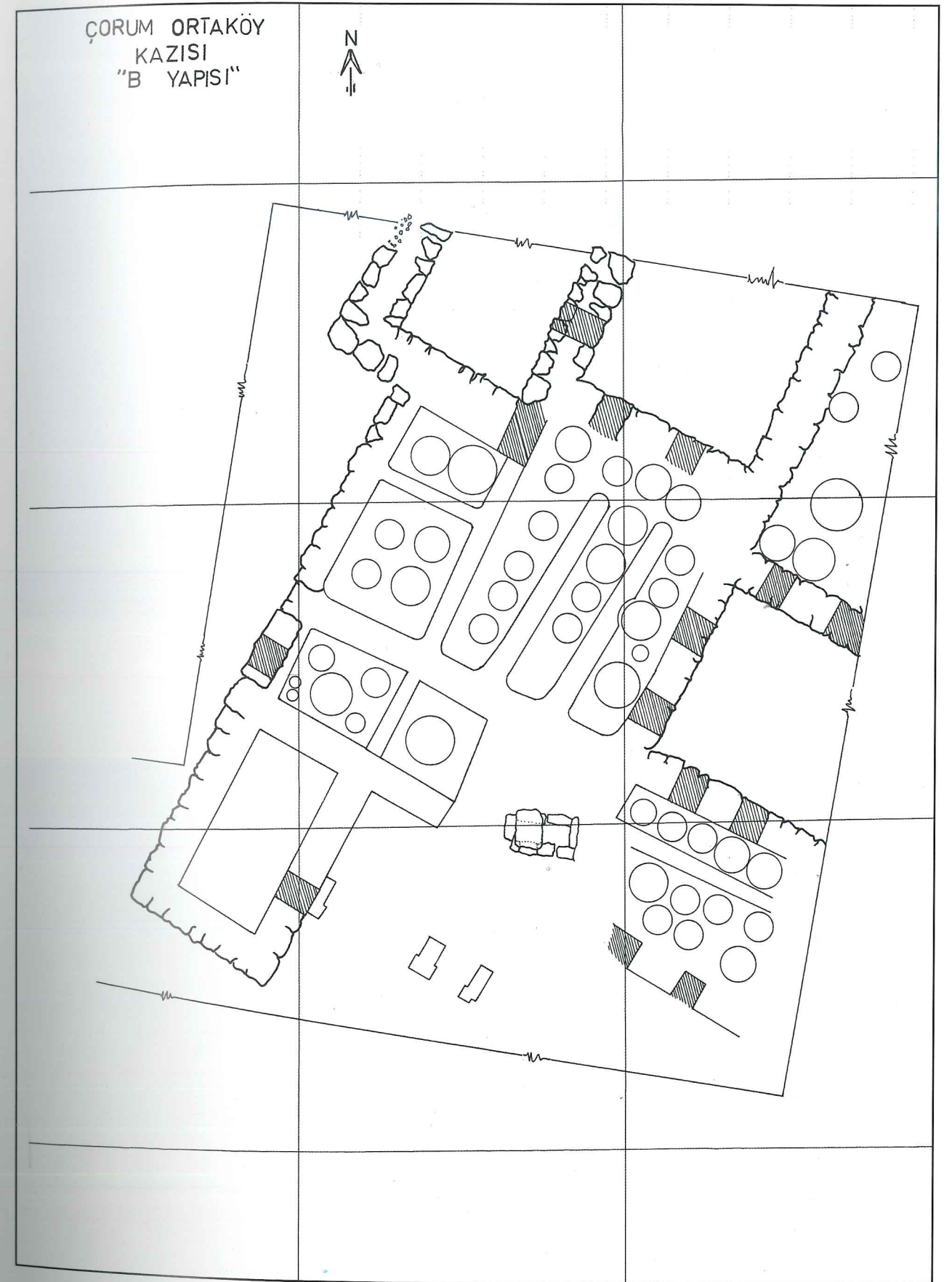
SÜEL, A., 1993, "1990 Yılı Çorum-Ortaköy Kazı Çalışmaları", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II : 495-508.

SÜEL, A., 1995, "Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı", *Belleten*, C.LIX, sayı 225: 271-283.

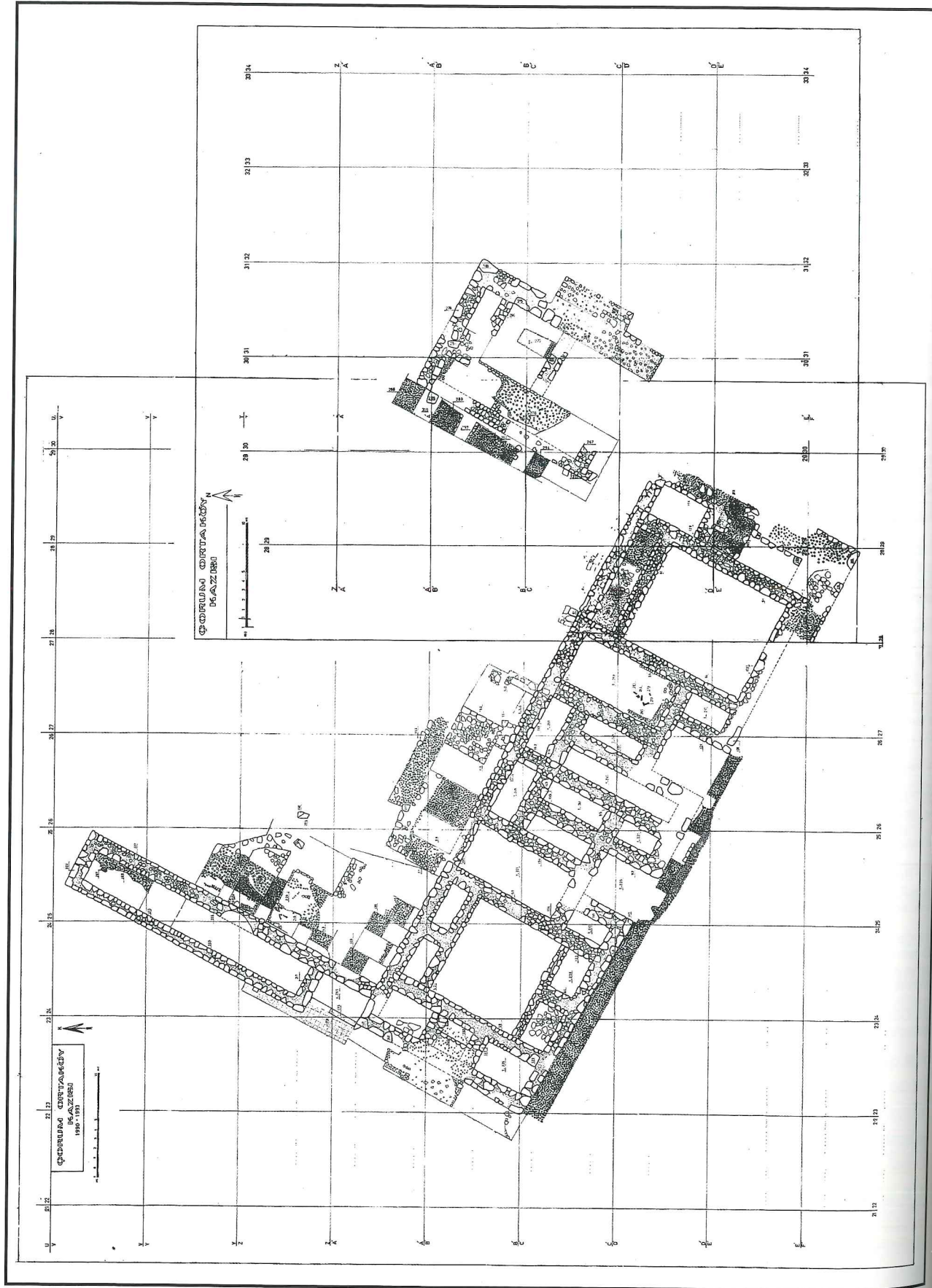
SÜEL, A., M. SÜEL, 1997, "Şapinuwa : Découverte d'une Ville Hittite", *Archéologia*, 334: 68-7

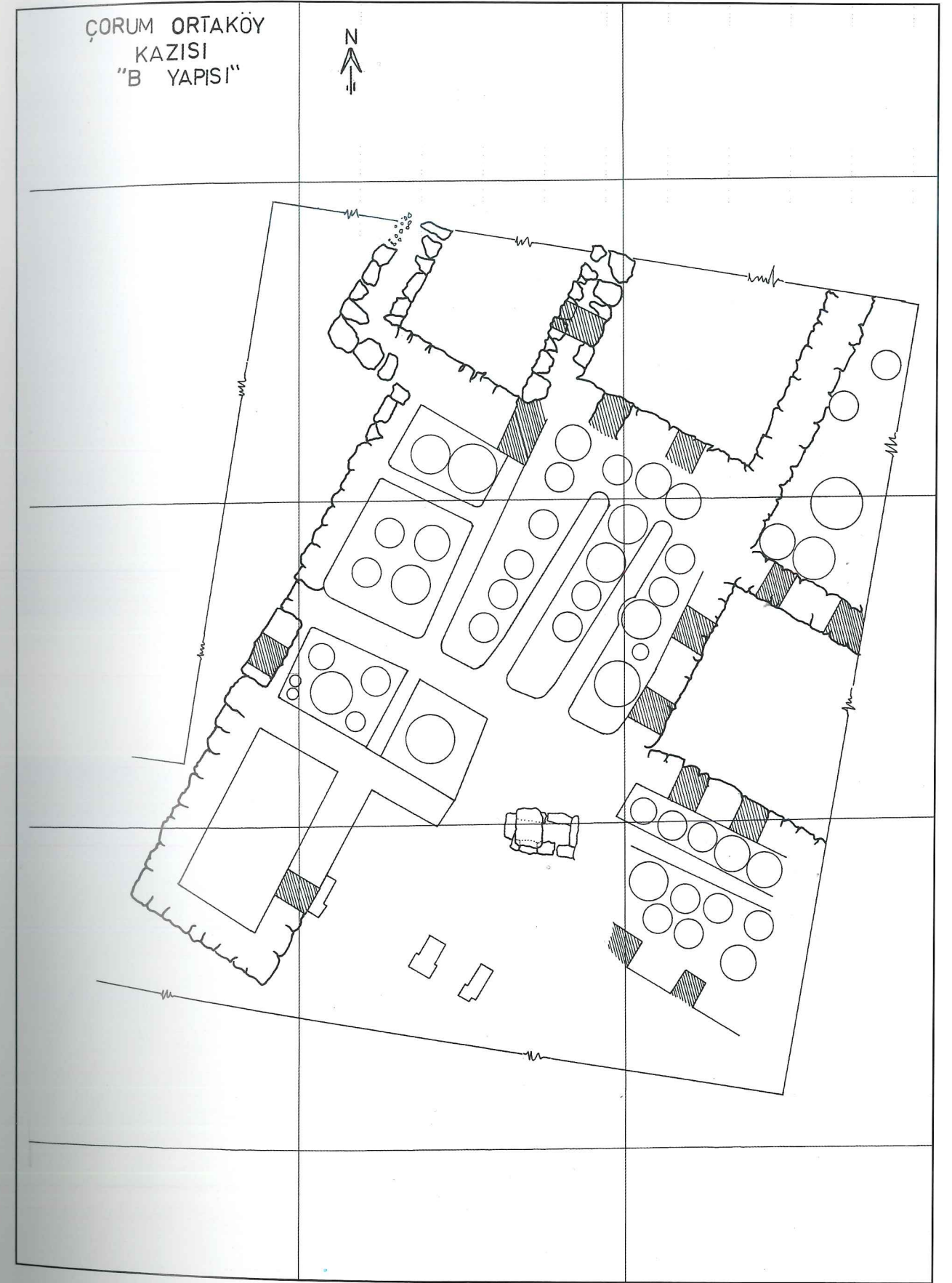
Plan 1: Çorum Ortaköy kazısı A yapısı (Cengiz Erol)

Plan 2: Çorum Ortaköy kazısı B yapısı

Plan 1: Çorum Ortaköy kazısı A yapısı (Cengiz Erol)

Plan 2: Çorum Ortaköy kazısı B yapısı

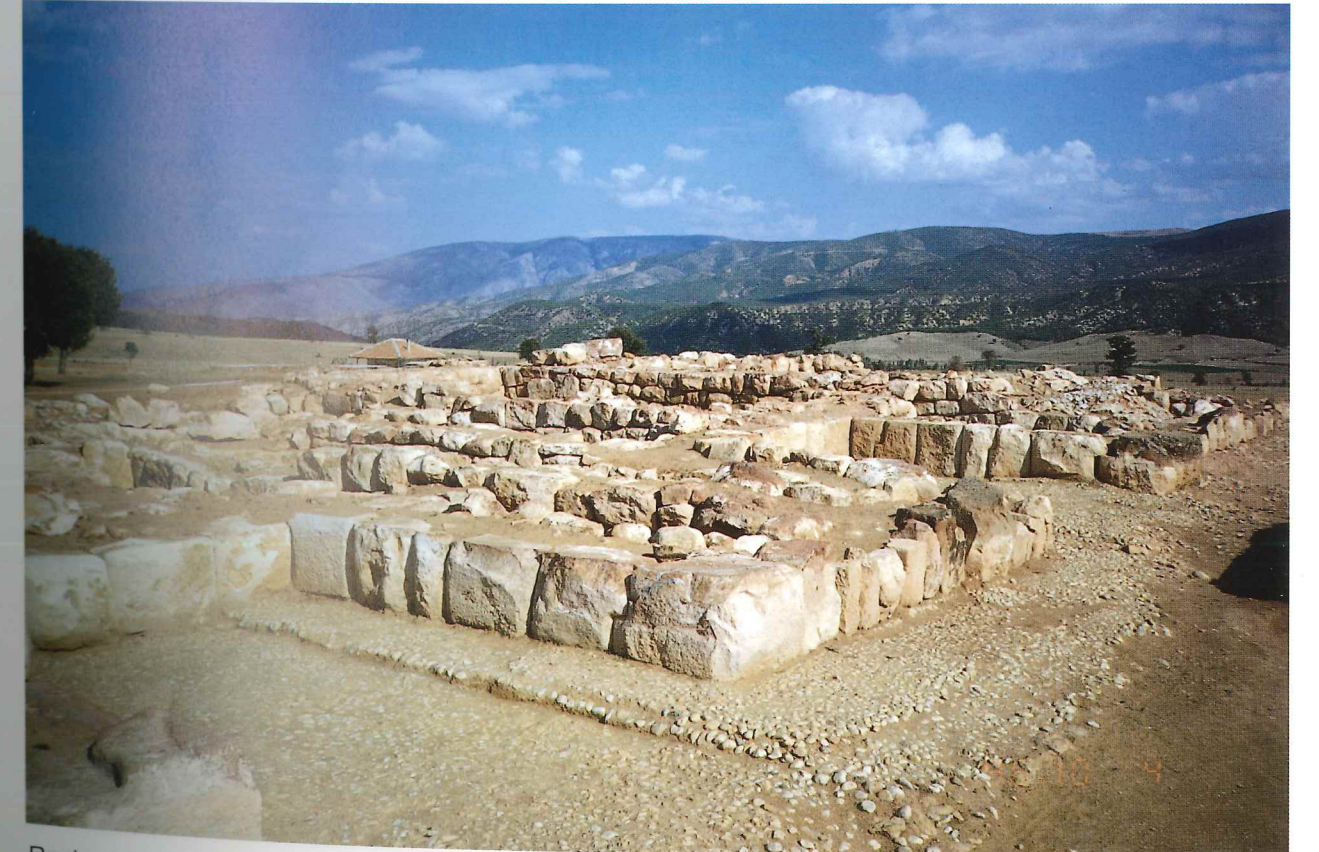
Resim 1: Şapinuwa Hitit şehrinin yer aldığı platonun kuzey-batı'dan görünüşü.

Resim 2: 'A' binasının doğudan görünüşü.

Resim 3: 'A' binası temel duvarlarından bir detay.

Resim 4: 'A' binası güney cephesi dış duvarlarından bir görünüş.

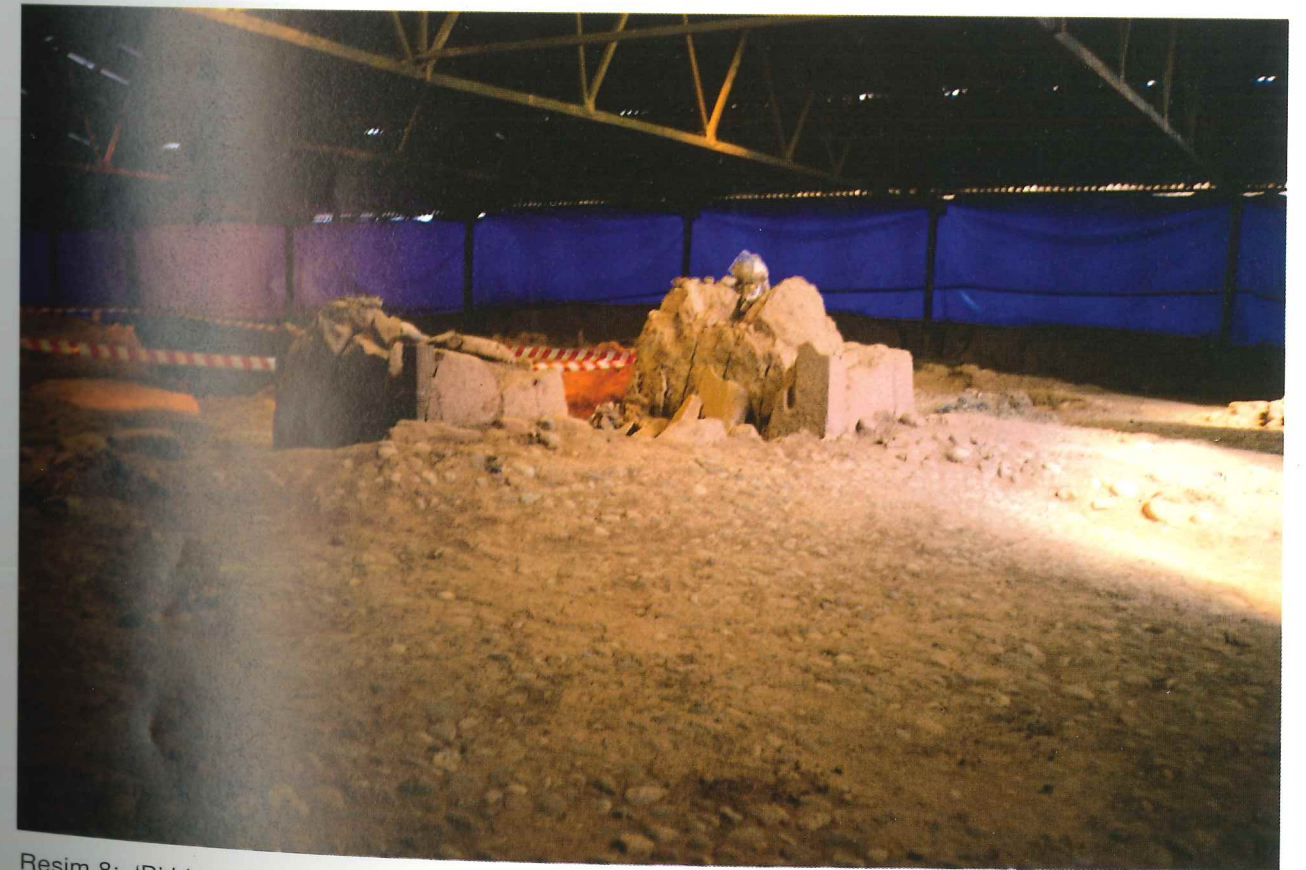
Resim 5: 'A' binası batı cephesi dış duvarlarından bir görünüş.

Resim 6: 'A' binasının kuzey batısında yer alan hizmet yapısı.

Resim 7: 'B' yapısı, kuzey batıdan bir görünüş.

Resim 8: 'B' binası kapı yapısı.

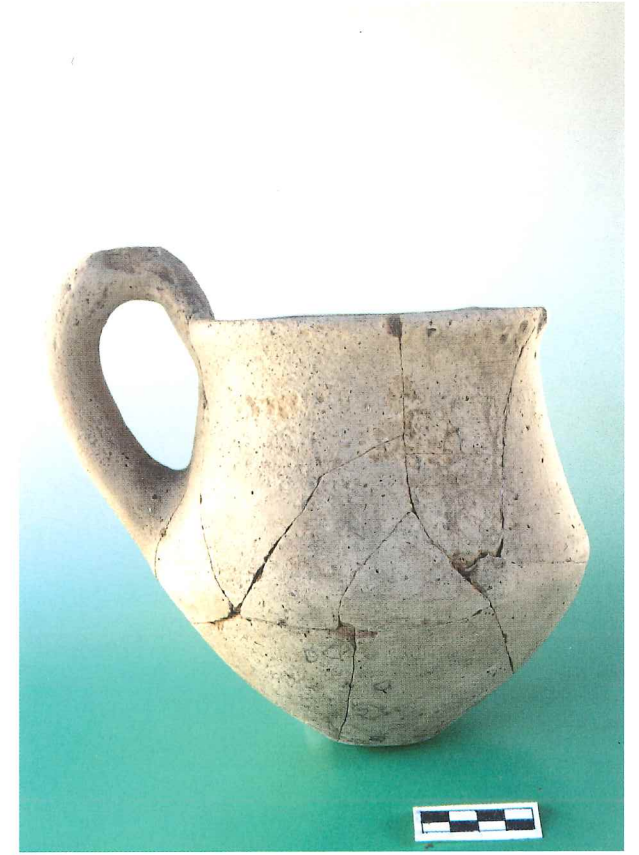
Resim 9: 'B' binası depo alanı ve küpler.

Resim 10: 'B' binası küplü alanda kanalların temizlenmiş durumu.

Resim 11: 'B' binası depo alanındaki küplerin dizilişi.

Resim 12: 5 nolu küpün temizlenmesi sırasında çıkan maşrapa.

Resim 13: Küpler arasına yerleştirilmiş uzun boyunlu testiler.

Resim 14: Hizmet yapısında taban üstünde bulunmuş bir testi.

Resim 15: Hizmet yapısında ele geçen bir yemek tabağı.

Resim 16: Kadeh biçimli kaplar ve adak kapları.

Resim 17: Bir seramik parçası üzerinde aslan ba ı kabartması.

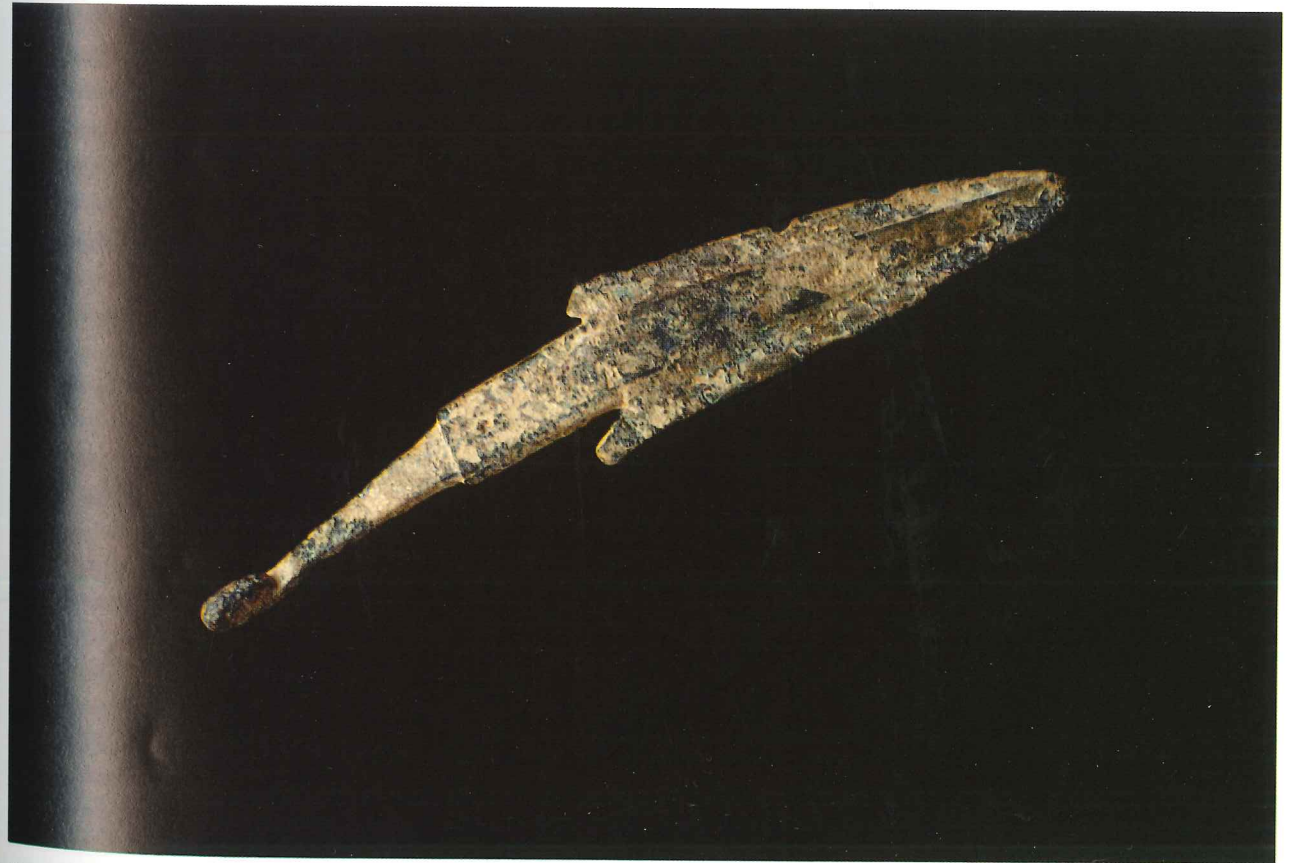
Resim 18: Kap parçası üzerindeki kabartma hayvan figürü.

Resim 19: İn situ olarak bulunmuş rituel taş üçgen.

Resim 20: Bronz keski.

Resim 21: Bronz okucu.

Resim 22: Bronz kama.

Resim 23: Altın saç takısı.

Resim 24: Gümüş çivi.

Resim 25: İstridye kabuğu şeklinde obsidiyen süsleme parçaları.

Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları

*Recent Excavations in
Eastern Thrace and
Contact Between the
Prehistoric Cultures of
Anatolia and the Balkans*

Mehmet ÖZDOĞAN*

Anahtar Sözcükler: Tarihöncesi Arkeolojisi, Trakya, Neolitik, Kalkolitik, Tunc Çağı
Keywords: Neolithic, Thrace, Prehistoric Archaeology, Chalcolithic, Bronze Age

Eastern Thrace is located at the meeting point of four distinct cultural and geographical zones, the Balkan, Aegean, and Pontic regions and Anatolia. In spite of its significant location, it is archaeologically one of the least documented areas. This lack of information inevitably has led to the formulation of debatable assumptions. Nevertheless, recent work in the region has provided the initial facts on the prehistoric sequence of the region. Initial work in the region, the excavations at Yarımburgaz, Toptepe and Pendik, as well as surface finds, have been the first steps in establishing the chronological sequence in the region. This has been later reconfirmed through the extensive excavations at Orhangazi-Ilıpınar.

The rather recent work conducted at three sites, Hoca Çeşme, Aşağı Pınar and Kanlıgeçit, has further contributed not only to the knowledge of the cultural formation of Eastern Thrace, but also to our knowledge of prehistoric relations that took place between Anatolia and Southeastern Europe. The prehistoric site of Hoca Çeşme is located on the delta of the Evros/Maritsa river, only 5 km from the coast of the Aegean. This small prehistoric site revealed four distinct cultural horizons: Phase I represents a mixed deposit with material datable to Karanovo III-IV; Phase II revealed white on red painted pottery in the Karanovo I style. The assemblage of the two earlier horizons, Phases III and IV strongly indicative of Late Neolithic assemblages of the Anatolian mainland; the monochrome pottery of these horizons is extremely fine burnished red or black. However the architecture of the earliest layers consists mainly of wooden circular structures cut into the bed-rock. The earliest rectangular structures appear only by Phase II. The evidence of Hoca Çeşme is indicative of an Anatolian colony that, in time developed the main features of the Southeast European Neolithic cultures. However, in the eastern parts of the Marmara area, in the coastal sites of the Fikirtepe culture the process of neolithization seems to be the result of a process of acculturation, with the already existing local fishing communities adopting some

*İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı Beyazıt 34459 İstanbul / Türkiye

Neolithic elements, but carrying on their way of life. Likewise, further to the south, the Neolithic model, as evinced at Ilıpınar, is evidently a more direct adaptation. Excavations at Aşağı Pınar, an extensive prehistoric site in the central part of Eastern Thrace, have revealed an uninterrupted sequence from Karanovo I up to the end of Karanovo IV. Here, through the extensive areal exposure of the excavations, it has been possible to detect the gradual development of "Vinca" elements. The sequence of Aşağı Pınar can be summarized as : Layer 1 parallel to early Karanovo V, with early Maritsa elements, Layer 2 to middle and late Karanovo IV. In among the finds of this latter horizon an anthropomorphic vessel of a seated figure, like another anthropomorphic vessel found at Toptepe, is strongly reminiscent of the Early Tisza cultures of Hungary. Yet another significant find of this layer is a double - bodied vessel, representing a woman with human figures in relief. Such vessels are known from Hacilar II. Layer 3 of Aşağı Pınar, revealing also typical elements of the Toptepe-Paradimi group, is parallel to early Karanovo IV; and Layer 4 to Karanovo III. Layer 5 of Aşağı Pınar, is evidently indicative of a stage transitional between Karanovo II and III. Layer 6 of Aşağı Pınar revealed an assemblage parallel to Karanovo II and to Ilıpınar VI.

The Late Chalcolithic period, or the 4 th Millennium BC is extremely problematic in Thrace. This is the time when, under the impact of Syro-Mesopotamian cultures, the Anatolian mainland was going through the process of urbanization; in the Balkans however, a totally different socio-economic model was developing with the Gumelnitsa-Cucuteni cultures. Thrace, being between these two distinct cultural happenings, seems to become an area marginal to both formations. Almost all of the sites in the region were abandoned during this period, and surface surveys have revealed very little indicating the presence of Gumelnitsa elements. On the contrary, some small one-period sites with typical Pre-Cucuteni assemblages have been recovered. With some reserve, it might be surmised that during this period, in Eastern Thrace a pastoral nomadic way of life prevailed.

Following the collapse of the Gumelnitsa-Cucuteni cultures in the Balkans, after a short period of turmoil, by the 3 rd Millennium, the presence of a more rural socio-economic system is evident throughout the Balkans. Here, settlement sites are extremely rare, and there is no indication of the emergence of complex social systems. However, the same period of time, the Early Bronze Age in Anatolia represents the transition from city states to the formation of states. Through the southern coast of Thrace there are a number of small, Anatolian type of Early Bronze Age settlements, which altogether disappear by the early stages of the Middle Bronze Age. In the inner parts of Thrace, neither the Anatolian type of sites, nor Anatolian pottery is known. However, recent excavations at Kanlı Geçit, a site near Aşağı Pınar, have revealed a typical Anatolian site, datable to late Early Bronze Age III. The site consists of a small fortified inner town encircling a group of substantial megarons and an extensive lower town. The site, evidently represents an Anatolian colony. The earlier layers of the site have revealed typical Bulgarian-Ezero assemblages.

The work in Thrace is far from being conclusive. In this incipient stage of research, the results should be considered as the initial set of concrete data from which to formulate proper questions- not to solve them.

Kıtaları bir birine bağlayan önemli bir konumda bulunmasına karşılık, Trakya yakın zamanlara kadar arkeolojik bakımdan çok ihmal edilmiş olan bir bölgedir. Anadolu, Balkanlar, Karadeniz ve Ege gibi, coğrafi özellikleri bakımından olduğu kadar, kültürel gelişim süreçleri bakımından da birbirinden çok farklı dört bölgenin birleşim yerinde bulunması, Trakya'nın kıtalararası bir göç yolu olarak görülmesine neden olmuş, bu da bölgenin kültürel oluşum sürecine katkısının göz ardı edilmesine yol açmıştır. Nitekim yakın zamanlara kadar Trakya ve Marmara bölgeleri ülkemizin arkeolojik bakımdan en az araştırılmış yerleri olarak kalmıştır; araştırma eksikliği, özellikle tarihöncesi dönemler için, tarih çağlarına göre çok daha belirgindir¹. Bölgenin tarihöncesi kültürlerine karşı duyulan ilgi eksikliğinin Trakya'da Anadolu'da olduğu gibi büyük höyüklerin bulunmaması, bölgenin uzun bir süre askeri nedenlerle araştırmalara kapalı tutulması, Türk arkeolojisinin ilgi alanının geleneksel olarak Yakın Doğu-Mezapotamya'ya yönelik olması gibi çeşitli nedenleri vardır; daha önceleri bu konuların üzerinde ayrıntılı olarak bir çok kez durulduğu için burada bunlar yinelenmeyecek, ancak araştırma eksikliğinin, kültür tarihinde yanıltıcı yorumlara neden olan bazı sonuçları üzerinde durulacaktır. (Özdoğan 1985, Özdoğan 1993)

Bu bilgi eksikliğini gidermek amacı ile 1980 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü tarafından Marmara ve Trakya bölgelerinde geniş kapsamlı bir arkeoloji projesine başlanmıştır. Gerek yüzey araştırması ve gerekse kazı olarak sürdürülen bu proje kapsamında, bölgenin kültür tarihi içindeki yerini belirleyen somut veriler, ortaya çıkmış, bu yeni bilgiler de özellikle Anadolu ile Balkan kültürleri arasındaki ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu duruma getirmiştir. Elde edilen sonuçlar, Trakya'nın yalnızca kültürleri aktaran bir köprü olmadığını, bu bölgenin bazen kültürel bir sınır oluşturduğunu, bazen de bu bölgenin kendine özgü bir kültür ge-

liştirdiğini göstermiştir. Buna bağlı olarak bu yazı kapsamında Hoca Çeşme, Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit kazıları tanıtılacak ve ortaya çıkan bazı sonuçların üzerinde durulacaktır.

Arkeolojide Değişen Yaklaşımlar ve Trakya

Trakya'nın kültür tarihi içinde yeri ile ilgili olarak yorum yapılırken genel olarak, arkeolojik malzemenin yönlendirmesi kadar, arkeolojide egemen olan kuramsal yaklaşımların değişimi de etkili olmuştur. Trakya'nın dört ayrı coğrafi ve kültürel bölgenin ortasında bulunması, bu bölge ile ilgili yorumlar yapılırken, kültürel ilişkileri açıklamaya çalışan kuramsal yaklaşımların ağırlık kazanmasına ve, aşağıda kısaca değinileceği gibi spekülasyon bazı yorumların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Her şeyden önce Trakya'yı çevreleyen dört bölge arkeolojisinin Ege, Balkanlar, Karadeniz ve Anadolu arkeolojilerinin ayrı uzmanlık dalları olarak geliştiği unutulmamalıdır. Birbirine komşu olan bölgelerin ayrı uzmanlık dalları olarak gelişmesi, ve genellikle bilim kuruluşlarının bu bölgelerden yalnızca biri üzerinde uzmanlaşması, ister istemez bu bölgelerin her birinde çalışan arkeologların diğer bölgelere olan ilgisini azaltmıştır. Buna, Doğu Avrupa ile Ege-Anadolu arasındaki bilgi aktarımının, siyasi nedenlerle uzun bir süre durma noktasına gelmesi de eklenince, komşu bölgelerde çalışanlar birbirlerinin yaptığı çalışmalardan tümü ile habersiz kalmıştır. Aradan geçen zaman içinde Trakya'yı çevreleyen dört kültür bölgesinde ve özellikle Balkanlarda arkeoloji alanında çok yoğun bir çalışma gerçekleşmiş, yalnızca kazılan yerlerin sayısı artmakla kalmamış, arkeometrik yöntemlerin de uygulanması ile kültürel gelişim sürecinin tanımlanması ve yorumlanmasında köklü değişiklikler olmuştur. Ancak, diğer bölgelere yönelik olarak yapılan yorumlar çoğu kez eski yayınlardaki bilgi ile sınırlı kalmış, Trakya'da arkeolojik çalışmaların çok uzun bir süre durması, bağlantıla-

rın daha da kopmasına neden olmuştur². Bu sürecin en olumsuz etkisi, aşağıda kısaca belirtileceği gibi, Balkanlar ile Anadolu-Yakın Doğu kültürleri arasındaki ilişkinin anlaşılması üzerine olmuştur.

Arkeoloji yakın zamanlara kadar “yayılmacı” (difüzyonist) akımlarının etkisinde kalmıştır. Kùltürlerin, teknolojik yeniliklerin, toplumsal ya da ekonomik aşamaların belirli bir merkezde ortaya çıkıp buradan kolonizasyon ile başka coğrafyalara yayıldığını savunan bu görüş, Avrupa’da hakim olan “Mezopotamya odaklı” (Mesopotamia-centrism) düşünce sisteminin de etkisi ile uygarlığın ilk olarak Ön Asya’nın belirli bir kesiminde başladığını ve buradaki topluluklar ancak belirli bir teknolojik aşamaya geldikten sonra, göç ya da kolonizasyon ile kùltürlerini önce Ege, daha sonra da Anadolu ve Avrupa’ya aktardığını savunmaktaydı³. Bu yaklaşım, Suriye-Mezopotamya bölgesindeki kùltürlerin başka bölgelerde koloni kurabilecek düzeye ancak İlk Tunç Çağı başlarında gelebileceğini, dolayısı ile de, Anadolu ve Ege de dahil olmak üzere Güneydoğu Avrupa’da M.Ö. 3. bin yıl başlarından önce yerleşik yaşama geçilmeyeceğini savunmaktaydı. Başka bir deyiş ile Balkanlarda M.Ö. 3200-2800 yıllarından daha eski yerleşim yeri olamazdı.

Son 30 yıl içinde, önce Balkan ve daha sonra da Avrupa arkeolojisini temelden etkileyen iki gelişme olmuştur; bunların ilki 1960 yıllarından itibaren 14 C yöntemi ile tarihöncesi kùltürlerin mutlak yaşlarının belirlenmesi, ikincisi ise yayılımcı görüşün yerini “bağımsız gelişme” modelinin almasıdır. Başta 14 C yöntemi olmak üzere, arkeometrik tarihlendirme yöntemlerinin geliştirilmesinden önceki dönemde, Avrupa’daki tarihöncesi kùltürler, eskilik-yenilik derecesine göre sıralanabilmekte, bunların yaşları ise ancak tahmin edilebilmekteydi. Yukarıda belirtildiği gibi yayılımcı akımların etkisi ile M.Ö. 3. bin yıl başları taban olarak kabul edildiğinden Avrupa tarihöncésinin tüm gelişimi bu kısa döneme sıkıştırıl-

mıştı. Avrupa ve özellikle Balkan kùltürlerine 14 C yönteminin uygulanması devrim sayılabilecek bir değişime neden olmuş, bu bölgelerdeki en eski yerleşmelerin tarihinin, sanıldığından 2-3 bin yıl daha eskiye gittiği anlaşılmıştır. Bu durum, ister istemez yayılımcı görüşü temelinden sarsmıştır. Gene de, Balkan kùltürlerinin ortaya çıkıp gelişmesinde Yakın Doğu’nun etkisi olup olmadığı konusunda ki tartışmalar 1980 yıllarına kadar yoğun olarak süregelmıştır⁴. Tarihlendirme yöntemlerinde bu gelişme olurken, arkeolojiyi etkileyen düşünce akımlarında da bir değişim olmuş, Mezopotamya odaklı görüşün yerini Avrupa odaklı (Eurocentrism) yaklaşım almış, yayılımcı kuram da terk edilmiştir. Yayılımcılığın savunduğu ve linear bir gelişimi öngören kolonizasyon modelinin terk edilmesi ile, kùltürlerin birbirleri ile ilişkili olmadan ayrı coğrafyalarda benzer gelişim gösterebileceğini savunan ve “koşut gelişme” olarak tanımlanan yeni bir kuram otaya atılmıştır. Daha çok antropologlar tarafından geliştirilen bu kuram Avrupa arkeolojisine, C. Renfrew tarafından “Avrupa kùltürlerinin bağımsız gelişimi” olarak aktarılmıştır (Renfrew 1969). Esasen Renfrew ilk başlarda Avrupa’daki megalitik kùltürün köken ve tarihlendirilmesi sorununu sorgulayarak başlamış, daha önceleri Ege’deki Miken kùltüründen esinlendiği sanılan Batı Avrupa’nın megalitik kùltürlerinin, Miken kùltüründen binlerce yıl daha eski olduğunun kanıtlanması üzerine, bu bakış açısı diğer alanlara da hızla yayılmıştır. Beklendiği gibi bu yeni yaklaşım, kısa bir süre sonra, en fazla yankı getirecek olan, Avrupa kùltürünün temellerini oluşturan konulara, ve özellikle Avrupa Neolitığının, ilk tarımcı köy topluluklarının ortaya çıkışı ile madenciliğin başlangıcı ile ilgili sorunlara yönelmiştir.

İlk başlarda, 14 C yöntemi ile ortaya çıkan yeni tarihler nedeni ile kùltür tarihinde yapılması zorunlu değişiklikler şeklinde başlayan bu uygulama, zaman içinde eski yayılımcı görüşe karşı reaksiyoner bir akım olarak gelişmiş, ve Avru-

pa’nın kùltür tarihinde dışardan gelen her türlü etkiyi red etmiştir (Renfrew 1973). Bu durum, özellikle Doğu Avrupa’daki küçük ülkelerin, ulus olarak kendilerinin eskiliğini kabul ettirmeye yönelik siyasi tercihleri ile birleşince, önyargıların bilimsel verilerin önüne çıkmasına yol açmıştır⁵.

Günümüzde bu tür reaksiyoner modeller etkisini geniş ölçüde yitirmiş, Avrupa kùltürlerinin bağımsız gelişimini ilk olarak formüle ederek savunan Renfrew bile, Avrupa kùltürlerinin Neolitik dönem içinde tümü ile Anadolu’dan geldiğini ileri süren yeni bir kuram geliştirmiştir (Renfrew 1990, 1996)⁶. Artık kùltürlerin gelişmesinde tek bir doğruyu savunan “linear” görüşlerin yerini, çok olasılıklı, birden fazla doğruyu ve çözümü içeren açıklamalar almış, reaksiyoner modellere dayalı açıklamalar da giderek etkisini yitirmiştir.

Arkeolojik araştırmaları yönlendiren kuramsal yaklaşımlardaki bu değişim Anadolu arkeolojisi üzerinde de etkisini göstermiştir. Yukarıda kısaca belirtildiği gibi uzun süre Doğu Akdeniz-Levant ve Mezopotamya kùltür bölgesinin taşrası olarak görülen Anadolu yeniden ilgi odağı haline gelmeye başlamıştır. Anadolu’da 1960’lı yılların sonunda durma noktasına gelen tarihöncesi araştırmalar yeniden artmış⁷, özellikle son 10-15 yıl içinde Neolitik dönemi kapsayan bir çok yeni kazı yapılmıştır. Güneydoğu ve Orta Anadolu’nun Neolitik dönemleri ile ilgili olarak meydana gelen önemli atılımların yanı sıra, Güneydoğu Avrupa ile bağlantı noktasını oluşturan Marmara ve Trakya bölgelerinde de başlayan çalışmalar, iki kıta arasındaki ilişkilerin tümü ile gözden geçirilmesini zorunlu duruma getirmiştir. Anadolu arkeolojisinde son yıllarda ortaya çıkan yeni sonuçları burada özet olarak bile vermeye olanak yoktur⁸, bu nedenle burada yalnızca Yakın Doğu kùltürlerinin Avrupa ile temas noktasını oluşturan Marmara-Trakya bölgesi üzerinde durmakla yetineceğiz.

Uzun yıllar ihmal edilmiş olan Trakya ve Marmara bölgelerinde, bu bilgi eksikliğini gidermek amacı ile İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı tarafından 1980 yılında bir araştırma projesi başlatılmış, olumlu sonuçların alınması üzerine projenin kapsamı genişlemiştir⁹; proje halen de sürmektedir. Bu proje çerçevesinde kapsamlı yüzey araştırmalarının yanı sıra İstanbul Yarımburgaz Mağarası, Pendik, Tekirdağ Menekşe Çatağı, Toptepe, Kırklareli Tilkiburnu, Taşlıcabayır, Aşağı Pınar, Kanlıgeçit ile Edirne Hoca Çeşme höyüklerinde arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Bölgeye olan ilgi bu proje ile sınırlı kalmamış, Güney Marmara bölgesinde de uzun süre için duran arkeolojik çalışmalar J.Roodenberg’in Ilıpınar, Hacılar-tepe ve Menteşe, M.Korfmann’ın Beşik-tepe, Kumtepe ve Troya, H.Hüryılmaz’ın Bozcaada-Yenibademli kazıları ile yeniden başlamıştır. Kuşkusuz kùltür tarihi açısından bu denli önem taşıyan bir bölge için, yapılmış ya da halen sürmekte olan çalışmalar çok yetersizdir. Bu çalışmalarla bölgedeki kùltür sürecinin ancak ham iskeleti o da bazı eksiklerle kurulabilmiştir. Kültürel gelişim sürecinin tam olarak anlaşılabilmesi için daha bir çok kazı ve araştırma yapılması gereklidir

Neolitik Çağ - Trakya’da Tarımcı Topluluklar

“Neolitik” olarak tanımlanan çiftçiliğe dayalı köy yaşamının Avrupa’da ilk olarak nerede ve nasıl başladığı sorusu, yayılımcı ve bağımsız gelişme modellerinin savunucuları arasında yıllarca tartışılmış, her iki görüşü de savunanlar tek doğrulu bir çözüm bulmaya yönelik kanıtlar ileri sürdüğünden, bu tartışmalardan ikna edici bir sonuç çıkmamıştı. Tartışmaların süregelmesinde kuşkusuz, iki bölge arasındaki temas noktalarını oluşturan Marmara, Trakya ve Ege bölgelerinden hiç bir arkeolojik verinin gelmeyişi, somut verilerin bulunmayışı da etkili olmuştur. Nitekim, uzun yıllar Anadolu’da Göller Bölgesinin batısında Neolitik dönemi kapsayan hiç bir kazı yapılmamıştı.

İlk Çiftçi Köy Topluluklarının Güneydoğu Avrupa ve Ege'de, dolayısı ile de Avrupa kıtasında ortaya çıkışı ile ilgili sorunların çözümünü, yalnızca bu bölge içinde aramak doğru değildir. Bu sorun, ancak Yakın Doğu ve Anadolu'daki gelişme süreci ile birlikte ele alındığında gereğince anlaşılabilir. Çünkü, Neolitik olarak tanımlanan ilk çiftçi köy topluluklarının Anadolu ve Yakın Doğu'daki başlangıcı, Ege ve Balkanlara göre 3 bin yıl daha eskidir. Yerleşik yaşam Yakın Doğu'da M.Ö. 9. bin yılın başlarında ortaya çıkmış, Orta Anadolu'da da buna koşut bir gelişme olmuştur. Buna karşılık kıta Yunanistan'ın da dahil olmak üzere Balkanlarda bilinen en eski köy yerleşmelerinin tarihi ancak M.Ö. 7. bin yıllarının başlarına kadar inmektedir. Ayrıca, gerek Anadolu ve gerekse Yakın Doğu'da Neolitik kültürlerin gelişimi, gezginci avcı-toplayıcı yaşamdan besin üretimine, yerleşik düzene nasıl ve hangi koşullarda geçildiği tüm aşamaları ile artık daha iyi bilinmektedir. Buna karşılık, Avrupa'dan bilinen en eski tarımcı köy topluluklarında bile, Neolitik yaşam gelişkin ögeler ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. En eski çiftçi topluluklarının bulunduğu Yunanistan ve Ege adalarındaki yerleşmelerde Neolitik kültürü oluşturan evcil hayvan, tarıma alınmış bitki, çanak çömlek yapımı gibi ögelere, öncülleri olmadan gelişkin olarak rastlanır. Bu ilk Neolitik toplulukların kullanmış olduğu teknolojiler de, o bölgelerin yerel Mezolitik, avcı-balıkçı toplulukların kullandıklarından çok farklı özelliklere sahiptir. Buna ek olarak çiftçiliğin temelini oluşturan bitki ve hayvanların bu bölgelerde yabanıl atalarının bulunmayışı, artık Ege ve Güneydoğu Avrupa Neolitiğinin Doğu kökeni üzerindeki tüm kuşkuları ortadan kaldırmış¹⁰, tartışma Neolitik ögelerin batıya nasıl aktarıldığı ve bu süreç içinde ortaya çıkan sorunlara yönelmiştir. Son yıllarda göç, bilgi ve mal aktarımı, kültürel etkileşim seçenekleri üzerinde yoğun bir tartışma açılmış, ayrıca ilk tarımcı topluluklar ile yerli avcı-balıkçılar arasında ne tür bir denge kurulabileceği üzerinde durulmuştur¹¹.

Çiftçiliğe dayalı yaşamın Anadolu'dan Güneydoğu Avrupa'ya aktarılmasında Marmara-Trakya bölgesinin yeri üzerine, bundan on yıl kadar öncede bir değerlendirme yapmıştık (Özdoğan 1989). Bu değerlendirme, o döneme kadar bölgede gerçekleştirilmiş olan Fikirtepe, Pendik ve Yarımburgaz kazılarında elde edilen sonuçlara göre yapılmış, sorunun çözümüne katkıda bulunmasa bile, hiç değilse Marmara bölgesinin, sanıldığı gibi Neolitik dönemde boş olmadığını göstermişti. Son on yıl içinde Marmara-Trakya bölgesinde bir çok yeni çalışma yapılmış, özellikle Orhangazi-Ilıpınar, Enez-Hoca Çeşme, Kırklareli-Aşağı Pınar kazıları ile İstanbul-Pendik'te yeni yapılan çalışmalar, yukarıda kısaca değinilen Güneydoğu Avrupa'da tarımcı köy topluluklarının başlangıç aşamaları ile ilgili sorunların çözümüne önemli katkıda bulunmuştur¹². Bu çalışmalarda elde edilen sonuçların sorunu tam olarak çözdiğünü söylemeye olanak yoktur, ancak hiç değilse Neolitik Çağ içindeki gelişimin sanıldığından daha karmaşık olduğu, farklı modellerin var olduğu anlaşılmış, tartışmalara esas olacak somut veriler ortaya çıkmıştır.

Hoca Çeşme Kazısı

Hoca Çeşme Edirne ili, Enez ilçesinin 7 km doğusunda, Ege Denizinden 5 km kadar içerde, Meriç deltasına hakim bir doğal kayalığın üzerindedir. Yerleşme ilk olarak Enez kazı ekibi tarafından saptanmış¹³, 1991-1993 yılları arasında da ekibimiz tarafından kazılmıştır. Yaklaşık olarak 70 x 90 m. boyutlarında küçük bir yerleşme olan Hoca Çeşme, kazıdan kısa bir süre önce oldukça tahrip edilmiş, güney yamacı Enez-Keşan karayolu tarafından kesilmiş, 2-3 m. kadar olan höyük dolgunun üst kısmı yoğun tarım nedeni ile kısmen akmış, kısmen de karışmıştır. Bu tahribattan höyüğün en eski kültür katlarını oluşturan Neolitik Çağ dolguları kurtulmuş, Kalkolitik döneme ait olan yerleşme katları ise, sınırlı bazı kesimler dışında, tümü ile karışmıştır. Gerek yüzey

bulguları, gerekse karışık dolgudan gelen malzeme Hoca Çeşme'deki yerleşimin Neolitik Çağda başladığını ve Orta Kalkolitik Çağ içinde sona erdiğini göstermiştir. Hoca Çeşme'de tabakalanmış olarak Neolitik Çağa tarihlenen, eskiden yeniye doğru IV-II evre olarak tanımlanan üç aşama saptanmış, en üstteki Kalkolitik Çağa ait karışık dolgu ise I Evre olarak adlandırılmıştır. Ancak, malzemesinin tipolojik ayrımı, Kalkolitik Çağ içinde en az üç, olasılıkla dört ayrı dönemin temsil edildiğini göstermiştir.

Hoca Çeşme kazılarının bölgenin kültür tarihine yapmış olduğu en önemli katkı, Balkan Neolitik kültürlerinin ön aşamalarını ve Anadolu kültürleri ile olan bağlantısını vermiş olmasıdır. Yukarıda da kısaca değinildiği gibi Neolitik dönem kültürleri Güneydoğu Avrupa'daki bilinen en eski yerleşmelerde bile gelişkin özellikler ile karşımıza çıkmakta, bu çiftçi kültürün gelişim aşamaları bilinmemekteydi. Bulgaristan'da Karanovo I, Yunanistan'da Klasik Sesklo, Batı Balkanlarda Starčevo, Kuzey Balkanlarda ise Köröş-Criş kültürleri olarak bilinen bu dönem, hemen hemen her yerde kırmızı üzerine beyaz boya bezemeli çanak çömleği ile tanınmaktadır¹⁴. Bölgenin Anadolu'ya daha yakın olan kesimlerinde, Ege ve Yunanistan'da boya bezemesiz monokrom çanak çömleğin kullanıldığı daha eski bir evrenin varlığı bilinmektedir. İlk önceleri Teselya'da Sesklo kazıları ile tanındığı için Sesklo öncesi olarak tanımlanan bu dönem, buluntu yerlerinin sayısının artması ile son zamanlarda "Monokrom Evre" olarak adlandırılmıştır¹⁵. Son yıllarda Bulgaristan'da da benzer bir gelişme olmuş, bu bölgede de boya bezemesiz monokrom evrenin varlığını gösteren, Koprivets, Polyanitsa ve Krainitsi gibi üç yerleşme yeri saptanmıştır¹⁶.

Balkan İlk Neolitik kültürlerinin belirleyici ögesi olan kırmızı üstüne beyaz boya bezemeli çanak çömleğe Hoca Çeşme Neolitiğinin en son döneminde, II Evrede rastlanmıştır (resim 5). Hoca Çeşme'de

bulunmuş olan beyaz boya bezemeliler özellikle Bulgaristan Karanovo I döneminden bilinen parçalar ile yakından benzeşmektedir. Bunlarla birlikte Klasik Sesklo özellikleri taşıyan bir boya bezemeli tür de vardır. Çanak çömleğin yanı sıra, Hoca Çeşme II buluntu topluluğunun diğer ögeleri de Balkan İlk Neolitik kültürleri ile tam olarak benzeşmektedir. Bu durumu ile Hoca Çeşme II. Evresi Balkan İlk Neolitik kültürlerinin, Anadolu'ya en yakın bilinen yerleşmesi olmaktadır. 1997 yılında, aşağıda değinilecek olan Kırklareli Aşağı Pınar kazısında da kırmızı üzerine beyaz boya bezemeli parçalara rastlanmıştır, ancak henüz bu döneme ait olan kültür katına inilmemiştir.

Hoca Çeşme'de II. tabakanın altındaki III, ve IV. Evreler ise oldukça ilginç bir gelişim gösterir. Bunlardan, hemen anakayanın üzerine oturan en eski evre, IV. evre, Trakya ve Güneydoğu Avrupa'ya tümü ile yabancı olan ve belirgin Anadolu özellikleri gösteren bir buluntu topluluğu vermiştir. Bu dönemin elde çok özenli olarak yapılmış olan, siyah ya da kırmızı parlak açkılı (resim 4) çanak çömleği İç Anadolu ve özellikle Göller Bölgesi Son Neolitik Çağ malzemesi ile yakından benzeşmektedir. Kap biçimleri arasında daha çok dikey tüp biçimli tutamaklı açık kâse ya da kısa boyunlu çömlekler yaygındır (resim 3); ender olan bezemeli kaplarda da bezek olarak sığ çiziler, üçgen baskı ya da kabartma olarak sarmallar ile insan ya da hayvan biçimli eklentiler kullanılmıştır. Sayıca az sayıda da olsa, gene Göller Bölgesinden bilinen hayvan biçimli kapların benzerlerine de rastlanır. Göller bölgesi ile yapılan ayrıntılı karşılaştırmalar (Karul 1995) en yakın benzerliğin Kuruçay XIII. tabaka ile olduğunu göstermiştir. Mimari dışındaki diğer küçük buluntular da tümü ile Anadolu'dan bilinen özellikleri yansıtmaktadır.

Hoca Çeşme IV. Evre çanak çömleği, bazı değişiklikler ile III. Evrede de devam etmiştir. Ancak bu evrede, görece olarak daha kaba yapılmış olan parçaların sayısı

artmış, özellikle kapların dip, kaide gibi kısımlarında yeni öğeler ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu evrede, sayıca az da olsa basit boya bezekli örnekler rastlanır. Üçgen dizileri, düz bantlar gibi geometrik bezeklerin kullanıldığı bu örneklerde uygulanan bezeme tekniği Teselya'dan bilinen Ön Sesklo kültüründeki örnekler ile yakından benzer. Yukarda sözü edilmiş olan Hoca Çeşme II. Evre çanak çömleği de aynı geleneğin devamıdır; bu özellikle kırmızı astarlı mallarda ve kap biçimlerinde açık olarak izlenir.

Burada kısaca özetlendiği gibi Hoca Çeşme Neolitik çanak çömleği, IV. Evrede tümü ile Anadolu türü bir buluntu topluluğu olarak başlamış, II. Evreye kadar kendi içinde gelişerek Balkanlara özgü olan türleri ortaya çıkartmıştır. Bu bakımdan Hoca Çeşme'yi Anadolu kökenli bir topluluğun yerel koşullara uyumu olarak yorumlayabiliriz.

Hoca Çeşme'nin ilginç özelliklerinden biri de mimarisidir (Çizim 2). IV. ve III. Evrelerde görülen mimari tümü ile yuvarlak planlı ahşap yapılardan oluşmuştur (Resim 1). Yaklaşık olarak 4-5 metre çapında olan bu yapıların, Fikirtepe kültüründe görülen ve gene yuvarlak ya da söbe planlı olan kulübeler gibi basit yapılar olmadığı, oldukça özenli, kulübeden çok ev niteliği taşıdığı görülmektedir. Hoca Çeşme'nin en alt tabakasındaki yapılar anakayanın içine yerleştirilmiştir. Yapım için kaya yüzeyi düzletilmiş, ve 4-5 m çapındaki bir alan, 20-30 cm kadar oyulmuştur. Yapının iç kısmını oluşturduğu anlaşılan bu çukurun çevresine, gene kaya yüzeyine oyulmuş durumda bir dizi kazık yeri vardır. Yapıların orta kısmında, depo amacı ile kullanıldığı anlaşılan ve derinliği 1 m yi geçen, gene kayaya oyulmuş bir çukur bulunmaktadır. Bunun üzerinde ki III. evrede gene yuvarlak yapılar görülür; bunların tabanları hafif kil sıvalı, yapının çeperini belirliyen direk yerleri ise yerleştirilmiş taşlar ile belirlenmiş yuvalar şeklindedir. Bu evrede, çapı 9-10 m kadar olan, diğerlerinden daha büyük ve

özenli biçimlendirilmiş bir yapı daha vardır. Çeperi büyük yassı taşlar ile sınırlanmış olan bu yapının tabanı, killi bir harç içine oturtulmuş minik taşlarla kaplanmış, bunun üzeri de kil-kireç karışımı bir toprakla kalın bir şekilde sıvanıp açkılanmıştır. En az iki tamir evresi olan bu büyük yapının ilk tabanı sarı, diğeri ise kırmızı boyalı olarak bulunmuştur. Gerek IV. ve gerekse II. evrede evlerin üst yapısının ahşap direklerle desteklenmiş dal-örgü şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. II. evrede ise mimaride önemli bir değişim izlenir, yuvarlak planlı yapı tipi yerini dörtgen planlı, ancak gene ahşap yapılara bırakmıştır. Bu evrede, dal-örgü şeklindeki duvarların yüzü kalın killi bir toprakla sıvanmış, mekan içlerinde de yükseltilmiş zeminli ocak ve ışıklar kullanılmıştır.

Hoca Çeşme Neolitik Çağ yerleşmesindeki en önemli kalıntı yerleşmeyi çevreleyen büyük taş duvardır (resim 2). Bu çevre duvarının ilk olarak IV. Evrede yapıldığı, bazı ufak değişikliklerle duvarın varlığını III. evrenin sonuna kadar sürdürdüğü, I. evre içinde de tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Duvar yapım tekniği açısından da ilginç özellikler sergilemektedir. İlk yapıldığında, duvarın oturacağı kesimde, anakayanın yüzeyi duvarın her iki tarafında birer metrelik bir bant bırakacak şekilde düzletilmiştir. Duvarın alt sırasında, boyu 70-80 cm kadar olan büyük bloklar kullanılmış, üst kısmı ise daha küçük taşlarla yükseltilmiştir. Duvarın iç yüzü boyunca anakayanın düzletilmiş olan kısmında, gene kayaya oyulmuş bir dizi kazık deliği vardır; bu deliklerin duvarın iç kısmı boyunca uzanan ahşap ikinci bir diziye, olasılıkla bir palisada ait olabileceğini düşünmekteyiz. Duvarın yıkıntı molozu içinde kerpiç kalıntılarının bulunmayışı, taş olan alt yapının üstünün de ahşap olarak devam ettiğini göstermektedir. Duvarın kuzey kısmında bulunan ve olasılıkla giriş yerini belirleyen açıklığın, olasılıkla II. Evrede, örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Ahşap ve dal-örgü yapılardan oluşan bu denli küçük bir yerleşimin, gerçek anlamda "sur" olarak tanımlanabilecek bir taş duvar ile çevrilmiş olması ilginçtir. Surun varlığı kadar, iç kısmında çok sayıda sapan tanesine rastlanmış olması da Hoca Çeşme'de yerleşenlerin bir saldırı beklentisi içinde olduğunu göstermektedir. Savunma amaçlı duvarların varlığı Anadolu ve Yakın Doğu'daki bir çok Neolitik yerleşmeden bilinmektedir; buna karşılık Balkan İlk Neolitik yerleşmelerinde bu tür duvarlara ait bilinen hiç bir örnek yoktur. Bu da, diğer buluntularda olduğu gibi, Hoca Çeşme'nin bir Anadolu koloni yerleşmesi olduğu şeklindeki görüşümüzü desteklemektedir.

Burda karşımıza çıkan sorun Hoca Çeşme kültürünün Anadolu'nun hangi bölgesinden gelmiş olduğudur. Bu sorunun yanıtlanması, Batı Anadolu ve özellikle Ege bölgesi ile ilgili bilgilerimizin halen çok sınırlı olması nedeni ile, çok güçtür. Kuzeybatı Anadolu'dan bildiğimiz Fikirtepe, Pendik ve Ilıpınar Neolitik kültürleri, Hoca Çeşme'den oldukça farklı özellikler sergilemiştir¹⁷. Bölge ile ilgili bilgilerimiz ne denli sınırlı olursa olsun, Hoca Çeşme gurubunun kökeninin Kuzey Batı Anadolu ve özellikle Doğu Marmara olmadığı kesindir. Yukarda da belirtildiği gibi Hoca Çeşme buluntu topluluğunun en yakın benzerleri İç Anadolu'dan ve özellikle Göller Bölgesinden bilinmektedir. Ancak, Güneydoğu Anadolu dışında en yoğun olarak araştırılmış kesimin de bu bölge olduğu, dolayısı ile bu sonucun araştırmaların dengesiz dağılımından kaynaklanan bir yanılga olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu konu ile ilgili olarak Hoca Çeşme buluntu topluluğuna genel olarak baktığımızda, küçük buluntu ve çanak çömlek envanterinin İç Anadolu ile benzeşmesine karşılık, iki bölgenin mimari geleneklerinin birbirlerinden çok farklı olduğu görülmektedir. Hoca Çeşme'de ortaya çıkan yuvarlak planlı yapı türü, Anadolu'da, Hoca Çeşme'nin başlangıcından 2-3 bin yıl önce terk edilmiş olan bir yapı tipidir. Bu bakımdan da,

Trakya'daki Neolitik kolonizasyon hareketinin kökeni İç Anadolu ya da Göller Bölgesi olsaydı, o bölgelerdeki kerpiç dörtgen yapı türünün de birlikte gelmesi beklenirdi. Bu da bizi, Trakya Neolitik kültürünün kökeninin, İç Anadolu ile buluntu topluluğu ve teknolojisinde birlik gösterecek kadar yakın olan bir başka bölgede aramaya yöneltmiştir. Neolitik döneme ait hiç bir kazı yeri bulunmamasına karşılık, Batı Anadolu ya da Ege Bölgesi, bu durumda tek seçenek olarak kalmaktadır. Göller Bölgesi ile aynı buluntu topluluğunu paylaşacak kadar yakın olan bu bölgede yoğun bir Neolitik dönem iskanının olduğu, son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları ile giderek daha iyi anlaşılmaktadır; nitekim Çanakale yakınlarındaki Coşkuntepe ile Kumtepe'nin en alt tabakasından görülen Hoca Çeşme türü çanak çömlek, ile İzmir-Aydın çevresindeki yeni buluntular da bu görüşümüze destekler niteliktedir¹⁸.

Arkeolojik verilerin yanı sıra Hoca Çeşme kültürünün tarihlendirilmesine olarak sağlayan bir dizi 14 C tarihi vardır:

Evre IV : G.Ö. 7637 ± 43 (Bln - 4609),
G.Ö. 7496 ± (69 Hd 16725-119145)
G.Ö 7360 ± 35 (GrN 19779)
G.Ö 7200 ± 180 (GrN 19355),

Evre III:
G.Ö 7135 ± 270 (GrN 19357)
G.Ö 6920 ± 90 (GrN-19780)
G.Ö 6960 ± 65 (GrN 19311)
G.Ö 6900 ± 110 (GrN-19781)

Evre II :
G.Ö 6890 ± 280 (GrN 19310)
G.Ö 6890 ± 60 (GrN-19782)
G.Ö 6520 ± 110 (GrN 19356)

Bu verilere göre, Hoca Çeşmenin en eski Neolitik tabakalarının uyarlanmış radyoaktif yaşı M.Ö. 6400-6300 yıllarına, III. Evreninki M.Ö. 6200-6000, II. Evreninki ise M.Ö. 5800-5600 yıllarına gelmektedir. Bu tarihler, arkeolojik verilere göre Hoca Çeşme II. Evre ile Bulgaristan İlk Neolitik

Çağ kültürleri ve özellikle Karanovo I¹⁹ yapmış olduğumuz eşleşmeye tam olarak uymaktadır. Yunanistan'da Sesklo için ileri sürülen tarihlerin de G.Ö. 7200-7400 , Ön Sesklo ve Monokrom Evresi tarihlerinin de G.Ö.7600-7500 civarında olduğu düşünülürse, gene arkeolojik verilere göre Hoca Çeşme III ve IV. Evreler için yapmış olduğumuz yaş belirlemelerinin de bunlarla uyumlu olduğu görülür. Anadolu'da bu döneme ait mutlak yaş belirlemelerinin çok az olması, yukarıda belirtilen genel benzetmeler dışında daha kesin bir eşleştirme yapılmasını güçleştirmektedir.

Belirtilmiş olduğu gibi Ilıpınar'da bulunmuş olan çanak çömlek gurupları ile Hoca Çeşme arasında benzerlik kurmak güçtür. Hoca Çeşme IV. ve III. 14 C tarihlerinin Ilıpınar X-VII ile yakınlık gösterdiği göz önüne alınırsa (Roodenberg 1995:172), hiç değilse şimdilik, Doğu ve Batı Marmara bölgelerinde farklı kültürel modellerin geliştiğini düşünebiliriz. Bu görüşümüzü Fikirtepe kültürü ile ilgili buluntular da destekler niteliktedir. Marmara kıyılarında tarım, hayvancılık ve çanak çömlek yapımı gibi Neolitik öğeleri öğrenen, ancak yerel yaşam biçimleri ve teknolojilerini koruyan topluluklar varken, iç kesimlerde Anadolu gelenekli toplulukların izlerine rastlanmaktadır. Nitekim Marmara kıyılarındaki Fikirtepe ve Pendik yerleşmelerinde avcılığın, balıkçılığın ağırlıklı olduğu bir beslenme, Mezolitik Ağaçlı gelenekli çakmaktaşı alet teknolojisi, dallardan yapılma çukur tabanlı kulübelere varken, bunların çağdaşı olan ve aynı tür çanak çömleğin kullanıldığı Ilıpınar'da yapılar dörtgen planlı, çakmaktaşı endüstrisi de tümü ile farklı olarak büyük dilgilerden oluşmaktadır. Beslenmede de iki bölgenin arasında önemli farklar vardır: Fikirtepe av ve su ürünleri, Ilıpınar ise evcil hayvan ağırlıklıdır (Buitenhuis 1995). Görüldüğü kadarı ile, Neolitik yaşam biçiminin batıya yayılmasında en az üç ayrı model izlenmektedir: Fikirtepe-Pendik yerli avcı balıkçıların akültürasyonunu, Ilıpınar doğrudan etkileşimi, Hoca Çeşme ise kolonizasyonu gösterir.

Trakya'da İlk ve Orta Kalkolitik Çağ

Trakya'da yapmış olduğumuz çalışmalar Kalkolitik Çağ içindeki gelişmelerin iki bölümde ele alınması gerektiğini göstermiştir²⁰. Bunların ilki Bulgaristan'da Karanovo III ve IV dönemi ile belirlenen, ve genel Balkan kronolojisinde "Vinça dönemi" olarak da bilinen süreci, ikincisi ise Karanovo V ve VI, Meriç ve Gumelnitsa kültürlerini içermektedir. Bölgenin Kalkolitik Çağları ile ilgili bilgilerimiz yalnızca Trakya'daki kazı ve yüzey araştırmaları ile sınırlı değildir. Son yıllarda İznik, Eskişehir ve Çanakkale bölgelerinde yapılan çalışmalar da bu dönemdeki gelişmelere ışık tutan yeni bilgiyi ortaya çıkartmıştır. Bölgenin Kalkolitik Çağ kültürleri ile ilgili ilk somut veri Yarımburgaz mağarasındaki kazılarda, 4 - 2. tabakalardan elde edilmiştir²¹. Ancak, Yarımburgaz'daki yeleşimin sürekli olmadığı, özellikle mağaranın Neolitik Çağa ait 5. tabakası ile 4. 4 ile de 3. tabakalar arasında boşluk olduğu anlaşılmaktadır. Gene de, aradaki kesintilere rağmen, tabakaların düzenli olarak sıralanması, bölgedeki Kalkolitik kültür sürecini ilk kez tanıtmıştı. Yarımburgaz silsilesini şu şekilde özetleyebiliriz:

Yarımburgaz 5; 14 C tarihi G.Ö. . 7330 ± 60 (GrN 15529) : Kırmızı renkli astarlı, açık kılı malları, Hoca Çeşme IV-III çanak çömleği ile benzeşmektedir.

Yarımburgaz 4; 14 C tarihi G.Ö. 6650 ±280 (GrN 18745): Bu evrede, kırmızı astarlı çanak çömleğin yerini koyu renkli mallar almıştır. Daha çok küresel gövdeli boyunlu kapların görüldüğü bu evre özellikle zengin ve girift bezemesi ile belirlenir. Kazıma, oyma ve baskı şeklinde yapılan bezemede iki farklı üslup göze çarpar, bunların biri, ve daha yaygın olanı girift geometrik bezeme, diğeri ise kıvrık çizgi ve nokta-baskılardır. Bu ikinci grup ilginç bir şekilde Orta Avrupa'nın en eski Neolitik kültürü olan "Linear Band Keramik" gurubunu anımsatmaktadır. Her ne kadar 14 C tarihleri birbirlerinden

150-200 yıl kadar farklı ise de, Yarımburgaz'ın 4. tabakası Ilıpınar VIII ile tam olarak benzeşmektedir.

Yarımburgaz 3 ve 2. ; C 14 tarihleri G.Ö. 6880 ± 90 (GrN 15528), 7130 ± 90 (GrN-18744): Bu tabakalarda da koyu renkli açık kılı çanak çömlek görülür, ancak kap biçimleri ve bezeme önceki evreye göre tümü ile değişmiştir. Çanak çömlekte özellikle omurgalı karınlar, uzun boyunlu çömlekler ile karın kısmı keskin dönüşlü kaseler belirgindir. İçi beyaz dolgulu çizi olarak yapılan bezemede daha basit düz çizgilerden yararlanılmıştır. Çanak çömlek genel olarak Balkanlarda Erken Vinça, Karanovo III dönemi ile benzeşir; Yarımburgaz silsilesinde saptanan en yeni malzeme Bulgaristan'da Karanovo IV döneminin ilk safhalarına tarihlenir.

Doğu Marmara'da sürdürülmekte olan Ilıpınar kazıları²² Doğu ve Güney Marmara bölgeleri için en uzun ve güvenilir tabakalanma sürecini vermiştir. Ilıpınar'ın en eski evresi olan X. tabaka Fikirtepe kültürünü vermiştir; Ilıpınar V. ise, Yarımburgaz'ın 2. tabakası gibi Vinça kültürünün ilk dönemlerini yansıtmaktadır. Bu bakımdan Ilıpınar kazılarının, bölgede Fikirtepe, Pendik ve Yarımburgaz kazılarında saptanmış olan kültürlerin sıralanmasını kanıtladığı, ve ayrıca aradaki boşlukları da tamamladığı söylenebilir.

Kalkolitik dönemle ilgili olarak bölgede yapmış olduğumuz bir diğer kazı da Toptepe'dir. Bir tatil sitesinin yapımı için hemen hemen tümü ile tahrip edilmiş olan bu höyüğün, tahribattan kurtulan en alt dolgusunda yapmış olduğumuz kurtarma kazılarında 5 kültür katı saptanmıştır²³. Bunlardan 1. tabaka olarak tanımladığımız, tahribattan arta kalan kısmın üstünde, yukardan inen, Son Kalkolitik Çağa tarihlenen ve Bulgaristan kronolojisinde Karanovo VI-Gumelnitsa türü çanak çömlek veren çukurlardır. Bunun altındaki 2-5. tabakalar ise, "Toptepe Kültürü" olarak tanımladığımız (resim 8), Yarımburgaz'ın en üst kültür katından da

tanınan, Bulgaristan kronolojisinde Karanovo IV'ün erken kısmına, tarihlenen buluntular vermiştir. Toptepe buluntu topluluğu Batı Trakya Paradimi kültürü ile de yakından benzeşmektedir.

Toptepe 5. tabakada saptanan bir yapı (resim 6) gerek mimari özellikleri, gerek vermiş olduğu buluntular açısından önem taşır. İki odalı olan bu yapının büyük odasında, bu dönemde Trakya bölgesinin diğer bölgeler ile olan ilişkisini belirlemek açısından önem taşıyan insan biçimli bir kap bulunmuştur (resim 7). Yaklaşık 1 m. yüksekliğinde, kısa ayaklar üzerinde yükselen dörtgen biçimli gövdesi ve kısa bir boynu olan bu kap, ellerini göğsünde kavuşmuş olan bir kadını simgelemektedir. Kadının yüzü, saçları ve giysisi kırmızı boya ile betimlenmiştir. Bu kabın en yakın benzerlerine Orta Tuna bölgesinde, Erken Tisza-Kökenydob kültürlerinde rastlanır (Raczky 1987). Toptepe kültürünün 14 C tarihleri G.Ö. 6300-6150 yılları arasında toplanmaktadır.

Burada kısaca özetlenen²⁴ çalışmaların yanı sıra, Kalkolitik dönemle ilgili en somut veriler, son yıllarda Trakya'da sürdürmekte olduğumuz, Doğu Trakya'nın bilinen en büyük tarihöncesi yerleşim yeri olan Aşağı Pınar kazılarından elde edilmiştir:

Aşağıpınar Kazısı

Aşağı Pınar Doğu Trakya'nın orta kesiminde, Istranca Dağlarının güney eteğinde, Kırklareli il merkezinin 500 metre kadar güneyindedir. 1993 yılında başlayan ve halen sürmekte olan çalışmalar, İstanbul Üniversitesi ile Alman Arkeoloji Enstitülerinin ortak projesi olarak yürütülmektedir²⁵. Aşağı Pınar'da beş yıllık kazı döneminde yaklaşık iki bin metrekare alan açılmış (resim 9, çizim 3) ve Neolitik dönemden Orta Kalkolitik Çağın bitimine kadar olan süreci yansıtan kültür katları ortaya çıkartılmıştır. Halen Neolitik Çağa çok sınırlı bir alan içinde girilmiş, buna karşılık Orta Kalkolitik Çağ için

Balkanlarda en geniş olarak açılmış ve en iyi belgelenmiş kazı yeri durumuna gelmiştir. Aşağı Pınar'da ortaya çıkan kültür katları ve bunların kültürel ilişkileri şu şekilde özetlenebilir:

1. tabaka : Aşağı Pınar'daki tarihöncesi döneme ait en son kültür katı İlk Demir Çağ çukurları tarafından çok tahrip edilmiş durumda bulunmuştur. Bu nedenle bu dönemin mimarisi ile ilgili olarak fazla bilgi edinilememiştir; çanak çömlek Bulgaristan kronolojisinde Karanovo IV son evresine, erken Meriç kültürüne aittir. Bu tabakadan 14 C tarihleri olmamasına rağmen, G.Ö. 5800 yıllarına tarihlendirilmiştir.

2. tabaka : Yer yer Demir Çağ çukurları tarafından tahrip olmasına karşılık mimari ve yerleşim düzeni saptanabilmiştir. İki mekandan oluşan yapılar, aralarında geniş açık alanlar da bırakarak oldukça düzgün sıralar oluşturmaktadır. Yerleşmeyi sınırlayan bir çevre duvarının izlerine 1997 yılında rastlanmıştır, ancak henüz tam olarak açılmamıştır. Yapılar tümü ile ahşap ve dallardan yapılmış, ancak taşıyıcı sistemde büyük direkler kullanılmamıştır (resim 10). Ev tabanlarının da ahşap olduğu, ancak ışık, ocak ve fırın platformalarının etrafının sıvandığı görülmüştür²⁶. Mekan içlerinde, büyük kil levhalardan yapılmış çok sayıda yuvarlak ya da dörtgen biçimli ambarlar vardır. Bu tabakanın çanak çömleği tümü ile koyu renklerde, beyaz dolgulu çizi, sıg oluk bezemelidir; Toptepe kültürünün bazı öğelerinin görülmesine karşılık, Bulgaristan kronolojisinde Karanovo IV'ün orta ve kısmen son kısmı ile tam olarak benzer.

2. tabakada oldukça zengin bir insan heykelciği çeşitlemesi saptanmıştır, heykelcikler genellikle yassı gövdeli ve silindirdir başlıdır. Baş kısmında kulak ve burun abartılı olarak betimlenmiş, buna karşılık ağız, hiç bir figüründe gösterilmemiştir. Bu heykelciklerin yanı sıra, daha büyük, insan biçimli kaplar da bulunmuştur. 1997 kazı mevsiminde 2. tabakaya ait bir yapının içinde bulunan ve daha önce

yayınlanmamış olan iki antropomorfik kabı, tarihlendirme açısından önem taşıdıkları için, burada kısaca da olsa tanıtmakta yarar vardır. Bunların ilki çift gövdeli, kısa boyunlu kadın biçimli bir kaptır (resim 18). Boyun kısmında kadının üçgen biçimli yüzü, üst gövdede göğüs ve kolları kabartma olarak betimlenmiştir. Ayrıca gövdede gene kabartma olarak yapılmış insan figürleri de bulunmaktadır. Bunlardan üst gövdedeki, el ele tutuşmuş bir kadın ile erkeği göstermektedir. O dönemin inançları ile ilgili olarak her türlü spekülasyon yoruma açık olan bu kabın benzerlerinin de ilginç bir dağılımı vardır. Bu tür çift gövdeli kaplar yalnızca Anadolu'da Hacılar I'den bilinmektedir (Mellaart 1970:69), buna karşılık üzerinde insan kabartması olan kaplara Orta Anadolu'da Köşk Höyük'den Balkanlarda Orta Tuna havzasına kadar çok geniş bir alanda rastlanmaktadır²⁷. İkinci kap ise daha küçük boyutlu olmasına karşılık çok özenle yapıp bezenmiştir; Dört ayaklı ve yüksek arkalı bir iskemlede oturan, ellerini göğsünde birleştirmiş, uzun etekli bir giysisi olan erkek figürünü betimlemektedir (resim 19). Giysisi, omuzlarından sarkan örtüsü ile iskemlenin arkılığı sıg çizikler ile bezenmiştir. Yalnızca baş kısmı eksik olan bu figürün benzerleri, Toptepe kabında olduğu gibi yalnızca Orta Tuna bölgesinde Erken Tisza kültürlerinde bilinmektedir. Toptepe kazısında olduğu gibi Aşağı Pınar da, Doğu Trakya bölgesinin Kalkolitik Çağ ortalarında Orta Tuna havzası ile canlı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Bu tabakadan elde edilecek 14 C ölçümleri G.Ö.6150-6000 tarihlerini vermiştir²⁸.

3. tabaka : Yerleşme düzeni ve mimari hemen hemen 2. tabaka ile aynı özellikleri gösterir, ancak yapılar daha seyrek olarak dizilmiştir. Yerleşmenin sınırı henüz saptanamamıştır. Gene koyu renklerin hakim olduğu çanak çömlekte, omurgalı ve yüksek boyunlu çömlekler, geniş ve yayvan çanaklar, içe dönük ağızlı tabaklar, küçük ayaklı ya da kaideli kaplar gibi Vinça kül-

türünün özellikleri hakimdir. Bunlarla birlikte çok sayıda ayaklı, üçgen biçimli kaplar da görülür. Bezeme olarak gene sıg çizi, oluk ve kabartma bezeme vardır. Vinça gelenekli açık çanak çömlekle birlikte bu dönemin özelliği olan "yüzeyi kabalaştırılmış" olarak tanımlanan²⁹ iç yüzeyi açık, dışı kaba bırakılmış, parmak ve diğer aletler ile çizilmiş kaplar da vardır. Aşağı Pınar'da bulunan bu çanak çömlek guru bu Bulgaristan kronolojisinde Karanovo IV erken safhası ile benzerlik gösterir.

Aşağı Pınar 3. tabakada yaygın olarak görülen bir başka çanak çömlek türü de, yukarıda kısaca belirtmiş olan "Toptepe" gelenekli mallardır. Genellikle bol mikalı hamuru olan ve renkleri kurşuni-kahverengi arasında değişen bu grupta, çok sıg çizi ile kırık çizgi bezekleri kullanılmıştır. Bu türün belirleyici kap biçimleri arasında özellikle dar uzun boyunlu, tek kulplu, omurgalı karınlı testiler ile pencereli yüksek kaidesi olan çanaklar sayılabilir.

3. tabaka küçük buluntu topluluğunda da bazı değişiklikler görülür. Yeni öğelerin arasında en ilginç olanı yontmataş aletlerde izlenir: önceki evrelerde daha çok büyük dilgiler ile belirlenen ve az sayıdaki çakmaktaşı aletler, bu dönemde sayıca çok artmanın yanı sıra belirgin olarak mikrolitleşmiştir. Aşağı Pınar'da Mezolitik kültürlerinkine benzeyen minik aletlerin arasında en çok yuvarlak ve önkazırcılara, delicilere, ve trapez, aycık türü geometriklere rastlanır. Buluntu topluluğundaki bir diğer yenilik de büyük boynuz ve kemik aletlerin görülmesidir; bunların arasında boynuz çekiç, delici, kazma türleri en yaygın olanlarıdır. Gene ilginç bir buluntu türü de çok sayıdaki malahit boncuklardır. Yerleşmenin 30 km kadar uzandığı çok zengin bakır ve malahit yataklarından getirildiği anlaşılan ham malahitin soğuk olarak biçimlendirildiği ve bu işlemin yerleşmede yapıldığı bulunan işliklerden anlaşılmaktadır. Yerleşmede öncüler olmadan karşımıza çıkan bu yeni buluntu türleri ve yukarıda değinmiş olduğumuz kuzey Balkanlarla olan benzerlikler,

Trakya'nın bu dönemde kuzeyden bir göç almış olduğunu düşündürmektedir.

Aşağı Pınar'ın bu tabakası için eldeki 14 C tarihleri G.Ö. 6300-6200 yıllarını vermektedir ki bu Toptepe ve Karanovo IV tarihleri ile tam olarak uyumaktadır.

4. tabaka: Yerleşme düzeni aynı olmakla birlikte mimari 3. tabakadan daha farklıdır. Yapılarda taşıyıcı sistem olarak büyük ahşap direkler kullanılmış, ahşap tabanların yerini sıvalı tabanlar almış, mekanların boyutu da büyümüştür. Çanak çömlekte tümü ile Balkanların erken Vinça-Vesselinovo öğeleri hakimdir. Elde ve oldukça özenli olarak yapılan çanak çömleğin hemen hemen tümü siyaha yakın renklerde. Kap biçimlerinde, özellikle çömlek, kâse ve çanaklarda karın ve boyun dönüşleri omurgalıdır. İçten kalınlaştırılmış dudaklı, düz kenarlı ayaklı tabaklar, köşeli kaplar da gene yaygın olarak görülen biçimler arasındadır. Küçük tutamak ya da memeciklerin yanı sıra mahmuzlu kulplar da görülür. Oluk ve yiv bezeme ile içi beyaz dolgulu çiziler en yaygın olarak kullanılan bezeme türleridir. Küçük buluntular arasında özellikle yassı gövdeli heykelcikler ile hayvan başı biçimli kap eklentileri ilginçtir.

Aşağı Pınar 4 Bulgaristan kronolojisinde Karanovo 3 ile eşleşmektedir. Bu tabaka için C 14 tarihleri G.Ö. 6350-6300 arasında toplanmaktadır.

5. tabaka : Gerek mimari, gerek yerleşme düzeni diğer tabakalardan çok farklıdır. Neolitik Çağ ile Kalkolitik Çağ arasındaki geçiş sürecini temsil eden bu evrede, yerleşmeyi çevrelediği sanılan bir hendeğin izlerine de rastlanmıştır. Yapıların duvarları çok incedir; taşıyıcı olan ahşap direkler duvarın dış yüzü boyunca sıralanmış (resim 9), taşıyıcı niteliği olmayan duvar ise, dallardan bir çitin iki yüzünün kalın kil ile sıvanmasından oluşmuştur. Bu yapı tekniği Bulgaristan'da Karanovo I-II dönemi yerleşmelerin hemen hemen tümünden ve Hoca Çeşme II. Evreden de bilinmektedir.

İki odadan oluşan evler çok düzenli bir şekilde dizilmiş, önlerinde yol gibi açıklıklar bırakılmıştır. Evlerin içinde yapıları ambarların yerini depo çukurları almıştır. Genellikle arka odanın ortasında bir ocak bulunur.

Çanak çömlek tümü ile siyah renkli ancak oldukça kaba yapılmıştır. 4. tabakada görülen Vinça öğelerinin ilk başlangıç aşaması olarak yorumlanabilecek niteliktedir. Kesin olmamakla birlikte Bulgaristan kronolojisinde Karanovo II-III geçiş süreci, Proto-Vinça dönemi ile benzeştiği görüşündeyiz 14 C tarihleri G.Ö. 6350-6400 yılları arasındadır.

6. tabaka: Sınırlı bir alanda açılmış olmasına karşılık, şiddetli bir yangın ile tahrip olduğundan yapılar iyi korunmuştur. Büyük ahşapların kullanıldığı, kalın ve sıvalı duvarları olan çok odalı yapıların, birbirlerine bitişik ya da çok yakın olarak yapıldığı, yerleşme düzeninin de diğer tabakalara göre çok farklı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılar plan ve teknik olarak Ilıpınar VI, Karanovo 2 evleri ile tam olarak benzeşmektedir. Çanak çömlekte siyah ve kırmızı astarlı parçalar hemen hemen eş oranlarda görülür. Çok ender olarak kırmızı üstüne beyaz boya bezeme vardır.

Henüz bu tabakadan 14 C tarihi olmasına karşılık, Karanovo II ve Ilıpınar VI ile çağdaş olduğu kabul edilmektedir.

İlk ve Orta Kalkolitik Çağa genel olarak baktığımızda, bölgenin Neolitik kültüründen farklı bir gelişmenin olduğu görülür. Kalkolitik Çağın başlarında, tüm Balkanlar ve Batı Anadolu'da olduğu gibi, "Vinça" özellikleri ile tanınan bu yeni oluşum (Özdoğan 1993), mimari ve yerleşme düzenlerindeki değişikliklerin yanı sıra, çanak çömlekte de, yükseltilmiş ortamda fırınlama tekniğinin yerini indirgenmiş ortamlı fırınların alması, başka bir deyiş ile kırmızı renkli kapların yerini siyah renklilerin alması gibi bir çok değişik öge izlenmektedir. Ancak, Aşağı Pınar silsilesinden de kanıtladığı gibi bu değişiklikler birden olmamıştır. Buluntu

topluluğundaki bu değişimin aşama aşama izlendiği ara dönemler vardır. Vinça kültürünün gelişimini tamamlaması ile birlikte, giderek geniş bir coğrafya içindeki ortak olarak izlenen öğelerin azaldığı, bölgesel farklılıkların arttığı, özellikle Toptepe dönemi ile Anadolu-Güneydoğu Avrupa arasındaki iletişimin yok olduğu görülür. Bunun nedenleri ise şu an için ancak spekülasyon olarak yorumlanabilir.

Son Kalkolitik Çağ ya da Kayıp Dönem

Son Kalkolitik Çağ Anadolu ve Yakın Doğu kadar Balkanlarda da çok ilginç gelişmelerin olduğu bir dönemdir, bu dönemde Anadolu'da Suriye-Mezopotamya kültürlerinin de etkisi ile kentleşme süreci görülür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan başlayan, ve giderek batıya-Ege'ye doğru yayılan kent oluşumu beraberinde yeni bir ekonomik örgütlenme modelini de getirmiştir. Dönemin sonlarına, M.Ö.3200 yıllarına gelindiğinde kent dokusu, örgütlü ticaret, madencilik gibi öğelerin, Kuzeybatı Anadolu'da dahil olmak üzere tüm Ege ve kıta Yunanistan'ına kadar yayıldığı görülür. Buna karşılık olan dönem Balkanlarda Karanovo VI-Kocadermen-Gumelnitsa evresi olarak bilinmektedir. Bu evrede, daha önce kültür bütünlüğü olan Balkanlarda Batı ve Doğu Balkanlar ayrı birer kültür bölgesi oluşturmuş, Doğu Balkanlarda gelişmelerin odağı kuzeye, Tuna deltası çevresi ile Romanya-Moldavya bölgesine kaymıştır. Özellikle Romanya'da Gumelnitsa ile bunun kuzeyindeki yaygın olan Cucuteni kültürlerinde çok hızlı bir gelişim süreci izlenir: yerleşmeler büyümüş, çok zengin bezemesi ve nitelikli yapılmış tekniği olan çanak çömlek ve madencilik gelişmiştir. Ancak bu gelişim, kentleşme ve devletleşme sürecini yansıtan Yakın Doğu-Anadolu modellerinden çok farklıdır; Balkan kültürlerinde kent ve devlet kuruluşunun çekirdeğini oluşturan öğeler, merkezi örgütlenme, tapınak ve ekonomiyi denetleyen bürokratik sistem burada ortaya çıkmamıştır. Olasılıkla step kültürlerindeki

zenginleşme ile gelişen Cucuteni-Gumelnitsa kültürünün izleri güneye doğru inildikçe daha az belirgindir.

Burada kısaca özetlendiği gibi Son Kalkolitik Çağ içinde, M.Ö.3800-3200 yılları arasında Trakya'nın iki yanında, Anadolu ve Balkanlarda çok farklı modeller gelişmiştir. Bu iki farklı sosyo-ekonomik bölgenin arasında kalan Trakya'nın, Son Kalkolitik Çağ içinde tümü ile çevresinden soyutlandığı, her iki kültür oluşum bölgesi için de sınır oluşturduğu görülmektedir. Yüzey araştırmalarında Son Kalkolitik Çağ Anadolu kültürlerini yansıtan hiç bir parçaya Trakya'da rastlanmamıştır. Aynı şekilde Gumelnitsa kültürüne ait izlere de, çok ender olarak ve küçük yerleşimlerde rastlanır. Bulgaristanda höyük dolgularının esas kalınlığını Gumelnitsa dönemi yerleşmelerinin oluşturduğu, yüzey araştırmalarında da en sık olarak rastlanan dönemin bu olduğu göz önüne alınırsa, Doğu Trakya'daki boşluğun araştırma eksikliğinden kaynaklandığını söylemek güçleşir. İlginç olan, Doğu Trakya'da yapmış olduğumuz kazılarda da, tarihcisi yerleşmelerin hep Karanovo IV sonundaki bir yangın katı ile sona ermesi, yüzeyde bile Karanovo V-VI çanak çömleğine rastlanmamış olmasıdır.

Kuşkusuz bin yıla yakın bir dönemi içeren bu süreçte Doğu Trakya'nın tümü ile boş olduğunu düşünmemekteyiz. Gerek bizim ve gerek Trakya Üniversitesinden B. Erdoğan tarafından yapılan yüzey araştırmalarında (Erdoğan 1996) Kuzey Romanya-Moldavya bölgesinden bilinen ve Karanovo V erken evreleri ile çağdaş olan Pre-Cucuteni kültürüne ait yerleşim yerleri bulunmuştur. Tümü ile çok küçük ve höyüklerin dışında olan bu yerleşim yerlerinin niteliği kadar, Pre-Cucuteni malzemesinin bu bölgedeki varlığı da ilginçtir. Gumelnitsa-Karanovo VI dönemine ait parçalara ise yalnızca Toptepe I. evreye ait bir çukurda ve Kanlıgeçit'te, gene bir çukurda rastlanmıştır. Buradaki kısa açıklamalardan da anlaşılacağı gibi M.Ö. 4. bin yılda Trakya'da ne olduğu henüz

kesin olarak belli değildir, Anadolu ve Kuzey Balkanlar ile ilişkinin kesik olduğu ve olasılıkla göçebe çobanlığa dayalı bir yaşamın olduğu söylenebilir.

İlk Tunç Çağ Kentlerle Göçebe Çoban Kültürleri Arasında Trakya

Yukarda kısaca değinildiği gibi M.Ö. 4. bin yıl içinde Anadolu'da kentleşme süreci başlamış ve Trakya bu gelişmenin tümü ile dışında kalmıştı. M.Ö. 3. bin yıl başlarında Balkanlarda Cucuteni-Gumelnitsa-Kocadermen kültürlerinin tümü ile ortadan kalktığı, bir kaç yüz yıl süren ve Çernavoda evresi olarak da bilinen karışık-karanlık bir dönemin yaşandığı bilinmektedir³⁰. Balkanlardaki bütün yerleşmeler bu evrenin başlarında yangın ile tahrip olmuş ve bir daha yerleşilmemiş, zengin bezemesi olan çanak çömlek ve diğer buluntu türleri de ortadan kalkmıştır. İlk Tunç Çağı boyunca genellikle göçebe toplulukların hakim olduğu³¹, bunların arasında da az sayıda, Ezero, Junatsite, Sveti Krilovo, Mihaliç, Diyabovo, Galabovo gibi, olasılıkla pazar niteliği taşıyan merkezlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Kuzeybatı Anadolu'da, Troya'da olduğu gibi küçük kent devletleri ya da merkezler oluşmuş, bunların çevreleyen çok sayıda da küçük yerleşim birimi ortaya çıkmıştır. Anadolu'da gelişen, kentleşmeden devletleşme süreci içine giren bu modelin, ticaret ve ham madde gereksinimi gibi nedenlerle yayılma eğilimine girdiği, sınırlarını zorladığı anlaşılmaktadır.

Trakya'da yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları³² Marmara Denizinin kuzey kıyısı boyunca Anadolu türü çok sayıda höyük yerleşimin olduğunu³³, ancak iç kesimlere girildiğinde bunların ortadan kalktığını göstermiştir. İç kesimlerde ise Anadolu'dan çok farklı, Balkan Ezero kültürü ile benzeşen, kaba el yapımı çanak çömlek³⁴ ile belirlenen küçük düz yerleşmeler bulunmuştur. Bu türe girdiğini sandığımız bir yerleşim yerinde, Kırklareli yakınlarındaki Kanlıgeçit Mevkiinde 1994 yılında başlamış olduğumuz kazı

çalışmaları ise, hiç beklemediğimiz bir şekilde bir Anadolu koloni yerleşmesinin örneğini vermiştir. Sonuçlarının önemi açısından burada Kanlıgeçit kazısını kısaca tanıtmakta yarar vardır.

Kanlıgeçit Kazısı

Kanlıgeçit yerleşmesi Kırklareli il merkezinin hemen güneyinde, Aşağıpınar'ın 400 metre kadar batısındadır. Bu yerleşmede Alman Arkeoloji Enstitüsü ile birlikte ortak yürüttüğümüz proje kapsamında 1994 yılında başlamış olduğumuz kazı çalışmaları halen sürmektedir. Kanlıgeçit'te çapı yaklaşık olarak 60 m. olan, taştan bir sur ile çevrilmiş bir içkale-akropol (resim 20, 21, çizim 4) ile geniş bir alana yayılmış aşağı şehir bulunmuştur. Akropol kısmında, kazıda açıldığı kadarı ile taş temelli bir dizi megaron bulunmakta, megaronları da bir temenos duvarı çevrelemektedir. Megaronların içinde ocak yerleri bulunmuş, temenos ile sur duvarı arasında kalan kesimde ise, bir kaç fırın dışında hiç bir yapı izine rastlanmamıştır. İç kaledeki megaronların yapım tekniği, planları, yerleşme düzeni, temenos ve sur tümü ile Anadolu özellikleri taşımaktadır. Balkan Tunç Çağı içinde, taş temelli olan yapılara hemen hemen hiç rastlanmadığı gibi, megaron planı, taş sur ve yerleşme düzeni de bu bölgeye tümü ile yabancısıdır.

Kanlıgeçit'ten henüz elimizde 14 C tarihleri yoktur. Ancak megaron tabakasından bulmuş olduğumuz çanak çömlek (resim 22) tümü ile İç Anadolu-İç Ege İlk Tunç Çağ III sonunu göstermektedir. Bunların arasında çark yapımı matara gibi bazı parçalar da bulunmaktadır. Megaron tabakasının altına ve aşağı şehire çok sınırlı bir alanda inilmiştir. Ancak megaron tabakasının altında, kırmızı renkli astarı ile belirlenen ve Anadolu İlk Tunç Çağ III başına tarihlenen çanak çömlek, bunun da altında Balkanların yerel Sveti Krilovo-Geç Ezero türü çanak çömlek bulunmuştur. Balkan malzemesi ile birlikte gelen mimari, Bulgaristan'daki çağdaşı yerleşmelerde olduğu gibi ahşaptır.

Kanlıgeçit'in bir Anadolu koloni yerleşmesi olduğu kuşkusuzdur. Bu da, İlk Tunç Çağın sonlarında, Orta Tunç Çağına geçiş süreci içinde Anadolu'da gelişen kent devletlerinin Doğu Trakya'yı kendi sistemlerini, ticaret ağlarını getirmek üzere zorladığını, ancak kısa bir süre tutunduktan sonra bunu sürdüremediklerini göstermiştir. Kanlıgeçit buluntuları Bulgaristan'da Galabovo'da bulunmuş olan ve gene aynı döneme tarihlenen Anadolu-Suriye ithal kapları (Lestakov 1993) ile birlikte ele alındığında bu kolonizasyonun Tunca vadisinden daha da içlere kadar girdiği ortaya çıkar.

SONUÇ

Burada çok kısa da olsa Trakya bölgesinde son yıllarda yapılmış olan çalışmaları özetlemeye ve bunlardan çıkan bazı sonuçların da yorumlanmasına çalıştık. Balkan yarımadasında kazılmış tarihöncesi yerleşme yerlerinin sayısının 500 aşkın olduğu göz önüne alınırsa, Trakya'da yapılmış olan ve sayıları onu bulmayan kazı çalışması ile bölgenin kültür tarihi ile ilgili tüm sorunların çözülmesini beklemek yanlış olacaktır. Hele Trakya gibi bir çok kültür bölgesinin arasındaki kalan ve dolayısı ile de kültürel ilişkilerin çok karmaşık olduğu bir yerde, kesin sonuç alınması için araştırmaların mutlaka sayı bakımından artması gerekmektedir. Bu bakımdan, Trakya'da yapmış olduğumuz çalışmalar, bölgenin kültür tarihini üzerindeki tartışmalara esas olacak ilk somut veriler olarak ele alınmalı, ileri sürdüğümüz bazı sonuç ve yorumların da yeni araştırmalar ile değişebileceği unutulmamalıdır. Kanımızca bunun en güzel örneğini Kanlıgeçit'te bulmuş olduğumuz yerleşme sergilemiş, yüzey buluntularına göre küçük ve önemsiz olarak gördüğümüz yer, Trakya'nın en önemli Tunç Çağ merkezine dönüşmüş, hiç beklemediğimiz kültür ilişkilerinin kanıtlarını ortaya koymuştur. Belki bu çalışmalardan ortaya çıkan en somut sonuç, kültür ilişkilerin yorumlanmasında tek doğrulu çözümlerin olmadığı, çelişkili de olsa çok doğrulu çözümlerin de olabileceğidir.

Katkı Bildirimi

Bu yazının esasını oluşturan malzemenin ortaya çıkması çeşitli kurum ve kuruluşların parasal katkısı ve araştırma ekibinin özverisi ile gerçekleşmiştir. Aşağıda sıralanan kuruluşlara katkıları için teşekkür borçluyuz : National Geographic Society (Trakya yüzey araştırmaları), INSTAP- The Aegean Foundation (Güney Marmara yüzey araştırması, Toptepe ve

NOTLAR

1 Trakya'da daha önceleri, başta A.M.Mansel ve S.A.Kansu olmak üzere az sayıda araştırmacı tarafından başlatılmış, ancak çeşitli nedenlerle yarım kalmış çalışmalar vardır; bölgede daha önce yapılmış olan araştırmalarla ilgili toplu bilgi ve kaynakça için bakınız Özdoğan 1983a.

2 Örneğin Balkanlarda çalışan arkeologların Anadolu bilgileri 1960'lı yılların sonlarındaki Hacılar ve Çatal Höyük ile sınırlı kalmıştır. Artık bilgi aktarımını engelleyen siyasi sorunlar ortadan kalkmış, ancak bu kez de aradan geçen 25 yıl boyunca Anadolu arkeolojisinde biriken bilgiyi öğrenip yeni verilere göre yorumlamak ürktücü bir boyut almıştır. Aynı durum, Anadolu üzerinde uzmanlaşan arkeologlar için de söz konusudur; Balkanlar ve Karadeniz çevresi arkeolojisinde 25-30 yıl içinde meydana gelen köklü değişiklikleri algılamak, nerede ise yeni bir bilim dalını öğrenmeye başlamak kadar güç bir durumdur.

3 Yayılımcı düşünce sisteminin eleştirisi ve Anadolu arkeolojisi üzerindeki etkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Özdoğan 1995, Özdoğan 1996a.

4 Bu değişim süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi ve toplu kaynakça için bakınız Esin 1981, Özdoğan 1996b.

5 Örneğin yayılımcı görüşe hakim olan Ex Oriente Lux'a karşı Ex Balcanae Lux ileri sürülmüştür (Todorova 1978:1).

6 Ancak, birbirinin karşısı olan iki kuramın da sahibi olan Renfrew'un, görüşlerinde meydana gelen bu değişimin nedeni hiç bir zaman açıklanmamış olması ilginçtir.

7 Kuşkusuz Anadolu arkeolojisindeki canlanmanın tek nedeni kuramsal yaklaşımlarda meydana gelen değişiklikler değildir; Güneydoğu Anadolu'da Keban ve Aşağı Fırat arkeolojik kurtarma projelerinde, Nevali Çori gibi beklenmedik önemli buluntu yerlerine rastlanması, Irak ve İran'daki arkeolojik faaliyetlerin durması, Türkiye'de dinamik genç bir arkeolog kuşağın ortaya çıkması da etkili olmuştur.

8 Neolitik dönemle ilgili olarak son gelişmeler için özellikle bakınız Özdoğan 1995, 1996b, Yakar 1991, 1994).

9 Proje kapsamında yapılan çalışmalar ve yayınlar için bakınız Özdoğan 1997a.

10 Ege ve Yunanistan İlk Neolitik kültürleri ile ilgili genel değerlendirme için özellikle bakınız Andel-Runnels 1992, Bloedow 1992, Blumler 1996, Hansen 1992, Runnels 1995.

11 Bu konuda değişik görüşler ile ilgili toplu bilgi için bakınız Budja 1993, Zvelebil 1995.

12 Yarımburgaz, Pendik ve Ilıpınar kazıları ile ilgili bilgiler daha önce bir çok kere yayımlandığından, burada bunlar ile ilgili temel bilgiler yinelenmeyecektir. Pendik kazısı için özellikle Özdoğan 1983b ve Pasinli-Uzunoglu 1994, Ilıpınar için Roodenberg 1993 1995, Yarımburgaz için Özdoğan-Koyunlu 1986, Özdoğan-Miyake-Dede 1991.

13 Enez kazı ekibinin olanaklarından da yararlanarak bize bu çalışmayı gerçekleştirmeye olanağı veren Enez kazı ekibine ve özellikle Dr. S. Başaran ile Prof. Dr.A. Erzen'e teşekkür borçluyuz.

14 Balkan kültürleri ile ilgili toplu bilgi ve kaynakça için özellikle bakınız Bailey-Panayotov 1995, Esin 1981, Lichter 1993, Tringham 1971, Zvelebil 1994,

15 Yunanistan İlk Neolitik kültürleri ve monokrom evre için özellikle bakınız Bloedow 1992, Halstead 1996,

16 Bu dönem için bakınız Özdoğan 1997b, Todorova 1989, 1995.

17 Ancak Pendik'de son yapılan kazı çalışmalarında, Fikirtepe kültürüne ait evlerin üzerinde, Hoca Çeşme çanak çömleğine benzer parçalar veren bir mezarlık tabakası bulunmuştur (Pasinli-Uzunoglu 1994). Kazı örneği bu konuda çok açık olmadığından ve ayrıntılar da henüz yayınlanmadığından kesin bir sonuç çıkartmak güç ise de Hoca Çeşme türü çanak çömleğin, Klasik Fikirtepe kültürünün sona ermesinden sonra Doğu Marmara bölgesine geldiğini düşünebiliriz.

Hoca Çeşme kazıları), İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu, Proje No.su; Sosyal 597 / 171193 ve Proje No. 997 / 090597 (Menekşe Çatağı, Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit kazıları), Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Pendik, Menekşe Çatağı, Kanlıgeçit ve Aşağı Pınar Kazıları), Çanakale Seramik Fabrikaları (Güney Marmara yüzey araştırması), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (Yarımburgaz ve Toptepe kazıları).

Aynı şekilde Yarımburgaz 5. tabakasında bulunmuş olan Hoca Çeşme benzeri olan çanak çömlek parçaları da (Özdoğan-Miyake-Dede 1991) bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

18 Bu bölgeden toplanan ve Hoca Çeşme malzemesi ile benzerlik gösteren yayınlanmamış yüzey buluntularını görmemize olanak sağlayan sayın Prof. Hayat Erkanal ile sayın Dr. Rafet Dinç'e teşekkür borçluyuz.

19 Karanovo I kültürünün uyarlanmış C 14 tarihleri M.Ö. 5800-5600 yılları arasında toplanmaktadır (Bailey-Panayotov 1995)

20 Suriye-Mezopotamya kronolojisine de bağlı olarak Anadolu'da Kalkolitik Çağ, İlk-Orta ve Son olarak üç bölüme ayrılır. Buna karşılık Balkanlardaki kronolojik bölümlere çok daha farklıdır ve dönem adları Anadolu ile de tam olarak eşleşmez. Genel olarak boya bezemeli çanak çömleğin görüldüğü Balkan İlk Neolitik Çağı Anadolu'da kısmen Son Neolitik sonu, kısmen de İlk Kalkolitik Çağ ile çağdaştır. Balkan Orta Neolitik Çağı ya da Vinča dönemi ise kısmen Anadolu'da İlk, kısmen de Orta Kalkolitik Çağ karşılığı olarak kullanılmaktadır.

21 Yarımburgaz kazı sonuçları için özellikle bakınız Özdoğan-Miyake-Dede 1991.

22 Ilıpınar kazıları ile ilgili toplu bilgi ve kaynakça için bakınız Roodenberg 1995B

23 Toptepe kazıları için bakınız Özdoğan-Miyake-Dede 1991.

24 Ayrıntılı bilgi ve genel değerlendirmeler için özellikle bakınız Özdoğan 1991, Özdoğan 1993, Efe 1991.

25 Anadolu-Balkan kültür ilişkilerini tümü ile kapsamı içine alan ortak proje, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Ana Bilim dalından M.Özdoğan ile Berlin DAI Euratische Abteilung'dan H. Parzinger tarafından yürütülmektedir.

26 Aşağı Pınar'da bulmuş olduğumuz yapılarla aynı teknikte yapılmış mimarı halen Istranca dağılık kesiminde canlı örneklerle yaşamaktadır. Ekibimiz hızla yok olma süreci içine giren bu tür yapıları belgelemek amacı ile dağ köylerinde etnoarkeolojik bir çalışma da sürdürmektedir. Bu yapıların bazı örnekleri için bakınız Özdoğan 1996c. Bu teknikte ki yapılarda 8 metrelik bir açıklık, orta direk olmadan geçilebilmektedir (resim 11)

27 Örneğin Mantu 1992, Nikolov 1991, Raczyk 1992

28 Aşağı Pınar'dan 30 kadar 14 C tarihi vardır, bu nedenle burada bunlar tek tek sunulmayacak, her bir tabaka için ortalamalarının verilmesi ile yetinilecektir.

29 Yüzey kabalaştırılmış terimini, Balkan yayınlarında benzer kaplar için kullanılan "surface roughened" ve "barbotine ware" karşılığı olarak kullanılmaktayız.

30 Doğu Trakya'da yapmış olduğumuz Tilkiburnu kurtarma kazısında bu döneme ait kalıntılara rastlanmıştır (Özdoğan 1982)

31 Balkanlardaki bu durumun step topluluklarının göçü ile ilgili olduğu savunulmaktadır. Bu görüşü savunanlar özellikle steplerde yaygın olan kurgan türü mezar tepelerinin güney Balkanlara kadar 3. bin yıl içinde yayılmasını, ip-baskı bezemeli (corded ware) çanak çömleğin varlığını, ve yerleşme yerlerinin sayıca az oluşunu ileri sürmektedir. Bazı araştırmacılar ise step etkilerini yadsıyarak bu durumun Balkanların iç dinamiğinden geldiğini savunmaktadır. Bulgaristan İlk Tunç Çağ kültürleri ile ilgili toplu bilgi için özellikle bakınız Panayotov 1995, Nikolova 1995.

32 Trakya Tunç Çağı ile ilgili yüzey araştırmalarımızın değerlendirmesi için bakınız Özdoğan 1994.

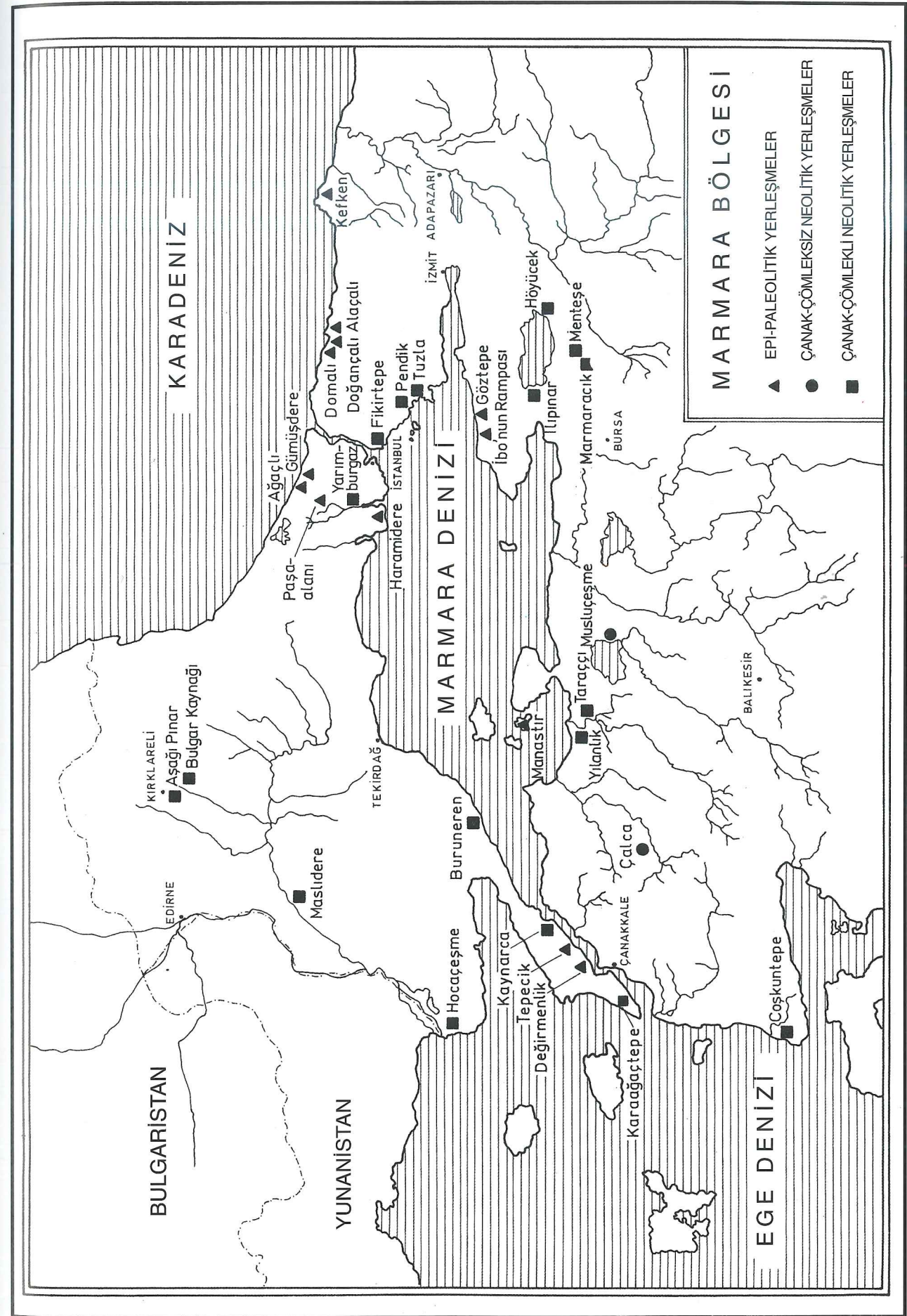
33 Bu höyüklerin hemen hemen tümü sahil boyunca yapılan siteler tarafından yok edilmiştir. Son kalan örneklerden biri olan Menekşe Çatağında Anabilim Dahmız tarafından Tekirdağ Müzesi ile birlikte 1993 yılından bu yana kurtarma kazısı yapılmaktadır.

34 Örneğin çömlekçi çarkı M.Ö.2600 yıllarında Kuzeybatı Anadolu ve Troya'yada kullanıldığı halde, çark yapımı çanak çömlek Marmara Denizinin kuzeyinde ancak Orta Demir Çağında görülür.

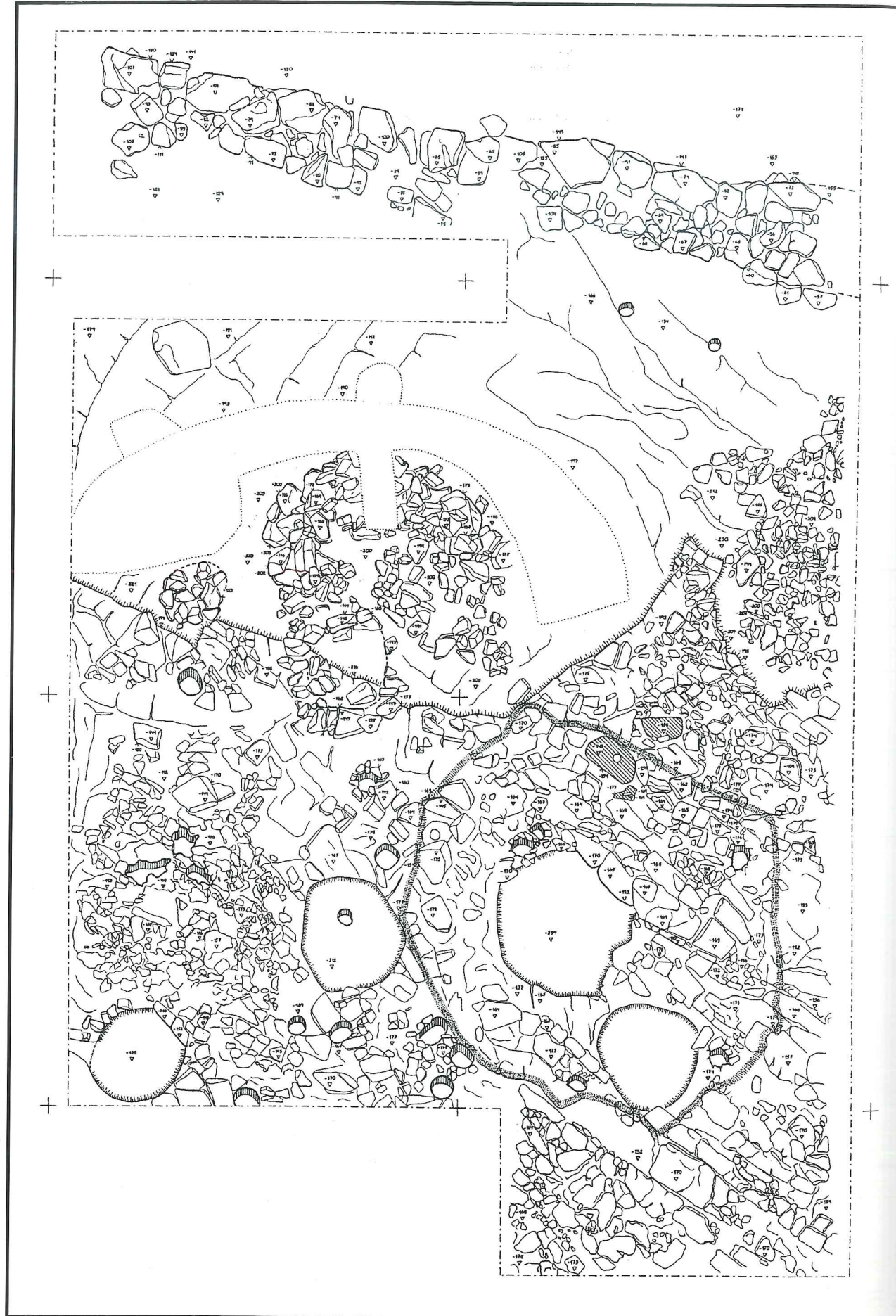
KAYNAKÇA

- ANDEL, T.H.-RUNNELS, C.N. 1992, "The Earliest Farmers in Europe.", *Antiquity* 69: 481-500.
- BAILEY, D.W. - J. PANAYATOV (yayl.) 1995, *Prehistoric Bulgaria. Monographs in World Archaeology* 22, Prehistory Press, Madison Wisconsin.
- BLOEDOW, E.F., 1992, "The Date of the Earliest Phase at Argissa Magoula in Thessaly and other Neolithic Sites in Greece.", *Mediterranean Archaeology* 5: 49-57.
- BLUMLER, M.A., 1996, "Ecology, Evolutionary Theory and Agricultural Origins.", In David Harris (yayl.), *The Origins and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia*: 25-50. London, University College.
- BUDJAM, M. 1993, "The Neolithisation of Europe.", *Procilo XXI*: 163-193.
- BUITENHUIS, H. 1995, "The Faunal Remains.", *The Ilıpınar Excavations I. Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia: 1987-91*: Roodenberg, J. (yayl.). Leiden, Nederlands Instituut v/h Nabije Oosten: 151-156.
- EFE, T. 1990, "An Inland Anatolian Site with pre-Vinca Elements.", *Germania* 68: 67-113.
- ERDOĞU, B. 1996, "Edirne İli 1995 Yılı Yüzey Araştırması.", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XIV*: 273-291.
- ESİN, U. 1981, *İlk Üretimciğe Geçiş Eylesinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa. Kültürler Sorunu II*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları 2681.
- HALSTEAD, P. 1996, "The Development of Agriculture and Pastoralism in Greece: When, How, Who and What?", D.R.HARRIS (yayl.), *The Origins and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia*: 296-309. London, University College.
- HANSEN, J. 1992, "Franchthi Cave and the Beginnings of Agriculture in Greece and the Aegean", *Préhistoire de l'agriculture*, Paris: CNRS Centre de Recherches Archéologiques: 231-247.
- KARUL, N. 1995, *Hoca Çeşme En Alt Evresinin Tarihleme Sorunları* (4. ve 3. Evre Çanak Çömleğinin Değerlendirmesinin Tarihleme Sorununun Çözümüne Katkısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı.
- LESTAKOV, K. 1993, "Die Mittlerebronzezeitliche Besiedlung des Siedlungshügels von Galabovo in Südostbulgarien", *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde* 2: 191-222.
- LICHTER, C. 1993, *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, *Internationale Archäologie* 18.
- MELLAART, J. 1970, *Excavations at Hacilar. I-II*, Edinburgh, The University Press, British Institute of Archaeology at Ankara Series.
- MANTU, C.M. 1992, "Reprezentari Antropomorfe pe Ceramica Asezarii Cucuteni A3 de la Scinteia (Jud. Iasi)", *Studii și Cercetări de Istoria Veche și Arheologie* 43: 307-315.
- NIKOLOV, V. 1991, "Localike paleoneolithic Slatina a Sofia: premier horizon de construction", *Arheologija* 3: 13-26.
- NIKOLOVA, L. (yayl.) 1995, *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans*, Sofia, Agatho Publishers.
- ÖZDOĞAN, M. 1983 a, "Trakya'da Tarihöncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar.", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10/11: 21-58.
- ÖZDOĞAN, M. 1983b, "Pendik: A Neolithic Site of Fikirtepe Culture in the Marmara Region.", R. M. Boehmer and H. Hauptmann (yayl.), *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel*, Main: 401-411.
- ÖZDOĞAN, M. 1985, "A Surface Survey for Prehistoric and Early Historic Sites in Northwestern Turkey.", *National Geographic Research* for 1979: 517-541.
- ÖZDOĞAN, M. 1982, "Tilkiburnu, a Late Chalcolithic Site in Eastern Thrace.", *Anatolica IX*: 1-26.
- ÖZDOĞAN, M. 1989, "Neolithic Cultures of Northwestern Turkey.", S.BÖKÖNYI (yayl.), *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*, Budapest, *Varia Archaeologica Hungarica II*: 201-215.
- ÖZDOĞAN, M. 1991, "Eastern Thrace Before the Beginning of Troy I: an Archaeological Dilemma.", J. LICHARDUS (yayl.), *Die Kupferzeit als historische Epoche*, Bonn, *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*: 217-225.
- ÖZDOĞAN, M. 1993, "Vinca and Anatolia: A New Look at a Very Old Problem.", *Anatolica Special Issue on Anatolia and the Balkans XIX*: 173-193.
- ÖZDOĞAN, M. 1994, "The Second Millennium of the Marmara Region: The Perspective of a Prehistorian on a Controversial Historical Issue.", *İstanbul Mitteilungen* 43: 151-163.

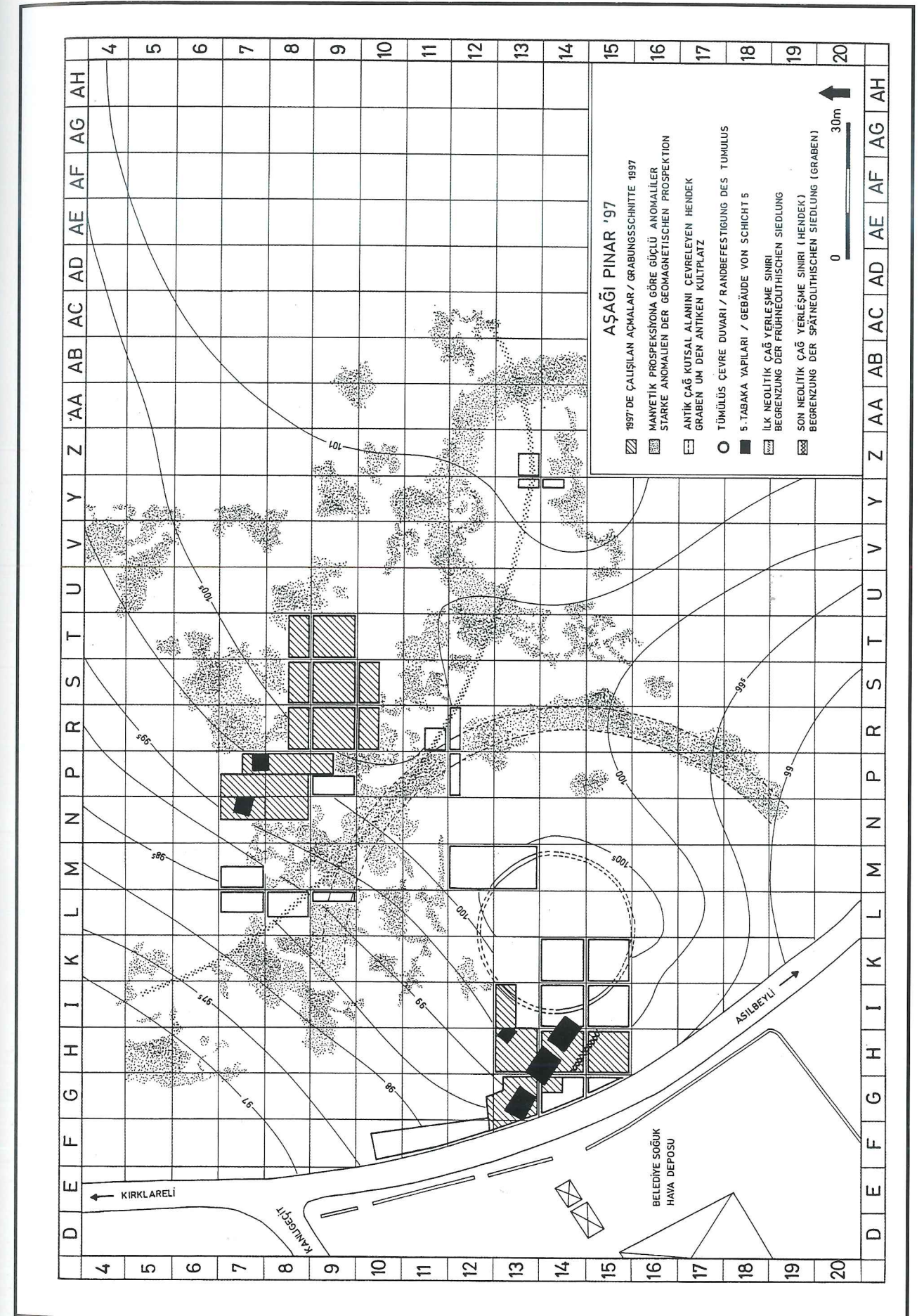
- ÖZDOĞAN, M. 1995, "Neolithic in Turkey. The Status of Research.", *Readings in Prehistory. Studies Presented to Halet Çambel*, İstanbul, Graphis Publications: 41-59.
- ÖZDOĞAN, M. 1996a, "Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia: An Alternative Approach.", U. Mungen-M. Rashad (yayl.), Thomas, Beran zu Ehren, Münster, Ugarit Verlag: 185-202.
- ÖZDOĞAN, M. 1996b, "Neolithisation of Europe: A View from Anatolia. Part 1: The Problem and the Evidence of East Anatolia.", *Procilo XX*: 25-61.
- ÖZDOĞAN, M. 1996c, "İstanbul in Prehistory.", İstanbul, *World City*: M. BEYKAN (Yayl.), İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: 88-101.
- ÖZDOĞAN, M. 1997a, "Tarihöncesi Dönemde Trakya. Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme.", *Anadolu Araştırmaları XIV*: 329-360.
- ÖZDOĞAN, M. 1997b, "The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe.", *European Journal of Archaeology* 5: 2: 1-33.
- ÖZDOĞAN, M. - A. KOYUNLU 1986, "Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Çalışmaları.", *Arkeoloji ve Sanat* 32-33: 4-17.
- ÖZDOĞAN, M. - Y. MİYAKE - N.ÖZBAŞARAN DEDE 1991, "An Interim Report on the Excavations at Yarımburgaz and Toptepe in Eastern Thrace.", *Anatolica XVII*: 59-121.
- PASİNLİ, A. - E. UZUNOĞLU 1994, "Pendik Kurtarma Kazısı.", IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri: 147-163.
- PANAYATOV, J. 1995, "The Bronze Age in Bulgaria: Studies and Problems.", *Prehistoric Bulgaria*, D.J. BAILEY - J. PANAYATOV (yayl.), *Monographs in World Archaeology* 22, Madison Wisconsin, Prehistory Press: 243-252.
- RACZKY, P. (yayl.) 1987, *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest.
- RACZKY, P. 1992, "The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinca Complex.", *Balkanica. (Hommage a Nikola Tasić)* XXIII: 147-165.
- RENFREW, C. 1969, "The Autonomy of South-East European Copper Age.", *Proceedings of the Prehistoric Society* 35: 12-47.
- RENFREW, C. 1973, *Before Civilization, The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*, Penguin Books.
- RENFREW, C. 1990, *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European, Origins*, Cambridge, University Press.
- RENFREW, C. 1996, "Language Families and the Spread of Farming.", David Harris (ed) *The Origins and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia*: 70-92. London: University College.
- ROODENBERG, J. 1993, "İlipınar X to VI: Links and Chronology.", *Anatolica XIX*: 251-267.
- ROODENBERG, J., 1995, *The Ilıpınar Excavations I. Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia. 1987-91*, Leiden, Nederlands Instituut v/h Nabije Oosten.
- RUNNELS, C., 1995, "Review of Aegean Prehistory IV.", *American Journal of Archaeology* 99: 699-728.
- TODOROVA, H. 1978, *The Neolithic in Bulgaria*, Oxford, *British Archaeological Reports International Series* 49.
- TODOROVA, H. 1989, "Das Frühneolithikum Nordbulgariens im Kontext des Ostbalkanischen Neolithikums.", *Tell Karanovo und das Balkan-Neolithikum, Internationalen Kolloquium in Salzburg 1988*, Salzburg: 9-25.
- TODOROVA, H. 1995, "The Neolithic, Eneolithic and Transitional Period in Bulgarian Prehistory.", BAILEY-PANAYOTOV (yayl.) *Prehistoric Bulgaria*, Madison Wisconsin, Prehistory Press, *Monographs in World Archaeology* 22: 79-98.
- TRINGHAM, R. 1971, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe*, London, Hutchinson.
- YAKAR, J. 1991, *Prehistoric, Anatolia. The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*, Tel Aviv.
- YAKAR, J. 1994, *Prehistoric Anatolia. The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period, Supplement No.1*, Tel Aviv.
- ZVELEBIL, M. 1986, "Mesolithic Prelude and Neolithic Revolution.", *Hunters in Transition* Marek Zvelebil (yayl.), Cambridge, Cambridge University Press: 5-15.
- ZVELEBIL, M. 1994, "Neolithization in Eastern Europe: A View from the Frontier.", *Procilo XXII*: 107-151.
- ZVELEBIL, M. 1995, "Indo-European Origins and the Agricultural Transition in Europe.", *Journal of European Archaeology* 3/1: 33-70.

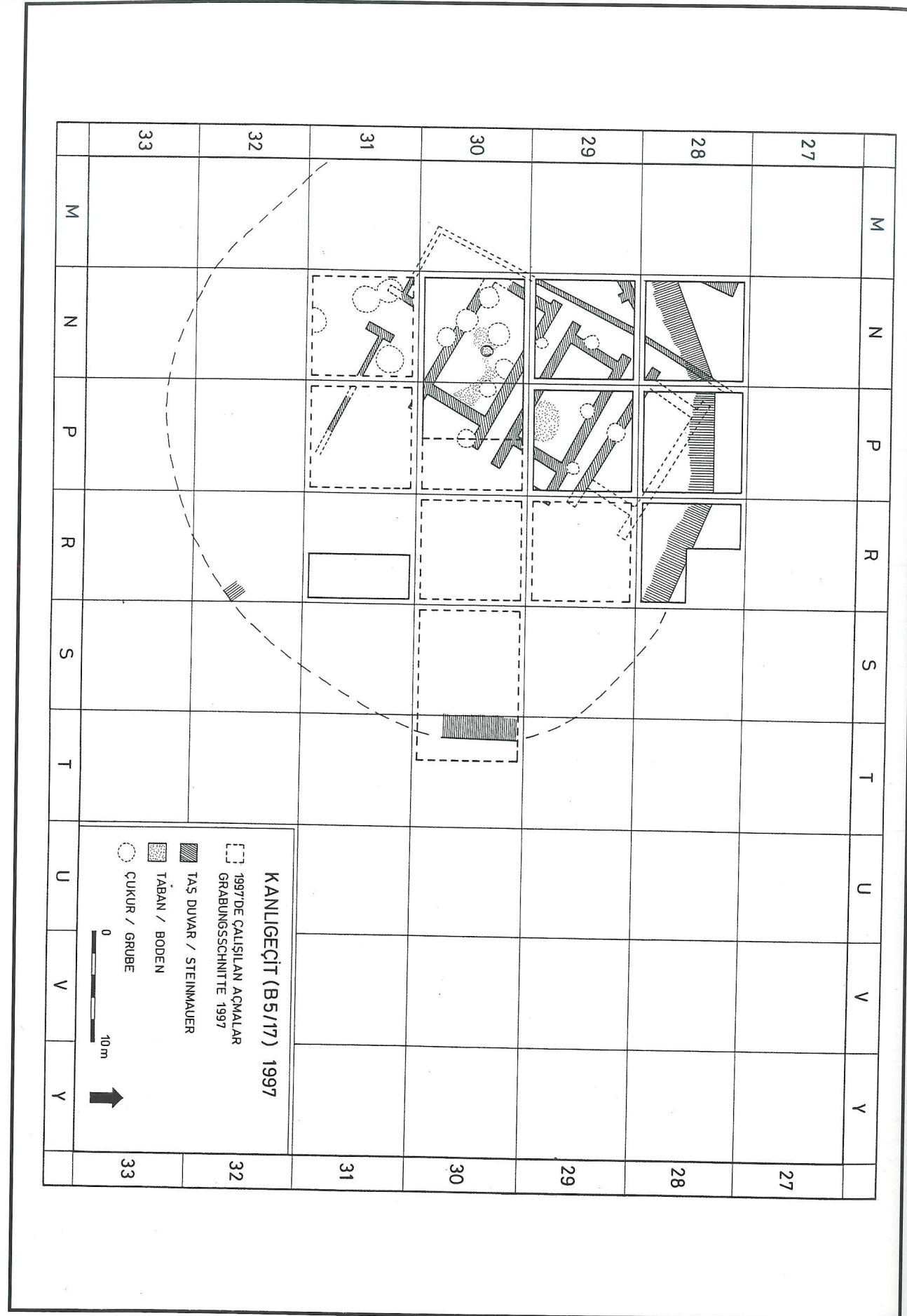
Çizim 1: Trakya buluntu yerleri haritası (M. Özdoğan)

Çizim 2: Hoca Çeşme Kazısı, IV. Evre mimarisi, sur ve anakaya üzerinde bulunan yuvarlak yapılar.

Çizim 3: Aşağı Pınar kazısı. Kazı alanı

Çizim 4: Kanlıgeçit kazısı. Akropol ve megaronlar

Resim 1: Hoca Çeşme kazısı. Anakaya üzerinde IV. Evre yuvarlak yapıları

Resim 2: Hoca Çeşme kazısı. Sur ve kazı alanı genel görünüşü

Resim 3: Hoca Çeşme kazısı. 4. Evre çanak çömleğinden örnekler

Resim 4: Hoca Çeşme kazısı. IV.Evrenin tipik malları

Resim 5: Hoca Çeşme kazısı. II. Evrede bulunan kırmızı üzerine beyaz boya bezemeli çanaklardan örnekler

Resim 6: Töptepe Kazısı 5. tabaka yapısı

Resim 7: Toptepe Kazısı. 5. tabaka yapısında bulunan kadın biçimli kap

Resim 8: Toptepe kazısı. Toptepe kültürünün tipik çanak çömleği

Resim 9: Aşağı Pınar kazısı. Genel görünüm ve en altta 5. tabaka yapıları.

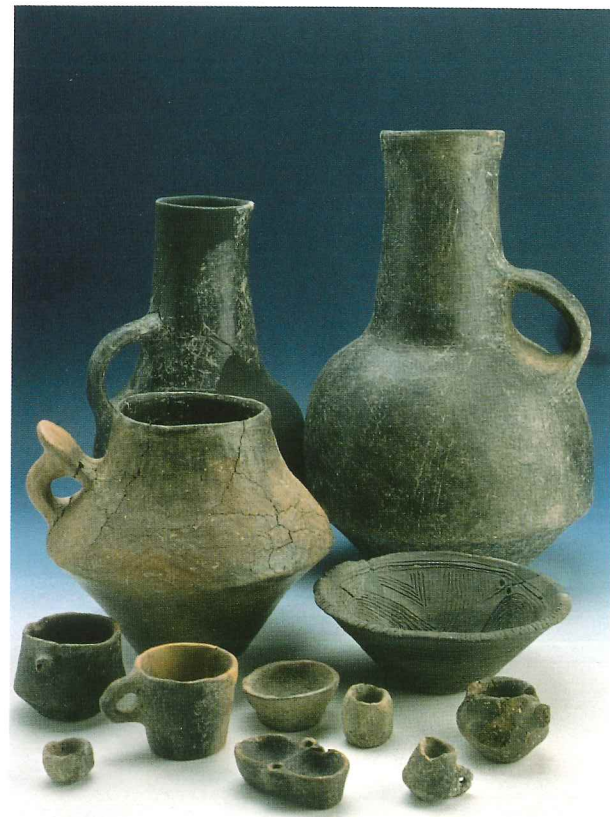
Resim 10: Aşağı Pınar kazısı. 2. tabakadan yanık bir ev.

Resim 11: Istranca Dağlık bölgesi, kazılarda bulunduğumuz kalıntıların yaşayan örneği: Ahmetler köyünden dal-örgü tekniğinde bir yapı. İç açıklık 8 m, yükseklik 12 m dir.

Resim 12: Aşağı Pınar. Ayaklı üçgen kap

Resim 13: Aşağı Pınar kazısı.
3. ve 4. tabaka çanak çömleği

Resim 14: Aşağı Pınar kazısı.
3. tabakadan bir kap

Resim 15: Aşağı Pınar 3. tabaka
heykelciklerinde bir örnek

Resim 16: Aşağı Pınar kazısı.
2. tabaka heykelciklerinden bir örnek.

Resim 17: Aşağı Pınar kazısı. 2 ve 3. tabaka çanak çömleğinden örnekler.

Resim 18: Aşağı Pınar kazısı.
2. tabakada bulunan çift gövdeli kap.

Resim 19: Aşağı Pınar kazısı. 2. tabakada bulunan oturur durumdaki heykelcik.

Resim 21: Kanlıgeçit kazısı. Megaronlar.

Resim 20: Kanlıgeçit kazısı. Sur ve megaronlar.

Resim 22: Kanlıgeçit kazısı. İlk Tunç III kaplarından örnekler.

The Aceramic Site of Aşıklı and its Ecological Conditions Based on its Floral and Faunal Remains

Akeramik Aşıklı Höyük Yerleşmesinin Bitki ve Hayvan Kalıntılarına Göre Ekolojik Koşulları

Ufuk ESİN*

Keywords: Aşıklı, Aceramic Neolithic, Central Anatolia, Ecology, Flora, Fauna.
Anahtar Sözcükler: Aşıklı, Akeramik Neolitik, Orta Anadolu, Ekoloji, Bitkiler, Hayvanlar

Orta boyutta bir höyük olan Aşıklı, Orta Anadolu'da, Aksaray ili'nin 25 km güney-doğusunda yer almaktadır. Birçok obsidien yataklarının bulunduğu Batı Kapadokya'nın volkanik doğası içinde akan Melendiz nehrinin kıyısında konumlanmıştır. Aşıklı'da en eski yerleşme, güneyde Melendiz nehrinin kıyısında ve esas höyük konisi dışında kazılmıştır. Höyük üzerinde ise bugüne kadar 3 kültür tabakası gün ışığına çıkarılmıştır. Bunlardan 2. tabaka on evrelidir ve uyarlanmış¹⁴C ölçümlerine göre M.Ö. 8. binyıla tarihlendirilmektedir.

Geniş yahut dar sokaklarla ayrılmış mahalleleriyle kerpiçten mimarisi, dini amaçlara yönelik yapı kesimi ve son 3 yapı evresinde ortaya çıkan çevre duvarı Aşıklı'nın dikkate değer mimari öğeleridir. Yontma taş tekniğindeki obsidien endüstrisi, kemik/boynuz, öğütme ve cilalı taş teknolojileri günlük kullanım için geliştirilmiştir. Pişirilmiş veya yarı pişirilmiş kilden eşyalar, sıcakken işlenmiş bakır (pyro-technology) daha o zamanlar keşfedilmiştir. Gömüt geleneği yerleşme içidir. Besin ekonomisi, av hayvanları ve yenebilen bitkilerin toplanmasının yanında az da olsa ilk tarımsal ürünlerin elde edilmesine de bağlıdır.

Antropolojik, arkeo-botanik ve arkeo-zoolojik verilere göre Aşıklı Höyüğü'nün ekolojisi bu yazıda yerleşmelerin kısa bir tanıtımından sonra incelenmektedir.

Introduction

The aim of this paper is not to overemphasize the effectiveness of the palaeoecology upon the life and culture of ancient man from a deterministic point

of view. It is only to try to demonstrate the relations of both sides, between man and his surroundings. In other words, it is to try here at least, to understand the

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, Beyazıt 34459, İstanbul / Türkiye

relations between the prehistoric inhabitants of the "Aceramic Neolithic" site of Aşıklı and their abiotic and biotic environment in Western Cappadocia ten thousand years ago. This is because, as is known, short before and during this episode, the most dramatic changes in the climate took place every where in the Old World due to the shifting from the Pleistocene into the Holocene. Depending on these climatic changes and on the beginning of neothermal conditions the founding of permanent village-type settlements occurred during the Aceramic Neolithic Period in the Near East and in Anatolia. It became the reason of a "new way of life for the human culture". This has been named by V. Gordon Childe as "Neolithic Revolution", because of the beginning of domestication of plants and animals initiated by the village farming communities (Childe 1958, 59-86).

In this connection it could also be asked not only to what extent the human population of the pre-pottery neolithic site of Aşıklı could make use what was offered to them by the environment for their "new way of life", but also why did they choose Aşıklı as their permanent settlement. In order to discuss these questions, the geographical and cultural setting of Aşıklı mound in Kızılkaya village (province of Aksaray) and in its neighborhood will be described first. Thenafter according to 14C assessments and archaeobotanical and archaeozoological analyses the possible ecological conditions of ten thousand years ago in the same area will be presented.

Aşıklı Höyük and Its Ecological Conditions

1. Geographical and Cultural Factors

Aşıklı Höyük is situated at the village of Kızılkaya, 25 km south-east of Aksaray in Western Cappadocia which is a part of the high plateau of Central Anatolia. It lies on a bank of Melendiz river which is a

branch of the Ulurmak river. The Mamasun-dam's réservoir on the Ulurmak in the vicinity of Aşıklı will soon raise the water level, so that the Aşıklı mound will become partially submerged in coming years (Esin et al. 1991, 159, pl. 1).

Therefore archaeological salvage excavations are carried out at Aşıklı by the Prehistory Section of the Faculty of Letters, of the Istanbul University since 1989 (1). Aşıklı mound stands on an elevation of 1119.45 m above the sea-level. It measures 230 m in east-west and 150/240 m in north-south direction. It covers an area approximately 35000/40000 square meters. Nearly one third of the mound seems to have been eroded in the course of time due to many changes in the riverbed of Melendiz, either during the Early Holocene or later on because of several climatic changes and thenafter due to much ploughing at the site (Op. cit. 161, pl. 3; Esin 1996, 31, fig. 1).

In the course of seven excavation-campaigns ca. 4000 square meters have been unearthed at the Aceramic Neolithic site of Aşıklı (figs. 1-3). On the other hand a small part of an settlement earlier than those on the mound has been discovered directly on the shore of Melendiz river (Esin 1995, 71, fig. 3). It lies outside of the mound to its south and continues into the riverbed of Melendiz, underneath an alluvial deposit of 1.5 height probably accumulated by a sudden flood of the river. The settlement was abandoned because of that flood. In this earlier settlement a few houses made of mud-brick and rectangular in plan formed small living-quarters. These were separated from each other by narrow corridors or small court-yards measuring ca. 1X3.5 square meters (ibid). The burial customs were intramural (Esin 1996, 35, fig. 9). It seems that the mud-brick architecture and the settlement-pattern in this earlier habitation became the most traditional one throughout the later occupations on the mound (ibid).

On the mound, as so far excavated three cultural layers are revealed (figs. 1-3). From top to the bottom from layer 1 only a few architectural remains are left. On the other hand the cultural layer 3 has been reached recently at a depth of 7.20 m from the modern surface and not excavated yet. Of the three cultural layers, layer 2 has been exposed more extensively than the others. 10 building phases, (some of them including also subphases) belonging to the layer 2 have been brought to light only in the northern step-trenches (trenches 4 F-H, fig. 3). It seems that during the latest 3 subphases of Layer 2, the settlements were surrounded to the east by a monumental enclosure wall (fig. 3). It was built of large tufa and limestone blocks together with mud-brick (Esin 1995, 71, fig. 4; 1996, 34, fig. 6). This enclosure wall of Aşıklı is the oldest known example of the city walls in Anatolia (Esin 1996, 42, footnote 25).

Houses made of mud-brick walls and rectangular, trapezoidal (sometime one of the walls is rounded) in plan, seem to extend from the enclosure wall in three directions, to the north, west and south. A large, free space which seems to be a working and dumping area is located within the living-quarters to the north-east of the mound (trenches 6-7 J-K; fig. 3).

On the other hand a main road of 2-4 m width and paved with pebble stones runs to the middle of the settlements in each phases (trenches 3-7 N-O; figs. 2-3). To the south-west of the main road are situated two large buildings connected with each other by large court-yards and additional rooms (trenches 3-4 N-R; fig. 3). Also stone walls like temenos walls partly surrounds this section on the north-east.

The north wall of one of these buildings consisted of a "chest-wall system" which is the oldest known example of this kind of architecture and the ancestor of the city-wall system of the Hittites (Esin 1994). The exterior wall of this building is made of mud-bricks to the south-west of the

main road and its interior wall is constructed of rows of tufa and limestones imbedded in clay mortar (ibid). The second building south of the former one is considerably destroyed. In each phase, floors, interior walls and mud-brick benches are painted in red. In the 4th building-phase the floor is restored and painted partly in yellow. It seems that these 2 large buildings were used for religious purposes (cf. Hauptmann 1993). Therefore this indicates probably a social stratification among the settlers of Aşıklı.

The living-quarters of the inhabitants of Aşıklı consisted of a few mud-brick houses which had of 1, 2 or 3 rooms. The hearths are usually placed in one corner of the one-room houses (Esin et al. 1991, 166, pl. 8; fig. 2; Esin 1996, 36, 38, figs. 10, 13). The living-quarters were separated from each other by very narrow passages (50-40 cm wide) or small court-yards (fig. 3). The entrances into the houses seemed to be from the roof. Because the door-ways were only made between rooms of the houses, but not into the passages or court-yards. This settlement-pattern indicates a planning of the space for living-quarters as well as for the religious sector.

The traditional raw material for the architecture of Aşıklı was mud-brick. It seems that the use of stone in the architecture occurred during the last 5 building-phases.

The burial customs were intramural throughout the all phases of cultural layer 2 (Esin et al. 1991, 167, pl. 9/1). Bodies were put in earthen pits which were dug into the clay plastered floors of the rooms. They were buried mostly in hocker position and a few lay on one side of the body with legs were bent backwards. On one skull of a young woman a brain operation (trepanation) was observed (Esin et al. 1991, 167, pl. 9/1). Burial gifts were mainly necklaces or bracelets consisting of pierced beads made of semi-precious, simple stones or of hot-worked native copper and deer-teeth (Esin 1995, 73, 74; figs. 6, 8, 10).

Because of a consistence series of 14C assessments in the cultural layer 2, Aşıklı can be dated in calibrated system to the 8th Mill. B.C. or ten thousand B.P. (calendar years; fig. 4).

The industries of the inhabitants of Aşıklı consists mainly of obsidian, bone/horn tools (Esin et al. 1991, pls. 12-16). Ground and polished stone artefacts have been also used (ibid. 169, pl. 11). The raw material for the obsidian, bone and ground/polished stone utensils and weapons were brought to the site from the vicinity of Aşıklı. The occupants of Aşıklı even knew how to prepare and use half-baked and baked clay objects or figurines. This may indicate how they invented hot-working of copper (ibid. 168, pl. 10; Esin 1995).

Although the domestication of game animals had not started yet, hunting existed throughout the cultural layer 2 (Buitenhuis 1996). A few cultivated cereals and legumes together with collected plants were attested at the aceramic site of Aşıklı (van Zeist and de Roller 1995). Thus, the subsistence economy was based mainly on intensified hunting and collecting of edible fruits and greens together with cultivated plants.

2. Ecological Factors

As far as the ecology of Aşıklı concerns, today a continental climate prevails in the Aksaray region and the economy is mainly based on crops, gardening, wine and animal husbandry of sheep and cattle. In addition fishing is possible in the river. The average rainfall in winter is about 330 mm and it makes possible the lower end of the range for dry farming. The Central Anatolian steppe terrain is dominant in the surrounding area. Groves of mixed hackberry (celtis) and oak occur at intervals in the alluvial, narrow valley of Melendiz that leads to the slopes of the Hasandağ mountains. According to satellite maps, it is likely that some small shifts have occurred in the main bed of the Melendiz river since

the beginning of the Holocene. However no major changes seem to be happened.

Information on the climatic conditions and the ecology of Aşıklı and its environs ten thousand years ago is based on analyses of pollen, plant remains, phytoliths and of animal bone remains from the archaeological excavations (Respectively, Woldring 1998; van Zeist and de Roller 1995; Buitenhuis 1996).

In addition pollen samples obtained from Akgöl which lies about 100 km west of Aşıklı in the district of Ereğli in the province of Konya, have also aided in a reconstruction of the ecological conditions (Bottema and Woldring 1984). A palynological study by H. Woldring indicates that the pollen record from Aşıklı and that derived from the latest phase of the Last Glacial Age of Akgöl are comparable (Woldring 1998).

At the time Aşıklı was being settled, important changes occurred, particularly in the environs of the volcanic mountains of Hasandağ, Karacadağ and Karadağ almost between 9600-8420 years ago (uncal.; Bottema and Woldring 1984). During this period oak trees which were attested before on those mountains disseminated. Junipers multiplied, hazelnuts, hornbeam, alder and hophornbeam appeared on the scene. Grasses of various species began to multiply and diffused over the plains. This affected also rainfall and the climate had become warmer.

The plant remains that were recovered in the settlements of cultural layer 2, at Aşıklı are witness that the rainfall and temperatures between almost 9966-9400 years ago (cal. 8016-7479 B.C.) were favorable for the cultivation of legumes and grains like wheat and barely (cf. van Zeist and Roller 1995). Wild pistachia, elm, hackberry trees and a rather wide variety of grassy plant species become available some of which could be used for food and others for medical purposes.

Analyses of the bones of the game and wild animals that were recovered from the excavations of Aşıklı further demonstrate that a highly varied animal world existed in the vicinity. None of the animals had yet been domesticated (Buitenhuis 1996). Making their home in the local area of Aşıklı and caught as game during the period when it was being settled, were aurochs, wild sheep, wild goat, wild boar, fallow and red deer, wild horse, wolf, fox, rodentia (mouse-type), hare, beaver, duck, bustard, crow, vulture, falcon, red-falcon, owl, tortoise, various fresh-water fish and some species of snail (Buitenhuis 1996). In the light of the above mentioned plant and animal remains from the settlements here obtained during the course of excavations at Aşıklı, climatic and economic conditions were obviously favorable to support the life of human societies.

NOTES

(1) These excavations are supported by funding from the General Directorate of the Ancient Monuments and Museums of the Ministry of Culture, by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA) and by the Research Fund of the Istanbul University (Project Nos.: 595 and 994).

Also a side project undertaken by the Biologisch, Archaeologisch Instituut of the State University at Groningen has been running since 1990 with the aim of archaeo-botanical and archaeo-zoological analyses of the pollen, plant and animal bone remains and for 14C dates of Aşıklı. The collaborators in this project are Professors Dr. S. Bottema, Dr. W. van Zeist, Dr. H. Woldring, Dr. H. Buitenhuis, Dr. J. de Roller and Dr. van der Plicht.

REFERENCES

- BOTTEMA, S. and WOLDRING, H., 1984, "Late Quaternary Vegetation and Climate of Southwestern Turkey. Part II", *Palaeohistoria* 26: 123-149.
- BUITENHUIS, H., 1996, "Archaeozoology of the Holocene in Anatolia: a review", *Archaeometry* 38 (Eds. s. Demirci, A.M. Özer and G.D. Summers). The Proceedings of the 29th International Symposium on Archaeometry. Ankara 9-14 May 1994. The Scientific and Technical Research Council of Turkey (TÜBİTAK). Ankara: 411-421.
- CHILDE, V.G., 1958, *Man Makes Himself*. Man's Progress Through the Ages. 6. printing. A Mentor Book MD 154. New York, The New American Library.
- ESİN, U., 1994, "Zum Ursprung der Kastenbauweise in Anatolien", *Istanbul Mitteilungen*, 43 (1993): 123-128.
- ESİN, U., 1995, "Early copper metallurgy at the pre-pottery site of Aşıklı", *Readings in Prehistory. Studies Presented to Halet Çambel*, Istanbul, Graphis: 61-77.
- ESİN, U., 1996, "On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: iç Anadolu'da Bir Yerleşim

Conclusions

Parameters that can assist our understanding of why the human communities of ten thousand years ago abandoned a semi-nomadic way of life and could for the first time ever make a transformation to a permanent settled village-life at Aşıklı are clear. Because they had a water resource like Melendiz river and the meadows in its valley. They had tracts of land suitable for farming, however limited, small woods of mixed trees in the valley and at higher altitudes steppe cover on the treeless volcanic earth, existed. A variety of animal species lived in this environment, some in the woods and some on the steppe, meadows, in the water or on the banks of the Melendiz river. Finally sources of raw materials adequate to supply construction needs, preparing artefacts and weapons were also available for the inhabitants of Aşıklı.

In 1995 a new project was undertaken by the Prehistory Section of the Istanbul University together with the Anthropology Department of Hacettepe University and the Biology Department of Barcelona University in Spain for anthropological studies, DNA and 13C analyses. Also research for phytoliths, obsidian micro-wear, trace and element analyses and geomorphological studies for Aşıklı are being made in collaborations with many other specialists and laboratories especially with those scholars coming from CNRS in France such as Mme. Cl. Cauvin, P. Anderson, Catherine Kuzucuoğlu and others.

Thus I wish to extend my sincere thanks to all these collaborators and institutions for their valuable support and assistance.

Modeli", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. İstanbul: 31-42. (Eng.: "Aşıklı, Ten Thousand Years Ago: A Habitation Model From Central Anatolia" (Transl. by Joyce Matthews), *Housing and Settlement in Anatolia: A Historical Perspective*. History Foundation. İstanbul: 31-42).

ESİN, U., BİÇAKCI, E., ÖZBAŞARAN, M., BALKAN ATLI, N., BERKER, D., YAĞMUR, İ., ATLI, K.A. 1991, "Salvage Excavations at the Pre-pottery Site of Aşıklı Höyük in Central Anatolia", *Anatolica*, XVII: 124-174.

HAUPTMANN, H., 1993, "Ein Kultgebäude in Nevalı Çori", *Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologia Anatolica et Mesopotamica. Alba Palmieri Dedicata*. (Eds. M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, M. Mellink). Roma, Università di Roma, "La Sapienza": 37-69.

WOLDRING, H., 1998, "A Pollen Diagram From a River Sediment in Central Anatolia", *TÜBA-AR 1* (in this volume).

van ZEIST, W., de ROLLER, G.J., 1995, "Plant remains from Aşıklı Höyük, a Pre-Pottery Neolithic Site in Central Anatolia", *Vegetation History and Archaeobotany* 4: 179-185.

Figure 1: An airview of Aşıklı and its surroundings. Seen from the west.

Figure 2: An airview of Aşıklı. Seen from the West.

Figure 3: Schematic Plan of Aşıklı 1997. Cultural Layer 2.

Aşıklı Calibrated 14 C Dates (*)

Lab #	Cal.yr.B.C.	¹⁴ Cyr.B.P.	Cal.yr.B.P.	Layer/Phase	Trench	Room/Grid
GrN 19366	7479 7458 7442	8400 ± 40	9429 9408		3P	HG 5/d-e
GrN 19365	7484 7451 7449	8420 ± 30	9434 9401		3P	HG 2/e
GrN 19114	7534	8515 ± 40	9484	2	5L	CY 6/e
GrN 19868	7537	8530 ± 110	9487		7J.	JA,21,-0.95/1
GrN 19358	7541	8550 ± 70	9491	2	4H	S 8/d
GrN 20355	7541	8550 ± 60	9491	8e	3R	NM,-9.70
GrN 19866	7543	8560 ± 40	9493		4H	JV, 2/e
GrN 20356	7543	8560 ± 60	9493		14AB	NV,-14.63
GrN 19359	7545	8570 ± 70	9495	1	4H	S 10/e
GrN 20041	7546	8575 ± 20	9496		6N	KY, 5-8/b-e
GrN 19862	7547	6580 ± 50	9497		3P	HK, 1-3/b-c
GrN 19364	7548	8585 ± 45	9498		3P	HK 2/d
GrN 19121	7549	8590 ± 80	9499	2	2K	AN G under
GrN 19361	7570	8595 ± 60	9520	2	6J	GD 7/b
GrN 18619	7575	8610 ± 55	9525	1b	2R	AA 9/a-b
P 1239	7575	8611 ± 108	9525		N Slope	
GrN 19362	7580	8630 ± 30	9530	2	6J	GD 8-9/c
GrN 19867	7580	8630 ± 50	9530		2R	LS,7/g
GrN 19863	7583	8640 ± 20	9533		7L	JA, 5-6/b
GrN 19861	7612	8670 ± 60	9562		7J	JA, 3/g
GrN 20351	7612	8670 ± 40	9562	2b	5J	BI,-1.79
GrN 19363	7670 7623	8675 ± 25	9620 9573	2b	4H	C 1/g
GrN 19360	7695	8695 ± 25	9645	2	4H	C7 Fire place
GrN 19115	7830 7700	8710 ± 100	9780 9650	2	4J	EN 8/k
GrN 19117	7830 7700	8710 ± 130	9780 9650	2	2K	AN 10/c
GrN 20354	7834 7828 7699	8710 ± 70	9784 9778	2a	4J	EN,-2.47
GrN 18620	7845 7824 7702	8720 ± 55	9795 9774	2	3J	AM 2/h-i
GrN 19860	7845 7824 7702	8720 ± 50	9795 9774		7J	JA, 6/i
GrN 19870	7845 7824 7702	8720 ± 80	9795 9774		GN	KY,-5-8/b-e
GrN 20352	7845 7824 7702	8720 ± 40	9795 9774	2c	4K	CK,-3.25
GrN 20684	7845 7824 7702	8720 ± 70	9795 9774		14AB	NV,-14.63
GrN 18618	7850 7822 7703	8725 ± 50	9800 9772	2b	3J	1 4-5/g
GrN 18617	7857 7820 7705	8730 ± 45	9807 9770	2	4H-G	E
GrN 19869	7870 7816 7707	8740 ± 70	9820 9766		GO	LB,6-7/b
GrN 20353	7870 7816 7707	8740 ± 60	9820 9766	2e	4G	MS,-4.92
GrN 19118	7885 7805 7730	8760 ± 45	9835 9755	2	2K	AN 10/c
GrN 19119	7885 7805 7730	8760 ± 40	9835 9755	2	2K	AN
GrN 19858	7892 7782 7765	8770 ± 90	9842 9732		4M	JY, 7-9/c
P 1242	7896 7761 7739	8778 ± 128	9846 9711		NW	
P 1241	7904 7754 7747	8793 ± 127	9854 9704		NW	
P 1238	7912	8807 ± 128	9862		N Slope	
GrN 19120	7916	8815 ± 70	9866	2	2K	AN 9/b
GrN 20349	7930	8840 ± 50	9880	2e	4H	MS,-4.68
GrN 19865	7952	8880 ± 70	9902		4H	JY
GrN 19116	7973	8920 ± 50	9923	2	2J	FF 6/b
P 1240	8016	8958 ± 130	9966		NW	

(*) For calibration *CALIB rev.3.0.3* has been used with calibration dataset 1 and calculation method A: Intercept with curve.(M.Stuiver -P. Reimer: Quaternary Laboratory/University of Washington)

Figure 4: Some of the Calibrated 14 C Assessments of the Cultural Layer 2 of Aşıklı.

A Pollen Diagram From a River Sediment in Central Anatolia

*Orta Anadolu'da
Bir Nehir Tortuluna Ait
Polen Çizelgesi*

Henk WOLDRING*

Keywords: Pollen, Sediment, Core, Aşıklı, Central Anatolia
Anahtar Sözcükler: Polen, Tortul, Burgu, Aşıklı, Orta Anadolu

Aşıklı Höyük, Orta Anadolu'da, Aksaray İli'nin 25 km. güneydoğusunda yer alan çanak çömleksiz Neolitik bir yerleşmedir. 1991 kazı yılı sırasında, höyüğün kuzey yamacında, yerleşim yerinin hemen altında, kumlu kilden oluşan bir dere çökelti tabakası kazılmıştır. Yerleşmeden önceki bir tarihe ait olan bu tabaka bitki kalıntıları açısından incelenmiştir. Yerleşmenin uyarlanmış en eski 14 C tarihlemesi İ.Ö.7952 olarak saptanmıştır.

Düşük AP değerler gösteren ve Erken Holosen ot bitki örtüsünün görüldüğü bu bitki tohumlarının kayıtları güney-batı Türkiye'deki, örneğin Beyşehir Gölü, Söğüt ve Akgöl/Konya gibi göl çökeltilerinden toplanan bitki kalıntılarıyla bazı benzerlikler göstermektedir.

Melendiz nehrinin su tablosundaki yerel değişiklikler Liguliflorae ve Chenopodiaceae bitkilerinin yüzdelerindeki dönüşümü hareketlendirdiği izlenimini vermektedir. Bitki kalıntıları çökelti sırasında bozkır koşullarının var olduğunu göstermekte ve Orta Anadolu'nun Son Buzul yahut İlk Holosen Devre ait bitki örtüsünün küçük bir parçasını yansıtmaktadır.

Introduction

Since 1989 excavations have been carried out under the direction of Professor U. Esin at the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı Höyük (Esin, 1996). The site is situated near the village of Kızılkaya, 25 km. south-east of Aksaray in Central

Anatolia. Aşıklı Höyük lies in a bend of the river Melendiz. Upriver, strong meanders can be observed in a fairly broad valley. At the western flank of the dwelling mound a few metres of deposit have been exposed by the river.

*Groningen Institute of Archaeology, State University of Groningen, Poststraat 6 9712 ER Groningen - The Netherlands

In 1990 and 1991 the author floated samples for palaeobotanical remains, which revealed large amounts of *Celtis* seed (Turkish: çitlembik), but otherwise the samples turned out to be rather poor in botanical remains. In 1991, the base of the occupation was reached at the northern flank. Underneath, a sediment consisting of clay was uncovered. The sediment was cored (Fig. 1) with a Dachnowsky sampler, because of the scarce palynological information on the area a number of samples were processed (Fig. 2).

Geography and Climate of the Site

Aşıklı Höyük (coord. 38 21'N, 34 13'E) is situated at an elevation of 1119.45 m. at the transition of the xero-euxinian steppe forest and the timberless Central Anatolian steppe west of Aksaray. The site lies in an undulating plain that is at some distance surrounded by mountains. In the south mountain ranges of the volcanic Hasan and Melendiz Dağı are found. In the north and east the area is bordered by the Ekecik and Erdas Dağı, respectively.

The average annual precipitation is 300 - 400 mm. of which the bulk falls during the winter and spring. The average temperature for July is in the range of 20°-24° and for January in the range of 0-4° C.

Modern Vegetation

According to Zohary (1973) the primary vegetation of the xero-euxinian sector is a steppe forest (*Querco-Artemisietea santonicum*), in which the trees are dominated by oak species such as *Quercus cerris*, *Q. pubescens* and *Q. robur*. The ground flora is dominated by *Artemisia santonicum* (= *A. fragrans*). Selective felling of trees and grazing turned the steppe forest into a striking landscape, the so-called 'wild orchards' in which fruit-bearing trees and shrubs such as *Pyrus*, *Crataegus*, *Amygdalus* and *Cotoneaster* dominate. Zohary states that intensive grazing gave rise to mixed xeromorp-

hic formations of tragacanthic species such as *Astragalus* and dwarf shrubs. Plant communities in which *Astragalus* dominates occur in the vicinity of the site.

In the fields around Aşıklı Höyük the author recorded solitary trees and shrubs of *Pyrus elaeagnifolia*, *Crataegus laciniata*, *C. orientalis* and *Rosa* species. Apricots (*Prunus armeniaca*) are widely planted for the fruits.

Deciduous oak species are rare in the vicinity of Aşıklı Höyük. One specimen of pedunculate oak (*Q. robur*) has been recorded at Kutluaya, c. 0.5 km. from Aşıklı Höyük. Another specimen was found in a garden in Doğanlar, at c. 2 km. distance from Aşıklı Höyük. A few specimens of this species were growing in the village of Demirci, c. 7 km. north of Aşıklı Höyük. Open oak forests, mainly consisting of Turkey oak (*Quercus cerris*), occur at the piedmont and the slopes at lower altitudes of the Hasandağ near Helvadere, c. 20 km. south of Aşıklı Höyük. Interesting are the oak species recorded in hedgerows surrounding the sun-baked arable fields north of Helvadere. Here *Quercus cerris*, *Q. infectoria* ssp. *boissieri*, *Q. ithaburensis* ssp. *macrolepis*, *Q. pubescens* and (probably) *Q. macranthera* alternate with fruit-bearing species such as *Prunus divaricata*, *P. spinosa*, *Colutea arborescens*, *Cotoneaster nummularia*, *Pyrus eleagnifolius* and *Juglans regia* (!).

The large-scale cultivation of cereals and other agricultural crops has no doubt contributed to the reduction of the arborescent vegetation south and east of the Mamasın Barajı.

Lithology

The upper 20 cm. of the sediment was devoid of pollen. The part of the sediment containing pollen is represented in the diagram. Gravel prevented deeper coring:

0 - 35 cm.	sandy
35 - 115 cm.	sandy clay

Dating of the Core

Because of the low organic content, the core is not suitable for radiocarbon dating. The river sediment is located just below the settlement deposits of the trenches 4G and 4H on the northern flank of the site. The earliest calibrated 14 C date of the occupation deposit is 7952 BC and accordingly is the minimum age of the river deposit.

The Pollen Diagram

Non-arboreal pollen make up the bulk of the pollen sum. Arboreal pollen do not exceed 20%, except in spectrum 9, where *Salix* attains 30%.

It seems reasonable to conclude that both *Elaeagnus* and *Salix* are of local origin. In Turkey they are often found in the river landscape. The fluctuating curves, too, suggest stands of these shrubs along the Melendiz. *Juglans*, *Alnus* and *Populus* may have grown elsewhere along the river. *Betula* and *Quercus cerris* -type may come from higher elevations in the surrounding mountains.

Nowadays *Betula* forms the upper tree line of the Erciyaş Dağı, about 100 km. east of Aşıklı Höyük. Davis (1965-1985) mentions volcanic slopes as a favourite habitat of birches. For this reason it is possible that at the time of deposition birches were present on the slopes of the Hasan Dağı.

As mentioned before, deciduous *Quercus* species are relatively common components of the present-day anthropogenic steppe of Inner Anatolia.

Corylus avellana has a scattered distribution in the Pontic and Taurus mountain ranges. Its presence in the pollen diagram is probably due to long-distance transport. Nowadays *Juniperus* species (e.g. *excelsa*, *J. foetidissima*) are common in the mountainous areas of Inner Anatolia, but for instance *Juniperus oxycedrus* also forms part of the steppe forest.

The relatively high share of *Pinus* in the Aşıklı Höyük diagram must be ascribed to long-distance transport. In the pollen diagrams of southwestern Turkey, pine is not an important component of the Late Glacial and Early Holocene vegetation.

A peculiar phenomenon, difficult to explain, is the presence of *Olea* together with *Quercus calliprinus*-type. Both species belong to the Mediterranean vegetation and do not occur in Inner Anatolia. Their presence must be attributed to long-distance transport from coastal areas.

The absence of *Celtis* pollen is remarkable, though the pollen of this species is not very well dispersed. A surface sample of the Ihlara gorge yielded 1.9 % *Celtis* pollen. Not far from the sampling location a few specimens of *Celtis tournefortii* were recorded. The stony seeds of this tree were found in almost all flotation samples. In some occupation levels, layers consisting solely of *Celtis* stones were observed. The absence of *Celtis* pollen could mean that the shrub did not grow in the vicinity of the site at the time of deposition, but spread later in the area.

With the exception of *Elaeagnus* and *Salix*, the low values for the arboreal species suggest that they did not grow in the vicinity of the site. The non-arboreal pollen make up 80-90% of the total pollen sum, with Chenopodiaceae and Liguliflorae figuring as main groups. The curves of these groups show a clearly negative correlation. The high values of Liguliflorae and other Compositae have been discussed in Bottema and Woldring (1984(1986)). In southwestern Turkey, the high values of some groups of Compositae have been correlated with deforestation. In this context Bottema and Woldring described a special phenomenon, which they observed in a crater lake in Thessaly, Greece. While coring, their attention was drawn to some harvesting machines, above which a column of dust was lifted up by thermals. At the same

moment a settling of chaff, pieces of straw etc., was observed in the lake around the coring site. It is explained that such air flows are caused by the difference in temperature between the air above the sun-baked fields and the much cooler air above the body of water. Such events can of course only occur in the months with the highest temperatures (July and August), the flowering time of many Compositae. In this way such types may well become over-represented in the pollen rain. On the basis of this explanation we may also conclude that the area around Aşıklı Höyük must have been largely devoid of trees at the time of deposition.

Do the spectra with low values for Liguliflorae at the same time imply that the cooling effect of water had disappeared? In this case the formerly flooded places would become exposed and for instance Chenopodiaceae could settle on the mud flat. According to Davis (1965-1985), *Chenopodium botrys* actually is the only Chenopodiaceae of river banks in Central Anatolia. The present author recorded this species near the coring site. The Chenopodiaceae pollen found in the Aşıklı core is matched by that of *Chenopodium botrys* in the reference collection of the Biologisch-Archaeologisch Instituut. The values of Chenopodiaceae in the pollen diagram could easily have been produced by this species.

Finally, a few remarks will be made on the remaining pollen types. Contrary to the fluctuating curves of Chenopodiaceae and Liguliflorae, a number of Compositae (*Artemisia*, *Cirsium* - type, *Centaurea solstitialis*-type and others) together with *Brassica*-type, *Cyperaceae*, *Gramineae* and *Cerealia*-type, show more regular curves. It is probable that these types represent the then-existing steppe vegetation. An exception is made for *Cyperaceae*, because this curve shows some similarity to that of the local *Elaeagnus*. *Cyperaceae* may have grown in marshy habitats along the river. *Cyperus fuscus* is a common species in the river bed near the site.

At present the most common wormwood of the Inner Anatolian steppe is *Artemisia santonicum*, a species which is advantaged by grazing. Some other species, growing in steppe habitats, also are considered. *Artemisia herba-alba* has a more eastern and local distribution in Turkey. *Artemisia vulgaris* too, does not occur in Central Anatolia. A species with identical pollen grains is *Artemisia scoparia*. This species is mentioned by Zohary (1973) for volcanic tuff in the Konya plain.

The *Cerealia*-type (pollen size > 40 µm) in Turkey includes several grasses, for instance *Aegilops*, *Hordeum*, *Stipa* and *Bromus*. Many species of these genera are common elements of the steppe vegetation. The corresponding curves of *Gramineae* and *Cerealia*-type suggest that the *Cerealia* formed part of the ground flora and do not indicate any form of agriculture.

Comparison With the Pollen Diagram of Akgöl in the Konya/Ereğli Basin

As for a possible time-correlation of the Aşıklı Höyük diagram, it seems justified to place it before 7952 BP.

A pollen diagram of Akgöl, situated near Ereğli in the eastern part of Konya plain, starts around 13,000 BP. Like Aşıklı, Akgöl is situated at the fringe of the xero-euxinian steppe forest and the timberless steppe conditions, with low values for arboreal pollen, while the values for non-arboreal pollen make up more than 90% of the total pollen sum. The arboreal pollen are mainly produced by *Quercus cerris*-type. Further *Quercus calliprinos*-type, *Juniperus* and *Betula* are represented, chiefly in the subzones 1B-1D. In the arboreal assemblage of the Aşıklı diagram these pollen types are likewise found in low values, again with the highest values for *Q. cerris*-type. The non-arboreal pollen types in subzone 1B-1D are dominated by *Artemisia*, *Gramineae* and *Chenopodiaceae*. The values of chenopodiaceus pollen in the Akgöl diagram origi-

nate from halophytic vegetations. As in Akgöl (subzone 1B-1D), *Artemisia* and *Gramineae* play a substantial part in the steppe vegetation around Aşıklı Höyük.

So far, the assemblage of the pollen types mentioned above, shows some conformity with the subzones 1B-1D of the Akgöl diagram. However, it must be admitted that other curves in the diagrams differ considerably. In subzones 1B-1D of the Akgöl diagram, values for *Pinus*, *Noaea*-type, *Centaurea solstitialis*-type and *Cerealia*-type are strikingly lower than those of their counterparts in the Aşıklı diagram. The discrepant values of these pollen types preclude a clearly defined dating of the pollen diagram.

REFERENCES

- BOTTEMA, S. - H. WOLDRING, 1984 (1986). "Late Quaternary vegetation and climate of southwestern Turkey." *Palaeohistoria* 26. Part II, 123-149.
- DAVIS, P.H. (ed.), 1965-1988. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. 10 Vols. Edinburgh, University Press.

Table 1. Not included in the pollen diagram of Aşıklı Höyük are:

- Spectrum 1: *Phillyrea* 0.1, *Vitis* 0.1, *Humulus/Canabis* 0.1, *Xanthium* 0.1, *Convolvulus* 0.1 *Euphorbia* 0.1 *Hypecoum* 0.1;
- Spectrum 2: *Plantaginaceae* 0.5;
- Spectrum 3: *Anchusa/Pulmonaria*-type 0.3, *Cerithe*-type 0.3, *Centaurea* 0.3, *Plantago coronopus*-type 0.3, *Myriophyllum spicatum/verticillatum* 0.5;
- Spectrum 4: *Platanus* 0.2, *Symphytum*-type 0.2, *Evax* 0.2, *Plantaginaceae* 0.2;
- Spectrum 5: *Hedera* 0.5, *Sorbus*-type 0.5, *Cruciferae* 0.5, *Ericaceae* 0.5, *Rumex acetosa*-type 0.5;
- Spectrum 6: *Crataegus*-type 0.2, *Bidens*-type 0.2, *Centaurea* 0.5, *Linum* 0.2, *Plantago tenuiflora*-type 0.2, *Rumex patien*-type 0.2, *Aquilegia*-type 0.2, *Ranunculus repens*-type 0.2, *Rosaceae* 0.2, *Zygophyllum* 0.7, *Equisetum* 0.2;
- Spectrum 7: *Cedrus* 0.1, *Convolvulus* 0.1, *Cruciferae* 0.1, *Matthiola* 0.1, *Cuscuta* 0.1, *Allium* 0.1, *Scrophularia/Verbascum*-type 0.1;

Conclusion

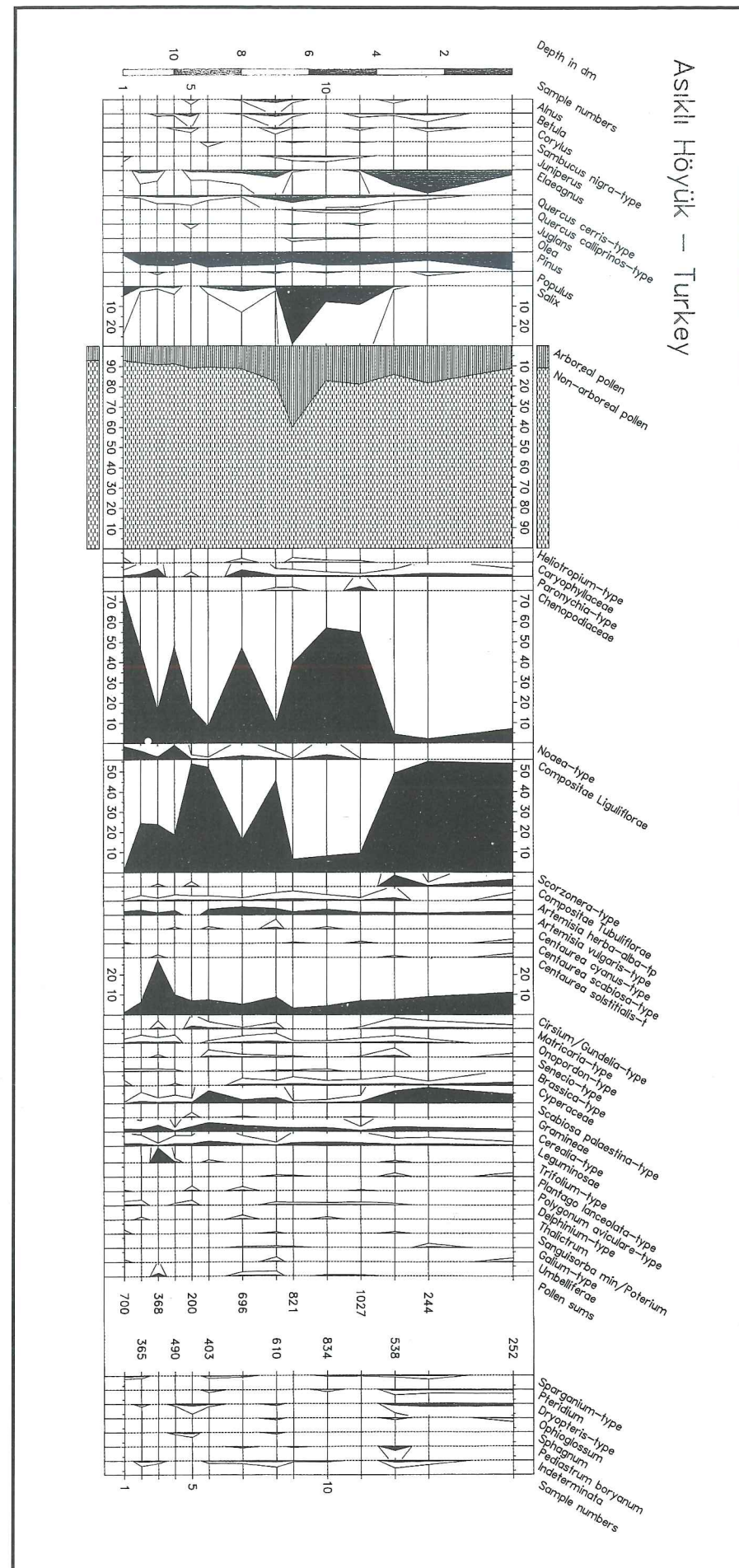
The pollen diagram of Aşıklı Höyük covers an early phase in the vegetation history of Central Anatolia. The regional vegetation is poorly represented, may be due to a rapid sedimentation rate. *Salix*, *Elaeagnus*, *Chenopodiaceae* and *Liguliflorae* are in some way or another over-represented in the pollen rain.

The low share of regional tree pollen (AP) in the pollen rain justifies the conclusion that the Aşıklı Höyük diagram reflects a probably short part of the Late Glacial or Early Holocene vegetation history of Central Anatolia.

ESİN, U., 1996. "Aşıklı, ten thousand years ago: A habitation model from Central Anatolia." *Housing and settlement in Anatolia, a Historical Perspective*. 31-42. İstanbul, Tarih Vakfı.

ZOHARY, M., 1973. *Geobotanical Foundations of the Middle East*. 2 Vols. Stuttgart, Gustav Fischer Verlag.

- Spectrum 8: *Ostrya/Carpinus orientalis* 0.2, *Abies* 0.2, *Cedrus* 0.3, *Ulmus* 0.2, *Spinacia*-type 0.2, *Bidens* type 0.3, *Cuscuta* 0.2, *Ericaceae* 0.2, *Lotus*-type 0.2, *Onobrychis*-type 0.2, *Polygonum cognatum*-type 0.3, *Polygonum persicaria*-type 0.2, *Bunium*-type 0.2
- Spectrum 9: *Fagus* 0.1, *Morus* 0.1, *Fraxinus excelsior* 0.1, *Platanus* 0.1, *Crataegus*-type 0.1, *Bryonia* 0.1, *Thymus/Mentha*-type 0.1, *Glacium* 0.4, *Consolida* 0.2, *Hyoscyamus* 0.2, *Eryngium*-type 0.1;
- Spectrum 10: *Juniperus sabina* 0.5, *Taxus* 0.1, *Ecium*-type 0.1, *Ononis*-type 0.1, *Vicia*-type 0.1, *Hypecoum* 0.1, *Papaver* 0.1, *Aquilegia*-type 0.1, *Hyoscyamus* 0.1;
- Spectrum 11: *Pistacia* 0.1, *Tilia* 0.1, *Ulmus* 0.1, *Arctium*-type/*Jurinea* 0.1, *Cousinia* 0.1, *Filago*-type 0.1, *Plantago tenuiflora*-type 0.2, *Consolida* 0.2;
- Spectrum 12: *Ostrya/Carpinus orientalis* 0.1, *Spinacia*-type 0.2, *Arctium*-type/*Jurinea* 0.2, *Capsella*-type 0.7, *Rumex acetosa*-type 0.4, *Polypodiaceae* 0.2;
- Spectrum 13: *Juniperus sabina* 0.4, *Abies* 0.4.

Aşıklı Höyük - Turkey

Figure 1: Drilling for pollen sampling at Aşıklı

Figure 2: Pollen core sample consolidated by wrapping with plastic

Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden Keten/*Linum* ve Izgın/*Eruca*

Orta Anadolu'da Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler

Flax/Linum and Eruca, among the important oil plants of Anatolia: Linseed oil and Oil mills in Central Anatolia

Füsun ERTUĞ*

Anahtar Sözcükler: Arkeoetnobotanik, Etnobotanik, Orta Anadolu, Aksaray, Keten/ Linum, Izgın/ Eruca, Beziryağı, Bezirhane, Yağ bitkileri
Keywords: Archaeoethnobotany, Ethnobotany, Central Anatolia, Aksaray, Flax/Linum, Eruca sativa, Linseed Oil, Oil mills, oil plants

Flax/Linum and Eruca are among the oil plants such as olive, sesame, cotton, poppy, sunflower, hazel, Cephalaria, safflower, and hackberry were important in the Anatolian culinary culture. Although, linseed oil is usually associated with its industrial uses, in Central Anatolia it was produced for cooking, lamp oil, fodder, and to oil wooden wheeled carts, as well as water-buffaloes. Linum and Eruca seeds were both used to produce 'linseed oil' (Beziryağı), however, oil produced from flax as much preferred for cooking. Both linseed oil and flax seeds were widely used in folk medicine.

The production of linseed oil may have started thousands years ago in Central Anatolia. Both plants are natives to Anatolia, and flax seeds have been found in several Neolithic sites. The earliest historical documents concerning linseed oil mills (Bezirhane) are Ottoman tax records, from 1500-1501. Until the 1970s there were still several oil-mills in the Aksaray area, producing linseed oil during winter. The pulp was used as fodder for draft animals. With the modernization of the agriculture in Anatolia, the increased availability of electricity to the villages, as well as the development of the road system and transportation, linseed oil lost its importance, and these oil mills were abandoned. The cultivation and the harvesting of oil plants, and the production of oil is important to archaeology because the identification of oil bearing plants, oil lamps, and the interpretation of various uses of grinding stones are all still at the early stages.

The information gathered from ethnographic observation must be tested against archaeological findings. As in this case, although production stopped 20-25 years ago, sufficient information could, none the less, be gathered from informants who were still available and had worked in the mills, which combined with direct observation, made reconstruction possible.

Anadolu mutfak kültüründe, başta zeytin olmak üzere susam, pamuk, haşhaş, ayçiçeği, fındık, pelemir ⁽¹⁾, aspir ⁽²⁾, çitlembik ⁽³⁾ gibi bitkilerden elde edilen yağların önemli bir yeri vardır. Özellikle Orta Anadolu'da yaygın olarak tohumu için ekilen ve 'Zeyrek' ya da 'Zeğrek' olarak adlandırılan keten bitkisi (*Linum usitatissimum* L.) ile 'İzgın' (*Eruca sativa* (Lam.) Miller) tohumlarından elde edilen beziryağı da yemeklerde kullanılmıştır. 'Bezir' ya da 'Bezr' Arapça'da "tohum" demektir, ancak beziryağı genel olarak 'keten tohumu yağı'na verilen isimdir. Daha çok endüstriyel kullanımıyla tanınan beziryağı, Anadolu'da gerek kandil yağı olarak aydınlatmada, gerek yem ve sağaltıcı yağ olarak hayvancılıkta ve yemek yağı olarak mutfaklarda yakın zamanlara dek kullanılmıştır. Keten bitkisi tohumlarından halk tıbbında özellikle ağrı kesici, yara sağaltıcı, öksürük söktürücü olarak yararlanılmıştır (Baytop 1984; Ertuğ-Yaraş 1997; Fujita et al. 1995).

Keten bitkisinin anayurdunun Anadolu olduğu ve Neolitik dönemden başlayarak arkeolojik kazılarda keten tohumlarına rastlandığı bilinmektedir. Ancak prehistorik dönemde Avrupa ve Yakın Doğu'da ketenin dokumada kullanımı öylesine yaygındı ki (Barber 1991, 1994) kazılarda ele geçen keten tohumlarının yorumu yapılırken keten bitkisinin lif amaçlı mı yağ amaçlı mı ekildiği, yemeklik mi kandil yağı olarak mı kullanıldığı her zaman belirsiz kalmıştır. Bu varsayımları sınamak için çeşitli bitki tohumlarının yağ eldesi sırasında hangi işlemlerden geçirilmiş olduğu, yağ çıkarımında (ya da lifin işlenmesinde) ne tür araçların kullanıldığı araştırılmalı ve deneysel olarak uygulanmalıdır. Yağ bitkilerinin tarımına, harmanına ve işlenmesine ait etnografik gözlemler arkeoloji ve arkeobotanik çalışmalarına önemli katkılar sağlayabilir. 1950'lerden başlayarak hızla modernleşen Anadolu'da bu ve benzeri bilgilere ulaşma olanağı giderek azalmaktadır.

Araştırmanın Kısa Tarihçesi

1994-1995 yıllarında Aksaray yöresinde etnoarkeolojik bir alan çalışması sırasında 'Bezirhane' ve 'Bulgurhane' denen yapılar ilgimi çekti. Bunlardan 'Dink' ya da 'Seten' olarak da bilinen bulgurhanelere ve bulgur yapımına ilişkin etnoğrafik bilgilere çeşitli yayınlarda rastladım (Hillman 1984, 1985; Koşay 1951; Univ.Bern 1971). Ancak yakın zamanlara dek bölgenin günlük yaşamında ve ekonomisinde önemli bir yer tutan beziryağı üretimi ve mimari olarak bezirhaneler konusunda yapılmış bir çalışmaya rastlamadım. 'Bezirhane' sözcüğüne 15. ve 16. yüzyıl kaynaklarında rastlayınca ilginç daha da arttı.

Bezirhanelere ilişkin ilk kayda II. Bayezid devrine ait, 1500-1501 tarihli Karaman vilayeti defterinde, Aksaray vakıfları arasında sayılan bir bezirhane ile rastlanmıştır (Konyalı 1974: 532). I.Selim (1512-1520) ve Kanuni (1520-1566) dönemlerine ait Tahrir Defterlerinde de Aksaray'ın çeşitli köylerindeki bezirhanelerden ne kadar vergi toplandığı belirtilmiştir ⁽⁴⁾. Kanuni döneminde Aksaray kentinde bir bezirhanenin varlığına da değinilmiştir (a.g.e. 645). 1882 tarihli 16. Konya Salnamesinde ise Aksaray kazası sınırları içinde 28 Bezirhane'nin bulunduğu kaydedilmiştir (a.g.e. 102). Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri gibi diğer Orta Anadolu kentlerinde ise beziryağı üretilmesine ilişkin kaynaklara rastlanmamıştır. Yakın geçmişte Niğde ve Nevşehir'de bezirhanelerin varlığını bilene de rastlanmamıştır. Konya Salnamelerinde de Bezirhane kaydı yoktur (Konyalı 1964), ancak Karapınar ilçesinde 1930'lardan önce bir bezirhanenin çalıştığını bilenler vardır ⁽⁵⁾. Aksaray-Ankara yolu üzerinde, Ankara'ya 30 km mesafedeki Bezirhane ilçesinin de adını eski bir yağhaneden aldığı düşünülebilir.

Orta Anadolu Bölgesi'nin ekonomisinde belki de binlerce yıldır önemli bir yeri olan beziryağı üretimi azalarak

1970'lerin sonlarına dek sürmüş, 1980'den sonra ise tamamen durmuştur. İstatistiklerde, gerek lif gerekse tohumu için keten bitkisi üretimine yer verilmeyle birlikte beziryağı üretimine ilişkin veri bulunamamıştır.

Keten Bitkisinin Kısa Tarihçesi

Anadolu ve Balkanlar, Keten (*Linum*) bitkisinin anayurdu kabul edilir. Türkiye'de Linaceae familyasına ait, bazıları tek, bazıları çok yıllık, kimisi endemik olan en az 38 *Linum* türü saptanmıştır (Davis 2: 425 vd.).

Keten bitkisinin İsadan Önce 7. binyıldan beri tarımının yapıldığı bilinmektedir (van Zeist 1985:37). Bugün için en erken keten tarımına başlandığı bilinen arkeolojik yerleşme Batı Suriye'de bulunan ve İÖ. 7190-6700 arasına tarihlenen Ramad'dır. Güneydoğu Anadolu'daki Çayönü Tepesi'nde İÖ 8250-7750 arasına tarihlenen erken Neolitik tabakalarda toplu olarak bulunan keten tohumlarının ketenin yabani atasına ait olduğu sanılmaktadır (van Zeist ve de Roller 1994: 81). Bu tohumların yağ eldesinde kullanılmış olabileceği ileri sürülmüşse de (Stewart 1976), Çayönü'nde ve Çatalhöyük'te bulunan dokuma kalıntılarının da keten olduğuna ilişkin çeşitli veriler vardır ⁽⁶⁾.

Keten bitkisinin tarihçesini araştıran arkeobotanist Helbaek, İÖ 5000'lerde Irak'ta Arpachiyah ve Brak yerleşmelerinde bulunan tohumların iriliğine dikkat çekerek, bunların özellikle sulamayla yetiştirilmiş olduklarını ileri sürmüştür; İran ve Irak'ta ekmeklik buğday, altı sıralı arpa ve ketenin aynı zamanda tarıma alındığını, dolayısıyla bu üçlünün temel gıda maddeleri olması olasılığının yüksek olduğunu da varsaymıştır (1970:211-213).

Hitit metinlerinden bitkisel yağın gündelik yaşamda yemeklerde, kandil ve meşalelerde kullanıldığı gibi, arabaları, vücut ve saçları yağlamakta, tanrı-

lara adak/sunu olarak, ödemelerde para birimi yerine ve sepetleri su geçirmez kılmak için kullanıldığı da öğrenilmektedir (Hoffner 1995:112). Bu metinlerde adı geçen yağ bitkilerinden zeytin ve susamın yazılışı kesinleşmekle birlikte keten sözcüğü filologlarca hâlâ tartışılmaktadır.

Keten bitkisinin Yunan ve Romalılar tarafından daha çok lifleri için ekildiği, tohumunun da kullanıldığı, ancak yağının çok önemli olmadığı sanılmaktadır. Pliny, kuzey İtalya köylülerinin sıklıkla öğütülmüş keten tohumu lapası yediklerini, Ispartalı askerlerin de Peleponnes savaşlarında kuşatma süresince balla karıştırılmış keten tohumu ezmesi yediklerini belirtmekte, Galen ise balıkla birlikte yendiğini, bazen de balla karıştırılarak ekmeğe sürüldüğünü, ancak hazmının zor ve besin değerinin az olduğunu eklemektedir (Gallant 1985:155). Keten tohumları insan yiyeceği olarak tüketilmeden önce kavrulduğu için karbonize olmuş olarak pek çok arkeolojik yerleşmede bulunabilmektedir. Gallant, susamda olduğu gibi suya basılarak bekletilir ve kavrulmadan tüketilirse keten tohumu zehirli etki yapabilir, demektedir (a.g.e.155).

Keten Bitkisinin Tarımı

Yağlı tohumları için üretilen keten bitkisi, lifleri için üretilen kültür türüne oranla kısa boylu (25-30cm), çok dallı ve tohum sayısı daha fazladır. Keten, liflerinden yararlanmak üzere ekiliyorsa kışın ekilir ve tarlaya çok tohum atılarak sık olması, boya gitmesi sağlanır. Ülkemizde Karadeniz kıyılarında, özellikle Kandıra, Bartın, Ereğli, Ayancık ve Sinop dolaylarında keten üretimi bez dokunmasına yöneliktir. Marmara bölgesi (Kocaeli, Sakarya, Balıkesir) lif keteni üretiminde ikinci derecede, Akdeniz bölgesi ise (İçel, Hatay, Antalya) üçüncü derecede gelmekteydi (TTO 1969, Ziraat Vekaleti 1937). Lif bitkisi olarak keten tarımı da giderek yok olmaktadır. Lif el-

desine, eğrilmesine, ip yapımına ilişkin araştırmalar da yetersizdir ve etnoarkeolojik açıdan acilen araştırılması gereklidir.

Yağ keteni, Orta Anadolu'nun yanı sıra Marmara geçit bölgelerinde (Eskişehir, Kütahya, Uşak, Afyon, Amasya) ve Güneydoğu Anadolu'da (Gaziantep, Urfa, Maraş, Malatya, Adıyaman) ekilmekteydi (TTO 1969). Tohumu için tarımı yapılan keten bitkisi ortalama yıllık 300-350 mm yağış koşullarında oldukça iyi ürün vermekle birlikte, 450-750 mm yağışa da dayanır (Bedigian 1985). Orta Anadolu'da özellikle ırmak boylarına, su basan yerlere ekildiği belirtilmiştir.

Aksaray'ın batısında, yaklaşık 1000m yükseklikteki yaylalarda Mart ayı sonunda ya da Nisan'da ekilen ⁽⁷⁾ keten bitkisinin mavimsi mor çiçekleri (Res.1) Haziran'da açar ve Temmuz ayında dallarının uç kısımlarında 8-10 mm çaplı yuvarlak tohum keseleri olgunlaşır. Herbirinde yaklaşık 3-5 mm uzunluğunda, 2-3 mm genişliğinde 10 kadar yassı ve parlak keten tohumu bulunur (Res.3). Kahverengi tohumların ağırlıkları 3-9 mg arasında değişir. Aksaray köylerinde verilen bilgiye göre, tohum keseleri bitkinin tepesinde olduğundan orakla işlenir, tohum keseleri (yerel dilde 'kel-le') birbirine yapışır, deste gibi yığılır, arabayla harman yerine taşınır ve burada düvenle sürüldükten sonra elenir ⁽⁸⁾.

Keten tohumu ortalama %32-42 arasında yağ ve %20-25 protein içerir. Hava ile temas ettiği zaman kalınlaşma özelliği olan beziryağı, diğer bitkisel yağlara oranla daha yapışkandır ve erime noktası -20C'dır (Renfrew 1985:63 ve Meydan Larousse 2: 348). Bu özellikleri nedeniyle boya, baskı mürekkebi, linolyum, vernik, muşamba yapımında kullanılır (TTO 1969). Keten yağının yemek yağı olarak kullanıldığı az bilinmekle birlikte Irak'ta soğuk-preslenen keten yağının az miktarda üretilerek yemek yağı olarak kullanıldığı, genelde üretim sırasında tohumla-

rın önce ısıtıldığı ya da kavrulduğu ve bu sıcak-pres yağının ağzı sıkıca kapatıldığına sıvı olarak uzun süre korunabilirdiği, ancak havayla teması halinde kalın bir film tabakası oluşturduğu belirtilmektedir (Renfrew 1985: 64).

Izgın Bitkisi

Brassicaceae (=Cruciferae) familyasından *Eruca* cinsinin Akdeniz havzasında 5, toplam 14 türü bulunur. Bunlardan sadece *Eruca sativa* kültür bitkisi olarak kullanılmakta ve 7 kültüvarı bilinmektedir ⁽⁹⁾. Yağ bitkisi olarak sadece Anadolu'da değil, çok eski çağlardan beri İran, Afganistan, Hindistan'da da kullanılmıştır (Schuster 1992: 49). Avrupa'da Yunan ve Roma döneminden beri şifalı bitki olarak tanınmakla birlikte yağ bitkisi olarak çok fazla ekilmemiştir ⁽¹⁰⁾.

Izgın bitkisinin boyu 20-60 cm, çiçekleri açık sarıdır (Res.2). Tohumları ketene oranla çok daha küçüktür ve 2-2.5cm uzunlukta 3-5mm genişlikteki tohum keseleri ('kavuz') içinde yer alır (Res.3). Aksaray yöresinde keten/zeyrek'ten daha çok ve daha yakın zamanlara dek ekilen, bugünse ekimi hemen hemen sona eren kültür bitkilerinden biridir. Halen Aksaray çevresinde yem bitkisi olarak az miktarda ekilmektedir. Zeyrekle aynı zamanda, erken ilkbaharda ekilir, ancak ızgın susuzluğa daha dayanıklı olduğundan genellikle kıraca ekilir. Gerek ızgının gerek zeyreğin tohumları çok küçük oldukları için tarlaya elle serpilirken toprakla karıştırılır birlikte savrulur. Bir dönüme bir kalbur toprağa karıştırılmış bir avuç tohum yeterdi denilir. Izgın'da tohum keseleri sap boyunca yaygın olarak yer aldığından nohut, mercimek gibi elle yolunarak kökünden çıkarılır, Temmuz ya da Ağustos'ta düvenle sürülüp savrulduktan sonra kavuzla karışık dane olarak depolanır, kışın bezirhaneye götürülür.

Zaman zaman yabani 'Hardal otu' (*Sinapis arvensis* L.) da toplanıp ızgın ya

da zeyrek tohumlarına katılır, beziryağı elde edilmesinde kullanıldığı söylenmiştir.

Aydınlanmada Beziryağı

Anadolu'da özellikle ızgın beziri kandil yağı olarak, 'Bezir Çırası' denilen topraktan yapılma kandillerde kullanılmıştır (Res.4). Bu çıraların uç kısımları elle bastırılarak daraltılır ('Lülük'), buraya pamuktan elde eğrilmiş bir fitil konulurdu. Kapadokya bölgesindeki pek çok mağara-barınakta rastlanan, bu çıraların yerleştirilmesi için yapılmış küçük oyuk ya da çıkıntılar ('taka'lar) ve isli tavanlar bezir yağı aydınlatmasının delilleridir. Doğu Anadolu'da kenarları kertikli tenekeden ya da pişmiş topraktan yapılma bu kandillere 'Bezirlik' denildiği de bilinmektedir (Koşay 1977:11).

Hayvancılıkta Beziryağı

Beziryağı, hayvanların, özellikle mandaların yağlanması da önemliydi. Kışın manda derileri yağlanmazsa soğuktan çatlar ve yaralar oluşur.

Manda boynuzundan yapılan yağdanlıklara beziryağı ile yeşil sabun rendesi konularak kağınlara asılırdı. Masif ağaçtan kağını tekerlekleri, özellikle aksları bu yağla sürekli yağlanarak dayanıklı olması, yanmaması sağlanırdı. Bu geleneğin Orta Anadolu'da Hititlere dek uzanması olasıdır.

Beziryağı üretiminden geride kalan küspe, yerel dilde karayem, %33-43 protein içeriğiyle çok besleyici bir hayvan yemidir ve özellikle sabana koşulacak öküz ve mandalara verilir ⁽¹¹⁾. Karayem geçmişte buğday kadar değerli ve yağ üretiminin zamanlamasını belirleyecek kadar önemli bir yan üründü. Yağ bitkilerinin olgunlaşması ve harmanı Temmuzda gerçekleştiği halde bitkiden hemen yağ elde edilmez, bu işlem Ocak-Şubat ayına dek ertelenir. Zira karayem de-

polamaya elverişli değildir, hemen tüketilmesi gerekir. Yaz ortasında otun bol olduğu ve hayvanların ağır işe koşulmadığı bir dönemde yağ üretilse küspe ziyan olacağından, yağ üretimi kışın, tarlaların bahar sürümü öncesi yapılır.

Beziryağı Nasıl Elde Edilir?

Bezirhanelerdeki işlem kısaca şöyledir: Yağ elde edilen tohumlar önce kavrulur, sonra büyük bir taş üzerinde hayvan gücüyle döndürülen diğer bir taşla ezilir, daha sonra suyla karıştırılarak hamur haline getirilir. Sepetlere doldurulan bu hamur, yekpare ağaçtan burgu yardımıyla indirilip kaldırılan ağaç gövdeleri altına konur. Yaklaşık 24 saat baskı altında bekletilen sepetlerden beziryağı sızar ve bir çukurda toplanır.

1950-60 döneminde kışın 3-4 ay çalışan bir bezirhanede günde 30-40 kg bezir çıkarıldığı ve yıllık yaklaşık 14 ton ızgından 3 ton beziryağı elde edildiği ifade edilmiştir ⁽¹²⁾. Yerel üretim dışında Niğde, Adana ve Konya'dan ızgın ve keten tohumu getirildiği de söylenir. Aksaray'da 20-25 km çaplı bir alanda yaklaşık 15 bezirhanenin üretim yaptığı düşünülürse bu işin bölge ekonomisine katkısı daha iyi anlaşılabilir.

Bir Rölöve Denemesi:

Aksaray-Demirci Kasabası'ndaki Atalar Bezirhanesi

Demirci'deki 5 bezirhaneden en iyi durumdaki Atalar ailesine aittir ⁽¹³⁾. 1995'te bu bezirhanenin basit bir röleve çıkarılmış (Bkz. Plan) ve bezir üretimi de ustaların yerinde anlatımı ve ayrıntılı açıklamalarıyla yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır.

Atalar Bezirhanesinin kapı girişinde 1936'da kayadan oyulduğu, 1938'de düzeni'nin (iğ denen ağaç burgusu, harman taşı, vb.) getirilip takıldığı ve aynı yıl çalıştırılmaya başlandığı kazılıdır. Bezirhanenin bitişiğindeki, kitabesinde

1327 (1912) yazan iki katlı yapı da bu aileye aittir ve Bezirhane'nin misafirhanesi olarak kullanılmıştır (Res.5).

Bezirhane yapısı Kapadokya'da yaygın olarak rastlandığı gibi kısmen yumuşak tüfe (yerel dilde 'say') oyularak, kısmen de kesme taştan 'Kara Kemer' örülerek inşa edilmiştir.

Yapı iki bölümden oluşmaktadır: Harman Taşı'nı (Res.6) içeren 'Harman Damı' ve 'İğ' denen büyük ağaç burgu (Res.7) ile 'Kiriş' adı verilen dört büyük ağacın bulunduğu 'Kiriş Damı'.

Kapıdan girildiğinde sol kolda yağ çıkarılacak tohumların kavrulduğu fırın, soğutma ve eleme bölümleri ile tam ortada büyük Harman taşı yer alır. Bulgurhanelerde 'Dink', 'Seten' ya da 'Harman Sokusu' adı da verilen ve yaklaşık 2 m çapındaki harman taşının alt bölümü, yerden yaklaşık 50 cm yükseklikte, hafifçe içbükey bir şekilde yerel taşla örülü ve sıvalıdır. Taşın ortasındaki deliğe sivri uçlu bir demirle oturan ahşap direğin üst ucu da tavandaki 'Tapan Ağacı' denen kirişe girer. Diklemesine yerleştirilen ve tohumların ezilmesini sağlayan ikinci taş, yaklaşık 1m çapında, 30 cm kalınlığındadır. Merkezinden geçen ahşap kol, ortadaki direğin ortasından da geçerek taşın dairesel dönmesini sağlar. Bu ahşap kola çeki hayvanının boyunduruğu geçirilir.

Harman Damı ile Kiriş Damı kayaya oyulmuş bir geçitle birbirine bağlantılıdır. Kiriş Damı'na girildiğinde yerden yaklaşık 1-1.5m yükseklikte enlemesine yerleştirilmiş dört büyük söğüt ağacı ile karşılaşılır. Yaklaşık 10-12 m uzunlukta ve herbiri 30-40cm çapındaki bu ağaçlara 'Kiriş' denmektedir. Kirişlerin bir ucu, yaklaşık 6-7 m uzunlukta ağaç burguyla bağlantılıdır. Bezirhanenin en görkemli bölümünü oluşturan bu burguya 'İğ' adı verilir ve yekpare bir meşe ağacı gövdesine dişler oyularak yapılmıştır. İğ, 'batman ta-

şı' denen taştan bir sokunun içine oturtulmuştur ve 'ağırşak' denilen bir tahta ya oyulmuş vidaların içinden geçer. Üstüste yerleştirilmiş bir çift kiriş burgunun sağından, diğer çift solundan geçer ve ağırşak ağacı tarafından bastırılır. Kirişlerin diğer uçları da kayaya girer ve 'Bestirek' denilen bir ağaçla sabitlenir. Bu bölümde açılan bir çukura sepetler dizilir. Ağaç burgu döndürülerek indirildiğinde ağırşak altındaki kirişler sepetler üzerine baskı yapar. Bir manda ya da bir öküz bir tur döndürdüğünde ağaç burguda bir diş döner. İğ'i iki kişi döndürerek indirebilirse de kaldırmak için hayvan gücüne ya da dört insana gerek vardır. Kiriş damı'nın üstü kemer örtü olmasına karşın, iğ kurtulur, fırlarsa, kemer yıkılıp binaya zarar vermesin diye, iğ'in üstüne gelen kısım tahta örtü ile kapatılmıştır.

Bezirhanede kullanılan hayvanlar ile müşteri olarak gelenlerin binek ve yük hayvanları bezirhanede Harman Taşı'nın arkasındaki Ahır bölmesinde kalır ve bezir küspesi yerler. Mandalar özellikle hem harman taşında hem de burguyu indirip-kaldırmada tercih edilir, olmazsa öküz ya da at kullanılır.

Bezirhane çalışanları için kapı girişinin üst kısmında bir dinlenme mekânı vardır. Fırının yanındaki merdivenlerden çıkılan bu oda sokağa açılan iki pencereden ışık alır ve pencerelerin arasında taştan bir ocak bulunur. Ustalar ve işçiler karşılıklı yerleştirilmiş hasır örtülü taş sekilerde oturarak yemeklerini yer, burada uyur ve dinlenirlermiş.

Bezirhanede biri usta olmak üzere 3 kişi görev yapar. Fırın, keteğin dikenini (*Salsola ruthenica* Iljin) ve bağ çubukları yakılarak iyice kızdırılır. İzgın ya da zeyrek tohumları damdaki bacadan doğrudan fırının içine, kızdırılmış 'tevek taşı'nın üzerine dökülür. Yaklaşık 4 şinik (=1 kile=32kg) izgın tohumu yarım saatte kavrulur. Bir işçi sürekli ateşi besler. Usta, 'Çek' denilen demir kürekle karış-

tırarak tohumları kavurur, tümü eşit bir biçimde kavrulunca 'Aşırt' bölmesine döker. Burada soğutulan tohumlar Harman Taşı'nda biriktirilir.

Seri üretim için bir gün sadece tohum kavrulur, ertesi gün Harman Taşı'nda sürülür. Günde birer kileden 10-12 kile un sürülür, sonra un eleğinden daha ince tel elekten geçirilerek elenir, elekte kalanlar yeniden sürülür. Harman 4-5 gün devam eder. Harman taşı'nda 6 kile (=190-200 kg) un biriktirilince buna oluşturma bir dizi sepete izafeten 'bir direk' denir. Bir direk izgın ya da zeyrek ununa 1-1.5 teneke de su eklenir ve demir kürekle karıştırılır, sonra da hayvanlarla iyice koyulaşana dek sürülür. Bu miktarı sürebilmek için birkaç kez hayvan değiştirilir. Birkaç saat sonra hamur iyice koyulaşıp 'taşı tutmaz olunca' elle sepetlere basılır. Kova otundan (*Juncus inflexus* L.) örülen, yaklaşık 50 cm çapındaki bir sepet, bir şinik (=8kg) hamur alır. 20 sepetten 35-50 kg beziryağı elde edilir.

Sepetler bezir hamuruyla dolunca Kiriş Damı'na nakledilir ve 'Sepetlik' adı verilen çukura yanyana iki sıra dizilir. Bir diziye 10-12 sepet olarak toplam 20-24 sepet yerleştirilir ve üstüne 'Aşık' ya da 'Yağ tahtası' adı verilen ağaç bloklar konur. Bu işlem bittikten sonra burgu indirilir ve kirişlerin sepetler üzerine baskı yapması sağlanır. Ağırlık yapması için iğ'in altındaki taş soku üzerine 2 taş blok daha konur. Kirişlerin ağırlığı altında 24 saat bekletilen sepetlerden süzülen yağ zeminde açılan bir oluktan akararak bezir çukuru içindeki taş sokuda birikir. Bu 24 saat süresince iğ bir-iki kez kaldırılarak kirişler boşlanır ve sepetlerin yeri değiştirilir ya da bir miktar döndürülür. İşlem bittiğinde çukurdan maşrapalarla alınan yağ tenekelere, küplere aktarılır. Sepetlerde kalan küspe, istenirse tekrar harman taşına dökülür, kepek katılarak yeniden öğütülür. 20 sepetten yaklaşık 200 kg karayem elde edilir.

Bitkisel Yağ Üretiminde Farklı Yöntemler

Yağ üretiminde Anadolu'da ve diğer Asya ülkelerinde gözlenen bazı farklılıklar kimi zaman yağ bitkisinin cinsine bağlıdır, kimi zaman da yerel bilgi birikimi, araç kapasitesi ve üretimin ne ölçekte olduğuyla ilişkilidir. Örneğin Keban Baraj Gölü yöresinde 'gingircek yağı' olarak adlandırılan beziryağı eldesinde, önce saçta kavru lan tohumlar taş üzerinde dövülür, sonra içi su dolu bir kazana konularak kaynatılır ve yüze çıkan yağ toplanır (Arısan-Günay 1980: 28). Keban'da da büyük olasılıkla keten tohumlarından bezir elde edilmekteydi, ancak burada kavurma ve öğütmeden sonra baskı işlemine gerek kalmaksızın, kaynatarak küçük ölçekte yağ üretimi seçilmiştir.

1960'larda Eskişehir'de gözlemlenen aspir yağı atelyesinde tohumlar önce ezilip sonra ısıtılır ve pres altına konur (Knowles 1967:157). Mısır'da aspir yağının (a.g.e.158) ve İran'da 'bazz' olarak adlandırılan keten bitkisinin yanı sıra haşhaş, pamuk, susam, hardal, kolza ve hintyağının Orta Anadolu'daki gibi kavurma-öğütme-presleme sırasıyla ve benzer araçlarla üretildiği gözlenmiştir (Wulff 1966: 296-300). Hindistan'ın Deccan bölgesinde bitkisel yağ sadece ısıtılarak elde edilir. Dar boyunlu bir çömleğe aspir tohumları doldurulur, çömleğin küçük iki delik içeren kapağı kapatılarak ıslak çamurla sıvanır. Ters çevrilen çömlek toprağa gömülmüş bir başka kabın ağzına oturtulur ve üzerinde bir ateş yakılır. Yaklaşık 12 saat korlarla örtülü kaptaki tohumların yağı alttaki çömlekte toplanır. Bu yağ tekerlekleri yağlamada ve deriden yapılan tulumları su geçirmez kovalara dönüştürmekte kullanılır (Knowles 1967).

Sonuç ve Tartışma

Keten ve izgının yağ bitkisi olarak tarımı özellikle Orta Anadolu'da yoğunlaşmıştır. Bu bölgedeki Bezirhanelerde en az beşyüz yıldır beziryağı üretildiği de bi-

linmektedir. Son 20-25 yıldır beziryağı halkın yaşamındaki yüzlerce, belki de binlerce yıllık önemini yitirince, tarıma dayalı bu yerel endüstri de sona erdi. Mutfaklarda margarin ve sıvı yağlar, zeyrek bezirinin yerini aldı; hayvancılıktaki değişimler beziryağını gereksiz kıldı ve nihayet elektriğin gelmesi, çıraları-kandilleri tümünden unutturdu. Günümüzde beziryağının ışığını ve isini, ızgın kavru-lurken tüm köyü saran acı kokusunu ve tekerleri bezirle yağlanan kağnıları özle-yen kalmadıysa da beziryağının endüstri-yel kullanımı bitmiş değil. İstanbul'da gö-rüşülen bazı bezir üreticileri Anadolu'da artık keten yetiştirilmediği için yurtdışın-dan ham bezir ya da tohum ithaliyle üre-tim yaptıklarını söylediler. Keten ve ızgın tarımının yeniden canlandırılması ve Ka-padokya gibi turistik bir yörede bezirha-nelerin birkaçının üretimi eski yöntem-lelerle sürdürmesi, yerel kullanıma değilse de turistik ve endüstriyel sektörlere vere-ceği hizmet karşılığı verimli olabilir.

Keten bitkisi liflerinden yaklaşık onbin yıldan beri yararlanıldığına ilişkin kimi arkeolojik bulgular vardır, ancak keten ya da ızgın tohumlarının ne zamandan beri yağ eldesinde kullanıldığını bilmiyo-ruz. Geçmişte hangi bitkilerden, nasıl yağ elde edildiğini bilmek ve gündelik ya-şama ilişkin arkeolojik yorumlar yapmak istiyorsak bu bitkilerin geleneksel yön-temlerle tarımına ilişkin ayrıntıları göz-lemlemek ve Bezirhane ya da benzeri atelyelerde kullanılmış yöntemleri araş-tırmak gerekmektedir.

Bu çalışmada beziryağının gerek Ana-dolu, gerekse çeşitli Asya ülkelerinde çok yakın zamanlara dek aydınlatmada, hayvancılıkta ve yemeklik yağ olarak tü-ketildiği saptandı. Etnoğrafik gözlemler bitkisel yağ eldesinin genellikle yoğun insan emeğine ve hayvan gücüne, ancak oldukça basit araç gereçlere gereksinim gösterdiğine işaret etmekte. Tohumun iki taş arasında ezilerek un haline gel-mesi, su ile karıştırılarak hamur haline getirilen unun sepetlere ya da dokuma

çuvallara konularak preslenmesi en yay-gın yöntem olarak görülmekte. Küçük ölçekli ev üretiminde ise saç üzerinde kavru-lan tohumlar el değirmeninde ya da dibeklerde öğütülebilir, sonra hasır, sepet ya da kumaş torbalar içinde iki taş arasında yağı çıkarılabilir. Yağın suda kaynatılarak elde edilmiş olabileceği de göz önünde tutulmalıdır. Bazı işlemler-de (Hindistan örneğindeki ısıtma gibi) tohumlar hemen hiç zarar görmezken di-ğer bütün yöntemlerde ezme/ öğütme iş-lemlerinden geçirildiğinden ve üretim artışı posalar hayvan yemi ya da gübre olarak kullanıldığından, tohumların şe-killerini muhafaza etmesi, morfolojik olarak tanımlanabilmesi çok zordur. An-cak kavurma ya da öğütme sırasında sıç-rayan tohumlar ocak ya da öğütme ara-çları çevresinde bulunabilir. Kazılarda ele geçen ezgi-öğütme taşlarından han-gilerinin yağ tohumlarının öğütülmesi işleminde kullanılmış olabileceğini araştırmak, deneysel arkeoloji ile ilgile-nenlere yeni bir araştırma alanı gibi gö-zükmemektedir. Ezgi ve öğütme taşları üze-rindeki bitkisel kalıntıların, yağ depola-ma kaplarının ya da lamba olarak kulla-nılan taş ya da toprak kapların analizleri de verimli sonuçlar verebilir.

Bu çalışmada sözü geçen yağ bitkilerine ve yağ çıkarımı işlemine arkeolojik bir ba-kış açısıyla yaklaşılmıştır. Oysa keten ve ızgın gibi bu topraklarda binlerce yıldır ta-rımı yapılan nice kültür bitkisinin artık ekilmemesi başka kayıpları da beraberin-de getirmektedir. Kapalı bölgelerde uzun sürede oluşan, farklı iklim koşullarına, toprak özelliklerine uyum sağlamış, has-talıklara dirençli genleri içeren kültür tür-leri kaybolmaktadır. Tarımı yapılan bitki-ler aynılaştıkça, yakından ilişkili olan yö-resel mutfak kültürü, halk tıbbı, el sanat ve zanaatleri (örneğin ip-urgan yapımı, se-pet ve hasır örme) ve benzeri zenginlikler azalmakta, kültürümüz tekdüzeleşmekte-dir. Bu nedenle eski teknolojilerin terki ve tarımda-endüstride verimlilik gibi karar-larda çok yönlü düşünmeye, ayrıntılı ye-rel araştırmalara gereksinimimiz vardır.

NOTLAR

1 Pelemir ya da Melemir (*Cephalaria syriaca* (L.) Schrader) tek yıllık, mavimsi çiçekli, Orta Anadolu tarlalarında sık görülen bir bitkidir. Tohumu %21-26 oranında sabit yağ ta-şır, bu yağ dericilikte, hayvanları yağlamakta ve bezir yağı-na katkı olarak kullanılır (Baytop 1984:351; Oğuz 1976). 1930'larda Orta Anadolu'da yaygın olarak ekilmekle birlik-te (Morrison 1939), günümüzde üretimi büyük ölçüde dur-muştur. Kayseri ve Erzincan'da tohumu için ekilen pele-mir, yaklaşık %25 yağ oranıyla verimli bir yağ bitkisidir. Küspesi de hayvan yemi olarak değerlidir (Yazıcıoğlu et al. 1978).

2 Aspir (*Carthamus tinctorius* L.) bir yıllık, sarı çiçekli otsu bir bitkidir. Orta ve Batı Anadolu'da eskiden beri kırmızı bo-yar madde içeren çiçekleri ve %28-40 sabit yağ taşıyan tohum-ları için ekilmektedir. Yağı çok acı olduğundan kandil yağı olarak ve boyacılıkta, haricen de ağrı kesici olarak kullanılır (Baytop 1984: 170). Ekimi en azından Orta Anadolu'da dur-muştur. 1960'larda Eskişehir'de ekildiği, yerel dilde 'aspir' ya da 'diken' denildiği ve yağı hemen kullanıldığında yerli halk tarafından ayçiçeği, bezir ve haşhaş yağından üstün bulundu-ğu belirtilmektedir (Knowles 1967:156).

3 Çitlembik (*Celtis*) ağacının meyvalarından da yağ elde edildiği bilinmektedir (Oğuz 1976: 624; Erciyes et al. 1989). Aksaray'da günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önceye tarihlen-en Aşıklı Höyük kazılarında (Esin et al. 1991) çok miktar-da ele geçen *Celtis tournefortii* Lam. meyva çekirdeklerinin yağ eldesinde kullanılmış olması olasıdır.

4 Demirci, Ağaçlı (yeni adı:Gülağaç), Eskinos (yeni adı: Uzunkaya), İhlara gibi büyücek yerleşimlerde gerek I. Se-lim, gerekse Kanuni döneminde Bezirhane kaydına rastlan-mamakla birlikte Köstük/Göstük (yeni adı:Doğantarla) kö-yünde I.Selim döneminde 25 akçe, Kanuni döneminde 12 akçe; Selime ve Kızılkaya köylerinden de Kanuni dönem-in-den itibaren sırasıyla 25 ve 50 akçe Bezirhane vergisi alın-dığı bilinmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Tahrir Defterleri no: 40 ve 55, okuyan: Prof. Nejat Göyünç ve Prof. Engin Akarlı).

5 1997'de Karapınar'da görüştüğüm Naim Aydınbelge (1931) çocukluğunda 'Dayhane' de dedikleri Bezirhane taş-larının üzerinde oynadıklarını, burasının babasının dö-ne-minde çalıştığını duyduğunu belirtti. Karapınar'da 1970'le-re dek gerek ızgın gerek zeyrek çok ekilir ve Aksaray'a sa-tılmış. Aydınbelge, annesinin çamurdan bezir çırası yapıp pişirdiğini, bu lambada bezir yaktıklarını da hatırlıyor.

6 Çayönü'nde günümüzden onbin yıl önceye tarihlenen bir kemik alet sapı üzerinde rastlanan atkı-çözgü kalıntılarının (The NewYork Times, 13.7.1993) ve Çatalhöyük'te gün-ümüzden yedibin yıl önceye tarihlenen dokuma kalıntıları-nın keten olduğu analizler sonucu anlaşılmıştır (Barber 1991:10-11).

7 Bedigian (1985) Asurca "se-gis-i" olarak yazılan kelime-nin susam olması gerektiğini, zira susam'ın diğer yağ bitki-lerinden farklı olarak baharda ekildiğini söyler. Oysa Orta

Anadolu gibi kışların sert olduğu iklimlerde ve tohum için ekildiğinde keten bitkisi de baharda ekilebilmektedir. Bu gözlem, tek bölgeye dayanarak arkeolojik yorum yapma-nın yanlış olabileceğini vurgulamaktadır.

8 Keten bitkisi, sadece tohumundan yararlanılacaksa iyice olgunlaştıktan sonra tepe kesiminden orakla biçilir, ancak lifinden yararlanmak için keten sapları henüz yeşilken ve tohumlar olgunlaşmadan elle sökülür daha doğrudur. Bazı kaynaklarda (TTO 1969:23) keten gövdeleri sararıp tohum-lar olgunlaşınca toplandığında hem lifinden hem tohumun-dan yararlanılabildiği belirtilmektedir. Renfrew (1985:63) keten bitkisinin Irak'ta da orakla işlendiğini, oysa Mısır'da ızgın gibi kökünden sökülerek hasat edildiğini belirtmek-te-dir, ancak bu işlemlerde lif ya da tohum eldesinden han-gisinin amaçlandığı açıklanmamıştır.

9 T.Baytop (1948, 1984, 1994) Izgın bitkisine *Eruca cappa-docica* Reut. ya da *E. sativa* var. *cappadocia* demekte, *Eru-ca sativa* Miller'i ise Roka olarak adlandırmaktadır. Davis (1965: I:1:269) her iki ismin Synonim olduğunu belirtmek-te-dir. Yaprakları salata olarak yenilen Roka ile yaprakları acı olduğundan yenilmeyen Izgın'ın her ikisi de *Eruca sativa* 'nın kültivarları olabilir. Bunların kültivar mı farklı alt tür-ler mi olduğu aynı koşullar altında yetiştirilerek araştırıl-malıdır.

10 Almanya'da yağ bitkisi olarak ızgın tarımına 1936'da Hindikuş Araştırma gezisi sonrasında başlanmıştır. Ancak çok verimli bulunmadığı için çok geniş alanlara ekilme-miştir. Son zamanlarda motor yağı olarak yeniden ilgilenil-miştir (Schuster 1992:49-50).

11 Soğuk prestende elde edilen keten küspesi siyanogenetik glikosid'leri içerdiğinden zehirlidir (Renfrew 1985:64) ve hayvanlara verilmez.

12 Üretim rakamları Aksaray- Demirci kasabasında Atalar Bezirhanesinin sahibi ve uzun süre bezir ustahğı yapmış olan Abdullah Ata'dan (1931) alınmıştır. Ata, 7 yaşından 47 yaşına dek, 40 yıl 'Fabrika' dediği bezirhanede çalışmış, 1978'e dek beziryağı üretimini sürdürmüştür. 1950-60'da De-mirci'deki beş bezirhaneye ek olarak İbrasar'da (yeni adı:Yaprakhisar), Selime'de, Gelveri'de (yeni adı: Güzel-yurt), Kızılkaya'da, Ağaçlı'da, İhlara'da, İhsu'da, Camili-ören'de, Kitreli'de, Suvermez'de, Helvadere'de ve Aksa-ray'daki Kalınlar/Kireçlik mevkiindeki bezirhanelerde de üretimin sürdüğünü belirtti. 1955'lere dek 20-30 develik kervanların Konya'dan, Niğde'den, Keçikalesi'nden ızgın taşıyışlarını anlattı. Bezir elde edilmesine ilişkin bilgiler kıs-men de 1963'den 1978'e dek Atalar Bezirhanesi'nde usta olarak çalışan Şehabettin Can'dan (1944) alındı.

13 Demirci'de, harap olmakla beraber bugüne ulaşan diğer iki bezirhaneden biri Atalar Bezirhanesi'nden birkaç ev ötede, Ha-cı Hasanlar ailesine ait; diğeri ise Kalealtı Mahallesi'nde Çan-gallar'ın bezirhanesi adıyla anılmaktadır. İhlara'daki dört Be-zirhane'den en büyüğü olan "Tekke önu Bezirhanesi" 1990 yı-lında restore edilmişse de henüz ziyarete açılmamıştır.

KAYNAKÇA

ARISAN-GÜNAY, D. (Ed.), 1980, Keban Baraj Gölü Yöresi Halkbilim Araştırmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları II/3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BARBER, E.J.W., 1991, Prehistoric Textiles, The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

BARBER, E.J.W., 1994, Women's Work: The First 20,000 years, Women, Cloth and Society in Early Times, W.W. Norton&Company, New York, London.

BAYTOP, T., 1948, "İzgın ve Buğ Hakkında", Farmakolog, 18:19-21.

BAYTOP, T., 1984, Türkiye'de Bitkilerle Tedavi: Geçmişte ve Bugün, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 3255, Eczacılık Fakültesi: 40, İstanbul.

BAYTOP, T., 1994, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: 578, Türk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.

BEDIGIAN, D., 1985, "Is se-gis-i Sesame or Flax?", Bulletin on Sumerian Agriculture II: 159-178.

DAVIS, P.H. (Ed.), 1965-1988, Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vol. 1-10, Edinburgh University Press, Edinburgh.

ERCİYES, A.T., F. KARAOSMANOĞLU, ve H. CİVELEKOĞLU, 1989, "Fruit Oils of Four Plant Species of Turkish Origin", Journal of the American Oil Chemists Society, 66/10: 1459-1464.

ERTUĞ-YARAŞ, F., 1997, An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia, Basılmamış doktora tezi, Washington University, St. Louis.

ESİN, U., E. BİÇAKÇI, M. ÖZBAŞARAN, N. BALKAN-ATLI, D. BERKER, İ. YAĞMUR, ve A.K. ATLI, 1991, "Salvage Excavations at the Pre-Pottery Site of Aşıklı Höyük in Central Anatolia", Anatolica, XVII: 123-174.

FUJITA, T., E. SEZİK, M. TABATA, E. YEŞİLADA, G. HONDA, T. TANAKA, ve Y. TAKAISHI, 1995, "Traditional Medicine in Turkey VII. Folk Medicine in Middle and West Black Sea Regions", Economic Botany, 49/4: 406-422.

GALLANT, T.W., 1985, "The Agronomy, Production and Utilization of Sesame and Linseed in the Graeco-Roman World", Bulletin on Sumerian Agriculture, II: 153-158.

HELBÆK, H., 1970, "The Plant Husbandry of Hacilar." Mellaart, J., Excavations at Hacilar, 2 vols. The British Institute of Archaeology at Ankara. Edinburgh University Press, 188-244.

HILLMAN, G.C., 1984, "Traditional Husbandry and Processing of Archaic Cereals in Recent Times: Part I: The Glume Wheats", Bulletin on Sumerian Agriculture, I: 114-152.

HILLMAN, G.C., 1985, "Traditional Husbandry and Processing of Archaic Cereals: Part II: The Free-Threshing Cereals", Bulletin on Sumerian Agriculture, II: 1-31.

HOFFNER, H.A.Jr., 1995, "Oil in Hittite texts", Biblical Archaeologist, 58/2:108-114.

KNOWLES, P.F., 1967, "Processing Seeds for Oil in Towns and Villages of Turkey, India, and Egypt", Economic Botany 21: 156-162.

KONYALI, İ. H., 1964, Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Yeni Kitap Basımevi, Konya.

KONYALI, İ. H., 1974, Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, 3 Cilt. Fatih Yayınevi, İstanbul.

KOŞAY, H. Z., 1951, Alaca-Höyük: Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme. Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/ 21, Ankara.

KOŞAY, H. Z., 1977, Pulur: Etnografya ve Folklor Araştırmaları. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları II/2, Ankara.

MEYDAN-LAROUSSE, 1985, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, 10 Cilt, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd., İstanbul.

MORRISON, J. A., 1939, Alishar: a Unit of Land Occupance in the Kanak Su Basin of Central Anatolia. Basılmamış doktora tezi. University of Chicago, Chicago.

OĞUZ, B., 1976, Türkiye Halkının Kültür Kökenleri 1: Beslenme Teknikleri, İstanbul Matbaası, İstanbul.

RENFREW, J.M., 1985, "Finds of Sesame and Linseed in Ancient Iraq", Bulletin on Sumerian Agriculture, II: 63-66.

SCHUSTER, W.H., 1992, Ölpflanzen in Europe. DLG Verlag, Frankfurt am Main.

STEWART, R.B., 1976, "Paleoethnobotanical Report-Çayönü 1972", Economic Botany, 30: 219-225.

TTO., 1969, Keten: Keten lifi, Keten tohumu, Keten yağı ve Keten Küspesi. Türkiye Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara.

UNIV. BERN, 1971, Alacahöyük: Etnographische Skizzen eines Anatolischen Dorfes. Ergebnisse einer Feldübung des Seminars für Ethnologie der Universität Bern, Bernisches Historisches Museum, Bern.

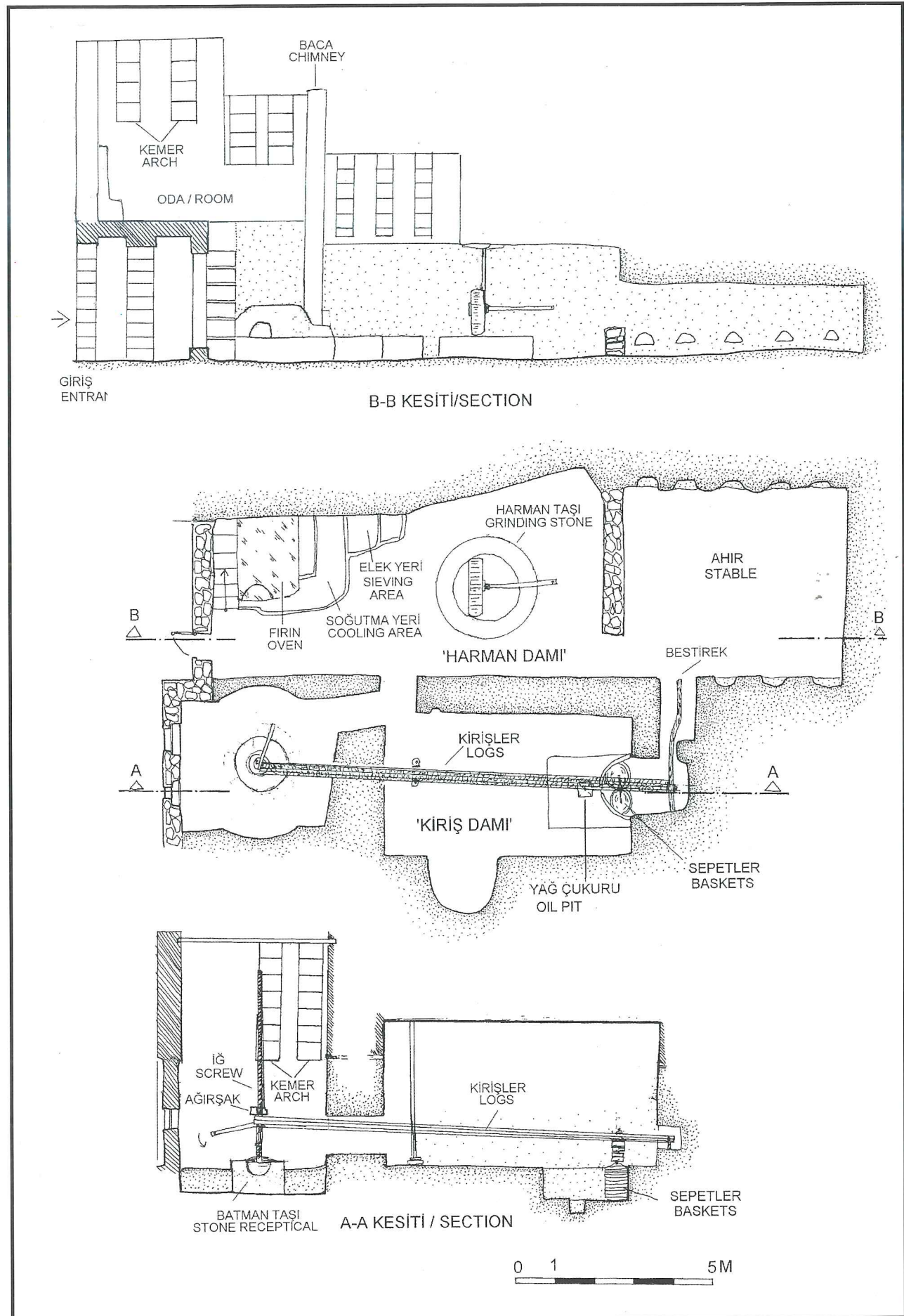
VAN ZEIST, W., 1985, "Pulses and Oil Crop Plants", Bulletin on Sumerian Agriculture II: 33-38.

VAN ZEIST, W. ve G. J. DE ROLLER, 1994, "The Plant Husbandry of Aceramic Çayönü SE Turkey", Palaeohistoria 33/34: 65-96.

YAZICIOĞLU, T., A. KARAALİ ve J. GÖKÇEN, 1978, "Cephalaria syriaca Seed Oil", Journal of the American Oil Chemists Society 55: 412-415.

WULF, H.E., 1966, The Traditional Crafts of Persia: Their Development, Technology, and Influence on Eastern and Western Civilizations. The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts and London.

ZİRAAT VEKALETİ, 1937, Keten-Kenevir. T.C.Ziraat Vekaleti Neşriyatı. Ankara.

Plan: Atalar Bezirhanesi plan ve kesit görünüş, Demirci-Aksaray, Haziran 1995.
Çizim: Mimar Sıdika Bebekoğlu ve Restoratör Güneş Duru.

Resim 1: Keten/Zeyrek (*Linum usitatissimum*) bitkisi çiçekleri ve tohum kesesi.

Resim 3: Keten/Zeyrek (*Linum usitatissimum*) altta; İzgin (*Eruca sativa*) tohum keseleri ve tohumları üstte.

Resim 2: İzgin (*Eruca sativa*) bitkisi, çiçekleri ve tohum keselerinin henüz olgunlaşmamış durumu.

Resim 4: Bezir çırası olarak kullanılmış pişmiş topraktan iki kap, Kızılkaya Köyü-Aksaray.

Resim 5: Atalar Bezirhanesi dıştan görünüşü. Kemerli kirişten Harman Damı bölümüne girilmektedir.

Resim 6: Atalar Bezirhanesi Harman Damı bölümünde solda fırın, ortada Harman Taşı.

Resim 7: Atalar Bezirhanesi Kiriş Damı Bölümü, ağaç burğu/ığ ve Kiriş ağaçları.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ (TÜBA-AR) YAYIN DUYURUSU

KONU

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), uluslararası yeni ve yıllık bir süreli yayının hazırlıkları içindedir. Amacı, Eski ve Yeni Dünya Arkeolojisi, Arkeometri ve bu konularla bağlantılı disiplinlere ait yazıları bilimsel hakemlik süreci ile değerlendirerek yayınlamaktır; Derginin bölgesel yayılımı ise Anadolu, Yakın Doğu ve Ege v.s. gibi oldukça geniş kapsamlı konulardaki bilimsel makaleleri içerecektir.

Dergi sadece uzmanlık konularını, eleştirisel inceleme, yorum ve sentez yazılarını kapsamına alacaktır. Kazı ön raporları gibi detay yayınlar kapsam dışı bırakılacaktır.

ADI

Dergiyi Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) yayınlamaktadır.
Adı: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Kısaltma Adı: TÜBA-AR

YAYIN DÜZENLENMESİ

Bu süreli yayını TÜBA adına organize edenler İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Prehistorya Ana Bilim Dalı ile TÜBİTAK mensuplarıdır. Yayının nihai sorumluluğu Türkiye Bilimler Akademisi yönetimine aittir. TÜBA Konseyi tarafından görevlendirilen editörler, yayının bilimsel içeriği ve yayıncılık faaliyetleri kapsamındaki diğer konulardan sorumludur. Editörler TÜBA adına, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı ve TÜBİTAK mensupları tarafından oluşturulmuştur.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ufuk ESİN (başkan)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Dr. Bruce Howe
Sema BAYKAN
Zafer KARACA

ONURSAL YAYIN KURULU

(alfabetik sırayla)
Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL
Ord. Prof. Dr. Sedat ALP
Prof. Dr. Halet ÇAMBEL
Prof. Dr. Jale İNAN
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ
Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ'den oluşmaktadır.

DANIŞMA KURULU.

ULUSLARARASI HAKEM KURULUNU OLUŞTURAN BİLİMSEL DANIŞMANLAR

(alfabetik sırayla)

Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU (İstanbul Üniversitesi)

Ord. Prof. Dr. Sedat ALP (Türkiye Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Ayda AREL (9 Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Güven ARSEBÜK (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Nuşin ASGARİ (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Müdürü)

Prof. Dr. Güven BAKIR (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. O. BAR YOSEF (Harvard Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet BAYBURTOĞLU (Ankara Üniversitesi)

Dr. Marie-Claire CAUVIN (CNRS)

Prof. Dr. Ali DİNÇOL (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Kutlu EMRE (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Harald HAUPTMANN (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Md.)

Prof. Dr. Peter KUNIHOLM (Cornell Üniversitesi)

Prof. Dr. Machteld MELLINK (Byrn Mawr College)

Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ (Türkiye Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Wolfgang RADT (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Md. Yrd.)

Hakem kurulunu oluşturanlar ve onların getirecekleri her türlü öneri ve görüşler kesinlikle gizli tutulacaktır.

DERGİ

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi yılda bir kere, her yılın Aralık ayında yayınlanacaktır. Dergi, yaklaşık 150-200 sayfa olarak hazırlanacaktır. Makaleler, yayın kurulu sekreteryasına, "Sema Baykan, Uzman Arkeolog, Prehistorya Anabilim Dalı, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, Beyazıt, 34459 İstanbul, Türkiye" adresine, her yılın Haziran ayının sonuna kadar, iki kopya ve bir bilgisayar disketi halinde ulaştırılmalıdır.

Makaleler, Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca dillerinde kaleme alınabilirler. Türkçe olarak gönderilen makalelere, diğer dillerden birinde kısa bir özet eklenmelidir. Yabancı dillerde yazılan makaleler için ise özet Türkçe olarak yazılmalıdır.

Makaleler, hakem denetiminden geçecek ve gerekli görüldüğünde, gözden geçirilmek üzere geri gönderilecektir. Yazarlar, dergiye makale gönderirken, söz konusu çalışmalarının daha önce başka bir yerde yayımlanmadığını ve yayımlanmak üzere başka bir kuruluşa daha gönderilmediğini peşinen belirtmiş sayılırlar.

Makaleler: Özgün makale, kağıdın bir yüzüne, çift aralıklı olarak daktilo edilmiş olmalıdır. Kapak sayfası, başlık, yazar adı(ları) dipnot olarak yazarın adres bilgileri ve makalenin özetini içerecektir. İki kademeye kadar başlık kullanılabilir. İkinci satıra yazılan başlık, "Alt Başlık" olarak değerlendirilecektir. Metin yeni bir sayfada başlamalı ve tüm sayfalar numaralandırılmalıdır. Makalelerin uzunluğu için belirlenmiş bir sınırlama bulunmasa da, makalelerin ortalama, çift aralıkla yazılmış 15-20 daktilo sayfası uzunluğunda olmaları beklenmektedir. Makaleler, kağıt çıktısı

yanı sıra bir de diskete kayıtlı kopya olarak teslim edilmelidir. Bilgisayar kopyasının, PC veya Macintosh ortamlarında, Microsoft Word kelime işlem programında sorun yaşanmadan açılması ve işlenebilecek bir formatta kaydedilmiş olmaları gerekir. Bilgisayar kopyaları, gereksiz metin biçimlemeleri (kalın, altı çizili, yatık vb. metin açısından gerekli biçimlemeler hariç) ve sayfa düzeni yapılmamış olarak teslim edilmelidir.

Resimler: Dergi resimleri renkli olarak yayınlanmayacaktır. Gerekli görüldüğünde, az sayıda renkli fotoğrafa yer verilebilir. Siyah-beyaz fotoğraflar yüksek kalitede olmalı ve makul bir sayıyla sınırlanmalıdır. 20 sayfalık düz metin için 5-7 resim sayfası üst sınır olarak kabul edilmelidir.

Referanslar: Uzun referanslar, sayfa altında dipnot olarak verilecektir. Eğer metin içinde verilecekse, yazar adı, yazının yayınlandığı tarih ve sayfası verilmelidir. Örneğin:

(E. AKURGAL, 1997, 27)

Dipnot sayfa altında olacaksa, yazar adı, tarihi, sayfası veya kitap adı, tarihi, sayfası verilmelidir. Örneğin:

O.R. GURNEY, 1993, 15.

R.J. BRAIDWOOD, 1967, 103.

Bibliyografya: Bibliyografik referanslar alfabetik sıra içinde ve aşağıdaki düzene uygun olarak belirtilmelidir.

FOSTER, S.,
1989 "Analysis of spatial patterns in buildings." *Antiquity*, 63, 40-50.

BOEHMER, R.M - H. HAUPTMANN (Eds.),
1989 *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel*. Text und Tafel. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern.

FISHER, G.,
1988 "Sociopolitical organisation in early Anglo-Saxon England." *England in the old Days*, M. LITTLECHICK (ed.), Oxford, British Archaeological Publications, 128-144.

ABONELİK ŞARTLARI

Dergi her yıl belirli bir sayıda çıkarılacaktır. Tekrar basım yapılmayacaktır. Abone olmak isteyenler için yazışma adresi:

Türkiye Bilimler Akademisi
TÜBİTAK Atatürk Bulvarı No: 221, Kavaklıdere
06100 Ankara, Türkiye

Tel: 0-312-427 06 25

Email: tuba-ar@tubitak.gov.tr

PUBLICATION ANNOUNCEMENT TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY (TÜBA-AR)

SUBJECT

The Turkish Academy of Sciences (TÜBA) is introducing a new international publication on Archaeology. It will cover Old and New World Archaeology, Archaeometry and related sciences. The regional emphasis of the journal will be on Anatolia, the Near East and the Aegean. The aim of this journal is to serve as a forum for scientific studies with critical analysis, interpretation and synthesis, rather than descriptive presentation of material such as preliminary excavation reports.

NAME

This periodical will be published by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA) and will be named as:

Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology
Abbreviation: TÜBA-AR

EDITORIAL POLICIES

TÜBA-AR will be published by TÜBA, whose council has the final responsibility for the journal. The Editor in Chief will possess responsibility for overall policy matters concerning the journal. The editors, who are appointed by the TÜBA Council, will be responsible for the scientific contents and other editorial matters relating to the journal. The Editorial Office on behalf of TÜBA will be composed of the staff of the Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Prehistory and of TÜBİTAK.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ufuk ESİN (editor)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Dr. Bruce HOWE
Sema BAYKAN
Zafer KARACA

HONORARY EDITORIAL BOARD

(In alphabetical order)
Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL
Ord. Prof. Dr. Sedat ALP
Prof. Dr. Halet ÇAMBEL
Prof. Dr. Jale İNAN
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ
Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ

INTERNATIONAL EDITORIAL ADVISORY BOARD

(In alphabetical order)

Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU (University of Istanbul)
Ord. Prof. Dr. Sedat ALP (Honorary Member-Turkish Academy of Sciences)
Prof. Dr. Ayda AREL (9 Eylül University)
Prof. Dr. Güven ARSEBÜK (University of Istanbul)
Dr. Nuşin ASGARİ (Former Director of Istanbul Museums of Archaeology)
Prof. Dr. Güven BAKIR (Ege University)
Prof. Dr. O. BAR YOSEF (Harvard University)
Prof. Dr. Cevdet BAYBURTOĞLU (University of Ankara)
Dr. Marie-Claire CAUVIN (CNRS)
Prof. Dr. Ali DİNÇOL (University of Istanbul)
Prof. Dr. Kutlu EMRE (University of Ankara)
Prof. Dr. Harald HAUPTMANN (Director of German Archaeological Institute in Istanbul)
Prof. Dr. Peter KUNIHOLM (Cornell University)
Prof. Dr. Machteld MELLINK (Byrn Mawr. College)
Prof. Dr. Wolfgang RADT (Deputy Director German Archaeological Institute in Istanbul)
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ (Honorary Member-Turkish Academy of Sciences)

PERIODICAL

TÜBA-AR, will be annually published. Each Issue will contain between 150-200 pages and will have a quarto size, 4to, (25-30 cm. dimension).

INSTRUCTION TO AUTHORS

Manuscripts for publication should be submitted to the Editorial office (TÜBA-AR Editorial Office, Ms. S. Baykan, Prehistory Dept., Faculty of Letters, Istanbul University, Beyazıt 34459, İstanbul, Turkey) in duplicate copies, accompanied by a covering letter. The deadline for the submission of the manuscript is the end of June each year.

The manuscripts can be written in Turkish, English, German or French. If the manuscript is in Turkish, a one page summary in one of the other languages must be added. If the text is written in English, German or French, a summary page in Turkish must be provided. All the submitted papers will be referred to, and if necessary, the authors may be invited to revise their manuscripts by submitting a paper for publication to TÜBA-AR. The authors imply that the material has not been published previously, nor has been submitted for publication elsewhere.

PREPARATION of the MANUSCRIPTS

Manuscripts: The original manuscript should be typed on one side of the paper, with double spacing. The title page should contain the title, author(s) name, abstract and the author(s) address(es) as a footnote. Titles up to two lines are allowed (the first line as the title, and the second line as the sub-title). The main text should start on a new page; all pages should be numbered. Although there is no exact limit on the length of the articles, the appropriate length depending on the information contained in the paper. It is expected that the average length will be approximately 15-20 typewritten pages with

double spacing (each page containing approximately 2000 characters). Text should also be submitted on a computer diskette. Computer version text should contain no special formatting (i.e. no page formatting and design should be made) except the required underlining, boldfaces and italics etc. Texts should be prepared in a word processing format which can be processed, using Microsoft Word software, either on PC or Macintosh environment without problems.

Illustrations: The journal will not be printed in color. If necessary only a few color photographs can be accepted. Black and white photographs should be at good quality and should be limited to a reasonable number. For a text of 20 pages, 5-7 illustration pages will be the maximum.

References: Long references should be given at the bottom of each page as a footnote, containing information, on the name of the author(s), the date of the periodical or the book, the volume number, and the page number as below:

O.R. GURNEY, 1993, 15.
R.J. BRAIDWOOD, 1967, 103.

Citations placed in the text, will only include the author's name, date of publication and page number(s)

(E. AKURGAL, 1997, 14)

Bibliography: The bibliographical references will be on alphabetically arranged and should be in the following order.

FOSTER, S.,
1989 "Analysis of spatial patterns in buildings." *Antiquity*, 63, 40-50.

BOEHMER, R.M - H. HAUPTMANN (Eds.),
1989 *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel*. Text und Tafel. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern.

FISHER, G.,
1988 "Sociopolitical organisation in early Anglo-Saxon England." *England in the old Days*, M. LITTLECHICK (ed.), Oxford, British Archaeological Publications, 128-144.

SUBSCRIPTIONS

For subscriptions please address to:

Türkiye Bilimler Akademisi
TÜBİTAK Atatürk Bulvarı No: 221, Kavaklıdere
06100 Ankara, Turkey

Tel: 0-312-427 06 25
Email: tuba-ar@tubitak.gov.tr

TÜBA ARKEOLOJİ DERGİSİ (TÜBA-AR) MAKALE BAŞVURU FORMU

Bu form kısa bir hatırlatma niteliğindedir. Yazılar için gerekli bilgi Yayın Duyurusu içinde açıklanmaktadır. Son yazı gönderme tarihi 30 Haziran 1998'dir.

- YAZAR ADI

- ÜNVANI

- BAĞLI BULUNDUĞU KURUM

- SAYFA VE RESİM ADEDİ

- HANGİ DİLDE YAZILACAĞI

- YAZARIN HABERLEŞME ADRESİ

- TELEFON VE FAKS NO

DERGİ YAZIŞMA ADRESİ :

Sema Baykan
Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi
İstanbul Üniversitesi, Beyazıt
34459 İstanbul, Türkiye

Tel: 0-212-519 45 92

Fax: 0-212-519 45 92

**TÜBA JOURNAL OF ARCHAEOLOGY
(TÜBA-AR)
APPLICATION FORM FOR PAPERS**

This form should be regarded as a template, supplied only for reminding the information requested to be provided on the covering letter. Deadline for the submission of manuscripts by June 30.

- NAME OF THE AUTHOR

- TITLE OF THE AUTHOR

- NAME OF THE INSTITUTION

- TITLE OF THE PAPER

- NUMBER OF PAGES

- NUMBER OF ILLUSTRATION

- LANGUAGE OF THE PAPER

- ADDRESS OF THE AUTHOR

- TEL AND FAX NO

- SIGNATURE OF THE AUTHOR

CORRESPONDENCE ADDRESS FOR THE JOURNAL

Sema Baykan
Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi, Beyazıt
34459 İstanbul, Turkey

Tel: 0-212-519 45 92

Fax: 0-212-519 45 92